

DİNSEL RİTÜELLER VE
MODERN MİLLİYETÇİLİKTE
RİTÜEL İNŞASI:
ŞEHİT CENAZELERİ

YASEMİN AKYOL
106611028

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Doç. Dr. FERHAT KENTEL
2009

DİNSEL RİTÜELLER VE
MODERN MİLLİYETÇİLİKTE
RİTÜEL İNŞASI:
ŞEHİT CENAZELERİ

RELIGIOUS RITUELS
AND RITUEL CONSTRUCTION IN
MODERN NATIONLASIM:
MRTYR FUNERAL

Yasemin Akyol
106611028

Doç. Dr. Ferhat Kentel :
Dr. Saime Tuğrul :
Bülent Somay(MA) :

Tezin Onaylandığı Tarih :

Toplam Sayfa Sayısı :121

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Ritüel
- 2) Şehitlik
- 3) Anavatan
- 4) Bayrak
- 5) Tören

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Ritual
- 2) Martyrdom
- 3) Motherland
- 4) Flag
- 5) Ceremony

ÖZET

Şehitlik ve şehit cenazeleri kavram ve araştırma alanı olarak Türkiye’de üzerinde fazla durulmamış bir konudur. Özellikle içinde bulunduğumuz yıllarda bu kavramlar gündelik hayatta Kürt Sorunu üzerinden milliyetçi söylemden beslenmeye ve milliyetçilik ideolojisi ile birlikte algılama düzenlerini değiştirmeye başlamıştır. Başlangıçta şehitlere duyulan acı ve insanı boyut, sonra şehitlere neden olan terör eylemleri, PKK meselesinin Kürtlerle ilişkilendirilmesini beraberinde getirmiş ve Kürt sorunu etrafında biçimlenen çatışma ortamı bugün sayıları binleri aşan bir şehit kataloğu üretmiştir. Şehit cenazeleri ise Türkiye’nin özellikle 80’li yıllardan beri devlet düzeyinde gündelikleştiği bir çatışma ortamının fiili sonuçlarına gönderme yapar.

Dini geleneğin başlattığı, dini kavramlara referansla bahşedilen “şehitlik” kavramı Kürtler ve Türkler üzerinden şekillenmiştir ve bu kavram milliyetçiliği beslemek için “Türklük” fiksiyonundan hareketle yeniden yorumlamıştır. Milliyetçilik ile yeniden yorumlanan şehitlik de gündelik hayatta ölümler üzerine bina edilen, belirli ritüelleri olan cenaze törenlerini farklılaştırmıştır. Son yıllarda yaşanan sorunların bir “sebep” altında toplanmasında, kuşkusuz ilk olarak, PKK eylemleri ve bu eylemlere karşı verilen mücadelede yaşanan kayıplar ve Türkiye’nin neredeyse tüm bölge ve şehirlerine gelen şehit cenazeleri rol oynamaktadır. Bu cenazelerde Türklük ve Müslümanlığın iç içe geçişi, kendi homojenliğine rağmen bir heterojenlik de gösterilmeye çalışılmaktadır.

Bugün şehit cenazeleri yeni bir ritüel biçimi olarak okunabilir. Hem devlet erkanı, hem ordu mensupları hem de milliyetçi tepki grupları özellikle şehit cenazelerinde siyasi bir duruş sergilemektedirler. Gelenekte daha çok sükûnet içinde gerçekleşen cenaze törenlerinin aksine şehit cenazeleri devletin, ordunun ve milliyetçi tepki gruplarının

toplumda oluşmasını istedikleri siyasi beklentilerinin açığa çıktığı bir üslup kazanmaktadır.

ABSTRACT

Martyrdom and martyr funerals are subjects which have been seldom brought out if ever in Turkey both as a concept and a research topic. Foregoing concepts particularly recently have begun to change the perceptual approaches of people in daily life by being fed with chauvinistic discourse and chauvinistic ideology concerning the Kurdish Issue. The agony felt for martyrs and humanitarian dimension of the occurrence initially accompanied by the terrorist activities causing martyrization has brought along the conjuncture of associating the PKK problem with Kurdish originated people and the conflict that has been formed in relation with Kurdish Issue has created a list of martyrs number of which has reached thousand as of our very present day. Martyr funerals refer to de facto consequences of the conflict which has been turned to a quotidian subject at governmental level in Turkey, particularly since 80s.

The concept of "martyrdom" initiated by religious tradition and granted thereby, referring to religious concepts, has been based on Turks and Kurds and aforesaid concept has been reinterpreted by using the fiction of "Turkishness" in order to feed chauvinism. And martyrdom reinterpreted with chauvinism has diversified the ordinary rituals due to decreases in daily life. PKK activities and the losses caused in fights against them and the funerals held in almost all regions and cities of Turkey admittedly constitutes the trend of collecting all the problems experienced in recent years under one "grounds".

In these funerals the intertwining of "Turkishness" and "Muslimism" is intended to be shown as a heterogeneous structure despite their homogeneity.

In our day martyr funerals can be regarded as a kind of new ritual form. Ministers and high state officials, army members and chauvenistic groups reflect a political attitude particularly in martyr funerals. No doubt the consciousness. In contradistinction to the ordinary funerals that are held solemnly, the martyr funerals acquire a form where the desire of the state authorities, army and the chauvinist reaction groups manifest explicitly with regards to political expectations they anticipate to be created in the society.

ÖZET

Şehitlik ve şehit cenazeleri kavram ve araştırma alanı olarak Türkiye’de üzerinde fazla durulmamış bir konudur. Özellikle içinde bulunduğumuz yıllarda bu kavramlar gündelik hayatta Kürt Sorunu üzerinden milliyetçi söylemden beslenmeye ve milliyetçilik ideolojisi ile birlikte algılama düzenlerini değiştirmeye başlamıştır. Başlangıçta şehitlere duyulan acı ve insanı boyut, sonra şehitlere neden olan terör eylemleri, PKK meselesinin Kürtlerle ilişkilendirilmesini beraberinde getirmiş ve Kürt sorunu etrafında biçimlenen çatışma ortamı bugün sayıları binleri aşan bir şehit kataloğu üretmiştir. Şehit cenazeleri ise Türkiye’nin özellikle 80’li yıllardan beri devlet düzeyinde gündelikleştiği bir çatışma ortamının fiili sonuçlarına gönderme yapar. Dini geleneğin başlattığı, dini kavramlara referansla bahşedilen “şehitlik” kavramı Kürtler ve Türkler üzerinden şekillenmiştir ve bu kavram milliyetçiliği beslemek için “Türklük” fiksiyonundan hareketle yeniden yorumlamıştır. Milliyetçilik ile yeniden yorumlanan şehitlik de gündelik hayatta ölümler üzerine bina edilen, belirli ritüelleri olan cenaze törenlerini farklılaştırmıştır. Son yıllarda yaşanan sorunların bir “sebebe” altında toplanmasında, kuşkusuz ilk olarak, PKK eylemleri ve bu eylemlere karşı verilen mücadelede yaşanan kayıplar ve Türkiye’nin neredeyse tüm bölge ve şehirlerine gelen şehit cenazeleri rol oynamaktadır. Bu cenazelerde Türklük ve Müslümanlığın iç içe geçişi, kendi homojenliğine rağmen bir heterojenlik de gösterilmeye çalışılmaktadır.

Bugün şehit cenazeleri yeni bir ritüel biçimi olarak okunabilir. Hem devlet erkanı, hem ordu mensupları hem de milliyetçi tepki grupları özellikle şehit cenazelerinde siyasi bir duruş sergilemektedirler. Gelenekte daha çok sükûnet içinde gerçekleşen cenaze törenlerinin aksine şehit cenazeleri devletin, ordunun ve milliyetçi tepki gruplarının

toplumda oluşmasını istedikleri siyasi beklentilerinin açığa çıktığı bir üslup kazanmaktadır.

ABSTRACT

Martyrdom and martyr funerals are subjects which have been seldom brought out if ever in Turkey both as a concept and a research topic. Foregoing concepts particularly recently have begun to change the perceptual approaches of people in daily life by being fed with chauvinistic discourse and chauvinistic ideology concerning the Kurdish Issue. The agony felt for martyrs and humanitarian dimension of the occurrence initially accompanied by the terrorist activities causing martyrization has brought along the conjuncture of associating the PKK problem with Kurdish originated people and the conflict that has been formed in relation with Kurdish Issue has created a list of martyrs number of which has reached thousand as of our very present day. Martyr funerals refer to de facto consequences of the conflict which has been turned to a quotidian subject at governmental level in Turkey, particularly since 80s.

The concept of "martyrdom" initiated by religious tradition and granted thereby, referring to religious concepts, has been based on Turks and Kurds and aforesaid concept has been reinterpreted by using the fiction of "Turkishness" in order to feed chauvinism. And martyrdom reinterpreted with chauvinism has diversified the ordinary rituals due to deaths in daily life. PKK activities and the losses caused in fights against them and the funerals held in almost all regions and cities of Turkey admittedly constitutes the trend of collecting all the problems experienced in recent years under one "grounds".

In these funerals the intertwining of "Turkishness" and "Muslimism" is intended to be shown as a heterogeneous structure despite their homogeneity.

In our day martyr funerals can be regarded as a kind of new ritual form. Ministers and high state officials, army members and chauvinistic groups reflect a political attitude

particularly in martyr funerals. No doubt the consciousness. In contradistinction to the ordinary funerals that are held solemnly, the martyr funerals acquire a form where the desire of the state authorities, army and the chauvinist reaction groups manifest explicitly with regards to political expectations they anticipate to be created in the society.

Giriş

Modern ulus-devlet öncesi dünyayı, gündelik hayatı ya da genel olarak bu hayatı yorumlama ve anlamlandırma aracı olarak din, ulus- devlet karşısında eskiden sahip olduğu stratejik özelliğini kaybetmiş gibi görünüyordu. Modernitenin evrildiği zamana ve son yüzyılda hakim olan modern anlayışa göre toplumsal hayat, rasyonel düşünce etrafında birleşip, seküler bir yapıya dönüştükçe insanlar toplumsallaşacaktı. Bununla birlikte tanrı inancı, din gibi referansları bırakıp, dünyadaki huzuru seküler düşünce referansları ile bulacaklardı. Kapsayıcı, kuşatıcı bir kurgu olarak milli kimlik ve ideolojisi olan milliyetçi düşünce zaman içinde dinin yerine kendini konumlayacak ve din de bu yeni yükselen değer karşısında güç kaybedecekti. Milliyetçilik ve milli kimlik her ne kadar modern bir kurgu olsa da başta içerdiği “inanç” boyutuyla da dinden birçok özelliği kendi içine almıştı. Türk modernleşmesinde de Cumhuriyet devrimleriyle başlayan süreç “aşağıdan yukarıya” doğru modernleşme yerine, devlet kurumlarının tüm alanlarda etkili olduğu “yukarıdan aşağıya” doğru kurulmaya çalışılan modernlik çoğunlukla sorunlu ve çatışmalı bir süreç izlemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, İslam bir tehlikenin, mücadele edilmesi ve yerine geçilmesi gereken bir tehdidin adıdır. Modern Türkiye'nin arkasındaki hissiyat da bu düşünceyle şekillenmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Türk kimliği yaratmak, toplum mühendisliği projesinin amacı olmuştur. Bu projenin amacı da devlete sadık ve bu sadakatini yerleşik dini inançlardan değil, cumhuriyet ve onun milli değerlerinden alan vatandaşlar yaratmaktır. Oluşacak yeni nesil geleneksel yaşam biçiminden vazgeçip, modern yaşam ölçütlerine uyum sağlayacak bunun yanında eski İslami inançlara değil pozitivist ve laik anlayışa yönelecektir. Bununla birlikte kendini Türk kimliği ile

tanımlayacak, bu kimlik altında homojenleşecektir ki burada kullanılacak en önemli araç da eğitim olacaktır.

Hemen hemen her ulus devlet için savaşlar ve ordular kurucu misyona sahiptir fakat devlet kurulduktan sonra her bir milliyetçi ideolojinin orduya verdiği konum farklı olmuştur. Türkiye’de ordu, Atatürk döneminden itibaren yalnızca vatanın değil aynı zamanda Türkiye cumhuriyetinin ve rejiminin asli koruyucusu olarak özel bir konuma yükseltilmiştir. Daha da önemlisi bu konum cumhuriyet tarihi boyunca değişmemiş bilakis daha da sarsılmaz kılınıp, kurumsallaşmıştır. Milliyetçilik ve ordu ilişkisini anlamak için diğer önemli eksenler de vatandaş orduları, askerlik ve eğitimidir. Vatandaş ordusu “zorunlu” bir nitelik kazanmış bu da beraberinde yeni bir “disiplin” anlayışını getirmiştir. Eğitim süresince de izleri görülen, aynı üniformaları giyen, aynı ortak dili konuşan, aynı marşları söyleyen itaatkar bireyler, milliyetçi ve sadık vatandaşlar yaratmak hedeflenmiştir. Bu eğitim silsilesi sonrasında “Her Türk askerdir.” Bütün bunların ortak paydası ise ordunun, Türk milliyetçiliği ile çok sağlam bir iç içelik durumudur. Bu yüzden Türkiye’de orduyu sadece Türk milliyetçiliğinin gözde konusu veya “malzemesi” olarak düşünmemek gerekir. Ordu, kurum olarak Türk milliyetçiliğinin biçimlenmesinde ve yeniden üretiminde bizzat önemli bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren milliyetçiliğin, özellikle aydın kesimden, yazılı kültürden halka aktarımında ve yeniden üretiminde etkin rol üstlenmiştir. İslami aidiyetin ve referansların yeni milli devletin fikri ve manevi sistemine transfer edilme sürecinde savaş ve milli seferberlik ikliminin dolayısıyla askeri pratiğin kurucu önemi olmuştur. şehitlik kutsiyeti de bu pratik içinde “vatan müdafaası”na, “milli istiklal” hedefine endekslenmiş milliyetçi bir çerçevede anlamlandırılabilir kolektif coşku, heyecan gösterimi, kayıplar, yas vesileleri de bu pratiklerden doğmuştur. Fakat

1980'ler sonrası Türk kimliği transformasyon geerip, Türkiye siyasetini bir "büyük çözülme" duygusunun girdabına sürüklemiştir.

Her ne kadar 1980'li yıllara kadar Türk milliyetçiliği köktenci milliyetçiliğin esasını oluşturmasa da tekisi Kürtlük olmasa da, daha ziyade Anadolu'da yaşayanların Türk olduğu fikrini esas alıp, imha ve arındırma yerine asimilasyonu temel zm siyaseti olarak benimsese de Türk kimliğinin tekisi Kürtlük olmamıştır.

1984 yılının Ağustos ayında Türk Jandarma Kuvvetlerine ait iki karargaha saldırıldığında bunun Türk toplumunda bu kadar derin bir çatlak açacak, ciddi siyasi ihtilaflara düşürecek ve uzun süreli bir askeri çarpışmanın başlangıcı olduğu düşünülmemişti. Bu tarihle birlikte bu soruna Türkiye siyasetinin ürettiği yanıt "sürpriz olmayacak şekilde" milliyetçilik olmuştur. Türkiye'yi seküler ve üniter bir ulus-devlet olarak muhafaza etme fikri olarak ana akım milliyetçilikle birlikte, köktenci milliyetçilik de hızla popülerleşmiştir. İslam'a dair hassasiyetlerindeki farklılıkları sebebiyle kimi toplumsal mekanlarda asla i içe geememekle birlikte bu iki milliyetçilik Kürt meselesinde birleşmiştir. Artık laikliğin asli savunucusu olan ordunun "vatan müdafaası" ve "milli istiklal" hedefine endekslenmiş "şehitlik" düşüncesi, Kürt kimliği üzerinden şekillenecektir.

Bizim araştırmamızın konusu ise laikliğin savunucusu olan ordunun bunu başlatırken aslında İslam gelenek ve kültür dünyasında şekillenen şehitlik kavramını nasıl benimsediği, ordunun aslında -kendini tanımladığı kadar- dinden soyutlanmış olup olmadığı, din ile ordu arasında radikal bir kopuş olup olmadığı sorularına cevap aramaktır. Elinizdeki çalışmanın okuması, 1980 sonrası başlayan çatışma ortamında yurdun hemen hemen her yerine giden milliyetçilik bağlamında yaşanan pratiklerden, doğrudan dine gönderme yapmasa da biçim değiştirmiş dinsel sürekliliği emareleri gösteren başka bir deyişle stratejinin kurgusu, tanımladığı alan farklı olsa da yani bir

“kopuş” olduğu izlenimi verse de kurgunun altında yeni zamana adapte edilmiş şehit cenazeleri ritüelleri üzerinden yapılmaya çalışılacaktır. Ritüeller toplumu oluşturan en küçük unsur olan bireye eğitim yoluyla empoze edilip daha sonra da devamlılık gösterdiği sebebiyle de tarihte dini gelenek içinde oluşmuş eğitim ritüelleri araştırmanın kalkış noktası olarak konulmuştur.

Bütün bu soruların cevabını tek bir çalışmada vermek herhalde kolay olmasa gerek. Elinizdeki çalışmanın böyle büyük bir iddiasının olmadığını daha en başında belirtmemiz gerekir. Yapmaya çalıştığımız sadece ortaya çıkan sorulara makul ve tutarlı cevaplar üretmek ve fark edebildiğimiz bazı ilişkisellikleri sorgulayarak mümkün olduğunca açıklayıcı olabilmektir. Bu amaçtan yola çıkarak araştırma birkaç bölüme ayrılmıştır.

Araştırmanın ilk bölümünde ayin ve ritüellerin kaynaklarına inilmiş, daha sonrasında tarih içinde şekillenip, ulus-devlet formuyla dini gelenekten beslenip yeniden yaratılmış eğitim ritüelleri ile karşılaştırılmıştır. Bu yolla dini ve seküler ritüellerin şaşırtıcı benzerliği de örneklendirilmiştir. Ritüeller birleştirici ve ayırıcı olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Topluma bağlılık ve dayanışma duygularını artıran birleştirici ritüeller kapsamında bayrak törenleri, ilköğretimde öğrencilerin her sabah tekrar ettiği öğrenci andı ve törenler ele alınmıştır. Ayırıcı ritüeller kapsamında ise otoritenin tanımlanması ve kutsallaştırılmasında etkili olan günlük olaylar, sıra, kürsü gibi ders materyalleri, öğrencilerin öğretmenlerine saygılarını ifade ettikleri el-kol-baş hareketleri ve semboller incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise konumuz yeni bir ritüel biçimi olarak okunabilen şehit cenazeleri olduğu için şehitlik kültürünün diğer dinlerde sahip olduğu zengin ve geniş kült üzerine düşünülmüştür. Şehitlere duyulan saygı ve hürmetten gelişen anlam dünyası üzerinde durulmuştur. Bunun İslam dinine geçişiyle birlikte yaşadığı

değişime hatta İslamiyet'in erken dönemi ve devlet formuna geçiş ile birlikte yaşadığı farklılıklara bakılmıştır.

Üçüncü bölümde şehitlik kavramının ulus-devlet formuyla modern istihdamının nasıl yapıldığına, siyaset lehçesi olarak şehitliğin nasıl kullanıldığına dair özelliklerin öneminin vurgulanmasına çalışılmıştır. Dolayısıyla, kurucu argümanlar olarak düşünülen andlar, vatan kavramı ve bayrak figürü ve sahip oldukları simgesel önem üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ise temel konumuz olan 1980 sonrası Kürt sorunu ile başlayan çatışmalar sonrası devlet eliyle düzenlenen şehit cenazeleri ritüelleri incelendiği için İslami gelenekte yapılan cenaze törenlerinden nasıl farklılık gösterdiği yönünde yorum yapılmaya çalışılmıştır. Bu şehit cenazelerinde kullanılan milliyetçi dilin nasıl tören dili haline geldiğine ve tören hermeneutiğini nasıl etkilediğine dair saptamalara ulaşmaya çalışılmıştır. Türkiye cumhuriyeti modernleşmesi içinde Kürt sorunu kazısının yapılacağı alanın uzun ve detaylı bir inceleme gerektirdiği düşüncesiyle bu konuya girilmemiştir.

Tüm bunlar bir Batı-dışı modernleşme tecrübesi içinde şehitlik kavramının, Kürt sorunu ile birlikte 1980'lerden sonra bu kavramın anlam dünyasının farklılaşmasının ve şehit cenazelerinin bu farklılaşmada ne nasıl etkilendiğinin izdüşümlerini arama çabasının çok boyutlu ve çok bereketli başka tartışmalarla da yüzleşme fırsatı vereceği konusunda mevcut kanaati güçlendirmiştir.

Bu da aynı konuyu, Türkiye'de sosyal bilimlerde üzerine belki de en az söz söylenmiş, en tartışmalı mevzu olan ordu ve din algısı üzerine süre giden tartışmaya bir yerinden müdahil olmak isteyen ama haddini aşmaktan korkan bir yüksek lisans öğrencisinin bu konu üzerine söz söylemek amacına uygun düşen bir tez konusu olarak cazip hale getirildi.

Ama bir taraftan da birbiriyle bağlantılı olarak yapılan bu değerlendirmeleri daha somut bir Şey söylemesi beklenen bir yüksek lisans tezi formatı içinde ifade etmek ve yazmak zorlaŐıŐtı. Tez yazımının uzatmaların son dakikalarına kadar devam etmesi de bu yüzdendir.

Dinsel Ritüeller ve Modern Milliyetilikte Ritüel İnşası – Şehit Cenazeleri Okuması zerine bir tez yazma nerisi tez danıŐmanım Doç Dr. Ferhat Kentel'den gelmiştir. Bu anlamda her ne kadar bu konuda tez sresinin son dakikalarına kadar somut ve yazılı bir metin çıkarmayı baŐaramadıđım için yönlendirme ve tavsiyelerinden yeterince yararlanamamıŐ olsam da ders döneminde özellikle de bize yaptırdığı ufuk aıŐı Emile Durkheim ve M. De Certeau okumaları tezin ana düŐünsel omurgasını oluşturmuştur.

Bu karmaşık yükün altından kalkmam konusunda en başından beri başta manevi desteği olmak üzere okuyup yorumda bulunan Ozan zavcı'ya, Selma Şevkli'ye, Alper Ecer'e, yardımcı kaynak bulmamda yardımcı olan Bekir Dzcan'a ve benimle tartıŐarak katkıda bulunan Doğan Gürpinar ve Ceren Kenar'a en çok da evi özgürce kullanmama tahammül eden ve "tezin ne zaman veriyorsun" sorularıyla beni motive eden Anne ve Babama tezin en başında tez yazım kılavuzunda izin verilmiş olmasının da rahatlığıyla özgürce teŐekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. BÖLÜM: RİTÜEL ÜZERİNE: ANTROPOLOJİK ARKAPLAN

1.1. Rit, Ayin ve Ritüel.....	14
1.2. Otoriteyi Kutsallaştıran Ritüel.....	26
1.3. Ritüel Uygulamalar.....	32
1.3.1. Birleştirici Ritüeller.....	34
1.3.2. Ayırıcı Ritüeller.....	36

2. BÖLÜM: ŞEHİTLİK ÜZERİNE: KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEME

2.1. Şehitlik Kültü.....	39
2.2. İslam'da Şehitlik.....	45

3. BÖLÜM: “ÖLÜM”ÜN SİYASALLAŞMASI: BİR OKUMA DENEMESİ

3.1 Şehitlik: Ulus-Devlet ve Kavramın Modern İstihdamı.....	57
3.2.Statü Arayışı: Yeni Form ve Anlamlar.....	64
3.3. Bir Siyaset Lehçesi Olarak Şehitlik.....	73
3.4. Kurucu Argümanlar	
3.4.1. Ne Mutlu Türküm Diyene: “Varlığım Türk Varlığına Armağan Olsun”.....	82
3.4.2.Vatan Sana Canım Feda: “Şehitler Ölmez Vatan Bölünmez”.....	88
3.4.3. Bayrakları Bayrak Yapan Üstündeki Kandır:“Kız Kardeşimin Gelinliği.....	94
Şehidimin Son Örtüsü”	

4.BÖLÜM: RİTÜELİN YENİDEN İNŞASI: BİR SİYASET GÖSTERGESİ OLARAK

ŞEHİT CENAZELERİ

4.1.TörenMahalli.....	100
4.2.Tören Hermeneutiği.....	105
SONUÇ	108

1.Bölüm: Ritüel Üzerine: Antropolojik Arkaplan

1.1.Rit, Ayin ve Ritüel

Yaşamın başlangıcında Tanrı, Toad'a topraktan yapma bir kap vermiş ve ona "Buna dikkat et, içinde ölüm var." demiş. Toad böylesine önemli bir olayda kendisinin seçilmiş olmasından dolayı memnun, ölüm kabına iyi bakacağına söz vermiş.

Günün birinde, Toad yolda yürürken Kurbağa'ya rastlamış. Kurbağa "Lütfen bu kabı taşımama izin ver" diye Toad'a yalvarmış. "Onu ben de koruyabilirim" demiş. Toad olmaz dercesine başını iki yana sallamış ama kurbağa ağlamış, sızlamış ve sonunda Toad pes etmiş. Kurbağa toprak kabı alır almaz, onunla oynamaya, bir ayağından diğerine sektirmeye başlamış. Toad "Dur!" diye bağırmış ama artık çok geçmiş. Kurbağa, kabı yere düşürmüştü. Kırılan kabın içinden ölüm uçup gitmiş. O andan itibaren, tüm canlılar ölümle yüzleşmek zorunda kalmışlar.¹

Ölüm, hayata başlayan insanoğlu için hayata başladığı anda kabul ettiği (etmekle yükümlü) bir önkabul olduğu için hiçbir zaman yabancı bir kavram olmadı. Bu yüzden insanların ölümle uğraşırken geliştirdiği durumlar oldu ve insanlar bir takım ayinler, seremoniler ve hatta cenaze törenleri geliştirdiler. Yapılan araştırmalar sonucu düzenli cenaze töreni yapma alışkanlıklarına ait ilk bulguların Avrupa'da olduğu ve yaklaşık 35 bin yıl önce Cro- Magnon insanı olarak bilinen Homo Saphien Saphiens'ler tarafından yapıldığı ve oldukça zengin ayin yapma gelenekleri olduğu bilinir.²

¹ Ölümün anlatıldığı bir Afrika Destanı.

² Dr. Constance Jones, *Huzur İçinde Yatsın, Ölüme Dair Her Şey*, çev. Mehmet Gürsel, 1. Baskı (İstanbul:Dharma Yayınları, 2004)s. 12.

Fenikeliler'in Biblos'ta Astrate tapınağında Adonis için uyguladıkları yas ayini şu şekilde anlatılır³:

“Biblos'taki büyük Fenike tapınağında Adonis'in ölümüne her yıl flütlerin tiz ağlayıcı notaları, ağlayışlar ve göğüs yumruklamalarla yas tutulurdu; ama ertesini gün yeniden dirilip, kendisine tapınanların huzurunda göğe çıktığına inanılırdı. Geride kalan tesellisiz müminler, Mısırlıların kutsal boğa Apis'in ölümü üzerine yaptıkları gibi saçlarını traş ederlerdi; güzelim örgülerini feda edemeyen kadınların festivalin belirli bir günü kendilerini yabancılara vermeleri ve utançlarının bedelini Astrate'ye bağışlamaları gerekmektedir.”

Buradaki ayinsel tekrarların izlerini, yerleşik/toplu yaşama geçip, iktidarın kendini hissettirmeye başlamasıyla gerçekleştirilen ritüel ve tören pratiklerinde çok rahat görebilmekteyiz.

Toplu yaşama geçildiği andan itibaren toprak koruma hissi ve iktidarın bunu istemesi sonrasında gerçekleşen savaşlarla, o savaşta ölen 'savaş kahramanları' için düzenlenen 'devlet' törenleri de farklılık göstermeye başlamıştı. Özellikle Grek kültüründe halkın içinden birileri öldüğünde gömülmeye devam edilirken, elit kişilerin vücutları yakılıyordu. Bunun sebebi fazilet ve vatanseverlikle eşdeğer tutulmasıydı.⁴ Bunun bir örneği İlyada Destanı'nda, Truva Kralı Priamos'un kahraman oğlu Hektor için yaptığı cenaze töreni ve Akhilleus'un arkadaşı Patroklos'u onurlandırmak için düzenlediği çok görkemli bir ölü yakma töreni anlatısında görülür. Dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte de -ilk olarak Hıristiyanlık'la, Avrupa'da- ölüme bakış açısı ve düzenlenen törenler daha da gelişmişti. Günümüzden yüzyıllar önce Horatius'un farklı bir bağlamda dile getirdiği *“Dulce et decorum est patria mori”* yani *“Vatan için*

³ Sibel Özbudun, *Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, 1. Baskı, (Anahtar Kitaplar, 1997) s. 110.

⁴ Jones, 2004, s. 16.

ölmek hoş ve yerinde bir davranıştır” sözü artık hiç olmadığı kadar anlam kazanmaya başlamıştı.⁵

Fransız epik destanı *Chanson de Roland*⁶, savaş kahramanlarını cesaretlerinden ötürü över, isimlerini yüceltir. Ayrıca içinde savaş kahramanlarından ve onların statüsünde olan erkeklerden yapmaları beklenen bir dizi ‘davranış biçimi’nden bahseder.

“İspanya’da kazanılan zaferin hemen ardından, Şarlman’ın ordusunun artçı kolu, Pireneler’deki Roncevaux’da dar bir geçitte, Araplar tarafından tuzağa düşürülmüştü... Ölümcül bir yara aldıktan sonra Roland, savaşın kahramanı olarak, şövalyelik çağında, onun statüsünde olan bir erkekte yapması beklenen bir dizi davranış biçiminden söz eder. Yaşamını gözden geçirir, başarılarını ve sevdiği insanları düşünür. Askerlerini kutlar, fethettiği ülkelerle ilgili olarak onları yüceltir ve Şarlman’a olan sevgi ve saygısını vurgular. Roland ne nişanlısından, ne de ailesinden söz eder; ona göre hepsinin üzerinde, son ve en soylu düşünceleri Fransa için olmalıdır.”⁷

Değişik türdeki yükümlülüklerin yerine getirilmesi antropoloji terminolojisi içinde rit ya da ritüel olarak adlandırılır. Aslında bu söz konusu kavramlar Türkçe’ye çevirisi bir hayli sorunlu olan kavramlardır. Bu yüzden ilk önce çalışmanın ana temasını oluşturan bu üç kavramın; rit, ayin ve ritüelin antropolojik arka planını analiz etmeyi uygun görüyorum.

⁵ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları- Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008) s. 11.

⁶ Jones, 2004 s. 17-18.

⁷ Eserde, Ortaçağda gerçekleşen savaş ve sonrası durumlarda birbiri ardına tekrarlanarak yapılan ritüellerin öneminin altı çizilir. “Ölüm, aile ve arkadaşlarla çevrili bir ortamda gerçekleşmeliydi. Ölüm bireysel bir kader değil, herkesin paylaştığı bir deneyim olmalıydı. Herkes ölecekti ve herkes ölüm ayinine katılmalıydı” Jones, 2004, s.18.

Rit (Lat. ritus, İng. ve Fr. rite); “İnananların uzlaşım sal simgesel anlam yükledikleri geleneksel uygulamalar”⁸ ve gruplandırılan eylemlere ilişkin, değişik türdeki yükümlülüklerin yerine getirilmesi”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Ritler, yalın toplumsal alışkanlıklar, adetler yani belirli bir değişmezlikle tekrarlanan hareket tarzları olduğu kadar doğaüstüne bağılı inançlara ilişkin törenleri de belirtmektedir.¹⁰ Değişime uğrayabilme özelliğı vardır fakat bu değişim çok uzun bir süreye yayılmış olmasından ve algılanması da bu yüzden ağır olmasından dolayı fark edilmez. Çünkü kısa bir zaman içinde yaşayacağı önemli bir değişiklik onun değerinin sorgulanmasına hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olur. Rit’in toplum için önemli yönünü ve yararlı sonuçlarının oluşunu Fansız sosyolog Cazeneuve “Rit, (gerçek ya da tasarımsal) etkinliğı neden ve sonuçlar bağıntısı içinde yer almayan, bir başka deyişle tekrarlanan ve etkinliğı en azından kısmen deneysellik-dışı olan bir eylemdir.”¹¹ sözleriyle açıklar. Yine Cazeneuve “bireysel ya da kollektif olabilen ancak bir doğaçlamaya izin verecek ölçüde esnek olsa da, ayini oluşturan kimi kurallara bağılı kalan eylem” açıklamasıyla bu değişimin yavaşlığına vurgu yapıp ve ayin ile arasındaki farklılığa dikkat çeker.

Ayin (İng. Ritual, Fr. rituel) ise bir dizi ritin uygulanmasında öngörülen düzendir. *Encyclopaedia Britannica*’da ayinsel eylemlerin salt pratik sonuçları bakımından değerlendirilemeyeceğini, ayin uygulamasından bir pratik sonuç elde edilse dahi bunların doğaüstü güçlerin müdahalesi sonucu olduğu düşünöldüğü belirtilmektedir.¹² *Ayinden Törene* isimli kitabında Sibel Özbudun da, Siggins’in ayin kavramının dört farklı kullanımına referans verir ve şu şekilde sıralar:

⁸ “Rites and Ceremonies”, *Encyclopaedia Britannica*, XIX, 351.

⁹ Gürbüz Erginer, *Kurban- Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, 1. Baskı (İstanbul, YKY, 1997)s. 42.

¹⁰ Özbudun, 1997, s. 17.

¹¹ Özbudun, 1997, s.17.

¹² “Rites and Ceremonies”, *Encyclopaedia Britannica*, XIX, 351.

1. *İlkel toplulukların büyüsel-dinsel ayinleri:*

Sıkça özel sözcük biçimleriyle ya da özel (ve gizli) bir sözlükle gerçekleştirilen ve genellikle önemli durum ya da eylemlerle bağıntılı olan dinsel ya da büyüsel tören ya da işlemler sistemi; teknolojik rutinle bağlantılı olmayan, gizemli varlık ya da güçlere göndermede bulunan durumlar için, önceden belirlenmiş formel davranış; genellikle din ya da büyüü içeren ve geleneklerce kurulmuş bir dizini izleyen eylemler dizisi;

2. *Psikanalizde: Obsesif-kompulsif davranış;*

3. *Psikolojide: Gündelik yaşamda tekrar edilen davranışlar;*

4. *Etolojide: Bazı türlerde görülen ve birincil dürtülerin giderilmesine yönelik olmamakla birlikte tekrar edilen davranışlar.*¹³

Pocock'a göre ise ayin; 'simgesel bağıntılar ya da tarihsel yeniden canlandırma kuramlarına dayanan eylemler'dir.¹⁴ İnsanoğlunun yüzyıllar boyunca uyguladığı pratik olan ayinin özel bir işlevi olduğu görünmektedir. Yönetici konumunda bulunanlara toplumsal meşruluk sağlamanın yanı sıra, aslında inanış sistemindeki değişikliklerle birlikte (kozmoji, mitoloji ve yönetim şeklinin farklılaşarak yeniden inşası) ile de yeni anlamlar edinecektir. Glasenapp bu nedene vurgu yaparak ayinin, iman ile koparılmaz bağlar içinde olup, inançlar değişse bile yeni bir rasyonalizasyona tabi tutularak varlığını sürdürebilme özelliği olduğunu belirtir.¹⁵ Aslında ayin, arka planında doğüstü olarak tanımlanan mitolojik güçleri, toplumsal birliğin varlığını muhafaza etmesi ve/veya bunu sürdürmesi için gereken alt yapıyı oluşturması böylece meşruiyet kazanıp, istikrara kavuşmasını barındırır. Sumner'ın "Törelerin

¹³ Özbudun, 1997, s.16-17.

¹⁴ David Pocock, *Understanding Social Anthropology*, (London:Teach Yourself Books, Hodder&Stoughton, 1976)s.169-170.

¹⁵ Özbudun, 1997, s.19.

gelişip, kurumsallaşma sürecine ayin denir.” tanımlaması da ayinin, gelişip, kurumsallaşabilen ve tekrarlanma özelliği olan bir süreç olduğuna işaret eder.¹⁶ Bu özelliklerini ise Sumner şöyle tanımlar:

“(...)ilkel toplumda başat faaliyet yöntemidir ve ilkel din tümüyle bir ayin konusudur. Bir yetkenin buyurduğu ve zekaya yer kalmadan mekanik olarak tekrarlanan eylemler, ayindir. (...)Ayin, alışkanlıkla kolay uyum değildir, ayrıntılı ve titiz kurallara kesin boyun eğmedir. Hiçbir istisna ya da sapmaya yer bırakmaz. (...) Ayin, sözcük, jest, simge ve imlerle bağıntılıdır. Bunun sonucunda bağlantılar çıkar ortaya ve işaretin tekrarı üzerine, irade kabul etsin- etmesin, eylem tekrar edilir. Bağlantı ve alışkanlıklar olguyu açıklar. (...)Tüm ayinler, törensel ve ciddidir. Kutsallaşma ya da bağıntılı olduğu konuyu kutsallaştırma eğilimindedir. Dolayısıyla ilkel toplumda korku, yetkeye saygı, geleneğe boyun eğme ve disiplinli işbirliği öğretilir. (...)ilkel din, din ayini yarattığı için değil, ayin dini yarattığı için ayinseldir.”¹⁷

Bu noktada hiçbir sosyal ya da sosyopolitik açıdan farklılaşmış ya da kurumsallaşmış iktidardan söz edilemeyen toplumsal örgütlenmeye bağlanabilir. Genel bir yorum yapacak olursak ayin, içinde simgesel öğeler barındıran, standartlaştırılmış, tekrarlayıcılığı olan, pratik sonuç kaygısı olmayan, değişim göstermeyen (veya hissedilebilir olmayan), spontan gelişime çok yer vermeyen, ‘kutsal’ olarak nitelendirilen ile bağları olan ritlerin uygulanmasında öngörülen düzendir. Ayin olgusuna 80’ler başında canlanan ilginin köşe taşlarını oluşturmuş iki kişiden biri Psikanalizin babası olarak adlandırılan Sigmund Freud diğeri ise Fransız sosyolog Emile Durkheim’dır. Freud, *‘Totem ve Tabu’da* dinlerin evriminden bahsederken atalarımızın geçmiş deneyimlerinin mirası ile bireysel psikolojiden çıkarsanan ilkeler

¹⁶ Graham W. Sumner, *Folkways and Mores*, (New York: Shoken Books, 1979), s.60.

¹⁷ Sumner, 1979, s.60.

arasında senteze yönelmekte, ilk zamanlarda gerçekleştirilen totemik kurban ayinlerinde yaşlı erkeğin tüm erkek ve tüm kadınlara egemen olduğu, oğullarını kovduğu ya da yok ettiği ilkel sürüden, oğulların babayı yok edip kurduğu dış-evlilikli, anasoyluluk, birader klanlarına doğru evrilen ve ilerleyen zamanlarda babayı simgeleyen totemin yılda bir kez herkesin katıldığı bir ayinle parçalanıp yenmesi yoluyla yansıtılan bir geçmişin izlerinin bulunduğunu anlatmaktadır.¹⁸ Emile Durkheim'a göre ise ayin, dünyayı kutsal ve ladini olarak ikiye ayıran, dinsel pratiklerle paralellik gösteren ve kutsal nesnelere karşısında nasıl davranılacağını düzenleyen davranış kuralları bütünüdür.¹⁹ Belirli dinleri benimsemiş toplumlardaki dinsel ritüeller de aslında bu türden mitik tekrarlamalardır. *Antropology Sözlüğü*'nde de bu özelliğine vurgu yapılarak; "Gelenekler tarafından farklı zaman aralıklarında oluşturulmuş, genellikle din ya da büyü içeriğindeki eylemler dizisi"²⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Müslümanlıktaki Kurban Bayramı ritüeli de buna bir örnek teşkil eder. Bu da Eliade'in tanımını haklı çıkarmaktadır.

*"Kurban veren kişi, arketip kurban verişini tekrarladığı sürece tam bir törensel eylem içinde ölümlülerin dindışı dünyasını terk eder ve ölümsüzlerin ilahi dünyasına girer."*²¹

Nerden bakarsak bakalım, ayinler insanların bireyler ve daha sonrasında içinde bulunacağı kalabalık topluluklar arasındaki toplumsal düzenlemeleri, karşılıklı duyguyu yüklü bağımlılıklarını ve daha sonra sebep olacağı toplumsal olarak kabul görmüş/onaylanmış, 'uygun' ilişkiler sistemini kavramsallaştırmaktadır.

Ritüel kavramının yapısal öğeleri yani arka planı da bu süreç ile şekillenmiştir. Bu kavram insanoğlunun evrensel olarak neye inandığını, nelere kutsiyet verdiğini tespit

¹⁸ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes (İstanbul:Yükselen Matbaacılık, 1971) s. 1-9.

¹⁹ Özbudun, 1997, s. 22.

²⁰ *Dictionary of Anthropology*, "Ritual", Editor: Thomas Barfield (London:Blackwell Publishers, 1997)

²¹ Erginer, 1997, s. 43.

için incelenmiş ve bu yüzden de öncelikle din kavramı içinde işlenmiştir. Fransız sosyolog Emile Durkheim, 1912'te yayınladığı '*Dini Hayatın İlk Biçimleri (Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse)*' adlı bilinen çalışmasında, toplumun yapılandırılmasında ritüel performansı anahtar mekanizma olarak tanımlamış ve o zamandan beri de hem sosyoloji hem de antropoloji alanında ritüel önemli bir toplumsal mekanizma olarak kabul edilmiştir. Ritüellerin bilimsel anlamda incelenmesi gerektiğinin önemini şöyle vurgulamaktadır:

*"Toplumsal olguların yüzeysel ve kişisel izlenimlerinden onların temel-yapısal özelliklerine doğru gidebilmek için şunlara bakmalıyız: Gelenek, kanun, töre diye adlandırılmış olan pratikle güçlenmiş eylem yolları...Biz burada kişisel hayatın basit alanlarıyla değil, kuşakların hepsine öğretilmek suretiyle biçimlendirilmiş düzenli ve sabit pratiklere, kolektif deneyimlerin arka planıyla ilgileniyoruz."*²²

Durkheim, ritüellerin toplum birliğinin bir tür dışavurumu olduğunu ve görevlerinin toplumsal dayanışmanın, özellikle de toplumsal düzenin dayanakları olan duyguları yineleyerek, güçlendirerek toplumu ya da toplumsal düzeni yeniden yaratmak olduğuna ve ritüellerin kişinin nesnel huzurunda nasıl davranacağını belirleyen davranış kuralları olduğuna yönelik bir kuram ortaya koyar.²³ Durkheim'ın bu görüşünü desteklediğini belirten Radcliffe-Brown, ritüellerin görevlerini şu şekilde açıklar:

"Birarada yaşamak bireye; gerek atalara, gerek birlik üyelerine, gerekse gelecek kuşaklara ilişkin bir takım görevler yükler. Birey bu görevleri yerine getirirken sahip olduğu duygular kendisini denetler ve teşvik eder. Ritüeller,

²² Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life. A Study in Religious Sociology*, Trans.:Joseph Ward Swain, (London, Phototype Limited,1926), s.18-19.

²³ Durkheim, 1926, s.226- 370.

*toplumsal dayanışmanın güç aldığı bu duyguları artırır, yineler ve sağlamlaştırır”.*²⁴

Yeni antropolojik araştırmalar içinde ilk akla gelen isimlerden biri sayılan Victor Witter Turner ritüeli, birey ya da topluluğun bir durumdan diğerine geçişine eşlik eden ve edinilen yeni kimliği tanımlayan bir süreç olarak belirtir.

Durkheim’ın ritüellerin toplumsal dayanışma duygusuna katkısı ve toplumsal düzeni **“koruma”** işlevleri üzerine durmasına karşın Turner, ritüelin toplumsal **“değişim yaratma”** potansiyeli olan sosyal bir mekanizma olması üzerinde durur ve toplumu sürekli akış içindeki dinamik bir varlık olarak ele alır.²⁵ Turner’a göre düzen ve düzen karşıtının bir diyalektiği olarak tanımlanan ritüel, **“zorunlu olanı arzu edilene dönüştüren bir mekanizma”** gibi çalışır. Ahlaki engellerin can sıkıcılığı bu mekanizma sayesinde ‘fazilet sevgisi’ne dönüşür. Bunun sonucunda da çatışma çözme ve toplumsal denge oluşur.²⁶

Her ne kadar ritüel kavramı dinsel, antropolojik ve sosyal açıdan farklı şekillerde ele alınmış olsa da burada esas hedefin – bu araştırma bağlamında- terimi netleştirmek için tanımlama iki şekilde ele alınacaktır. Bu yüzden bir taraftan, belirli bir hareketi ritüel olarak tanımlamada verimli diğer taraftan da ritüelin anlamını yorumlamada önem arz eden bir ritüel tanımı sınırlandırılması yapılacaktır. Buradan hareketle ritüele toplumsal bir görevi olan, toplumsal bir süreç olarak bakılacaktır.

E. Durkheim’ın da üzerinde durduğu gibi ritüel, sistemi kutsallaştırıp-meşrulaştıran, toplumsal dayanışmayı sağlayan, statükoyu devam ettirme işlevi olan ve dünyevi olanlarla bağlantısı olma işlevi üzerinden gidilecektir. Durkheim’ın saptadığı ritüellerin asal işlevleri ise şu şekilde özetlenebilir:

²⁴ A.R Radcliffe- Brown, *Din ve Toplum*, Çev.: Ünsal Oskay (SBF DERG. XXIII. C. 4. Sayı: 1969, 301-329) s: 314.

²⁵ Victor Witter Turner, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual* (New York: Cornell University Press,1967) s.93.

²⁶ Catherine Bell, *Ritual Theory, Ritual Practice*, (New York: Harper&Row, 1992),s. 172.

- 1- Ritüeller bireyi, toplumda yaşamak için, toplumun gerektirdiği düzen bağının sıklığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolla onu eğitir.
- 2- Ritüeller, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.
- 3- Ritüellerin toplumda, canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini tazeler; geleneklerin sürmesine, inançların tazelenmesine, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı biçimde ayakta tutar.
- 4- Mutluluk verici işlev: toplumun bir üyesi olmanın mutluluk duygusunu verir: Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde, kişilerin coşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir.²⁷

Ritüel kavramı, 17. ve 18. yüzyılda dünya siyasetinin, ulus-devlet formu ile tanışmasıyla daha fazla önem kazanmaya bununla birlikte daha merkezileşmeye ve farklı anlamlar kazanmaya başlamıştır. Ulus-devlet şeklindeki yeni tezahürüyle çağa damgasını vuran gelişme için gereken toplumsal yapı 19. yüzyıl içinde şekillenmiş ardından 1789 Devrimi'ni izleyen gelişmelerle de ortaya çıkmıştır. İdeolojik arka planında Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma hareketi vardır. Aydınlanma hareketi, insan aklını merkeze koyan rasyonalist felsefeye dayanmış olup, insan'ı tanrısal buyrukların tek denetleyicisi olan kilisenin boyunduruğundan çıkarıp, kendi aklının denetimine bırakmayı ilke edinmiştir. Buna rasyonalizmin ilkesi toplumsal yaşamın kutsallıktan arındırılmasıdır diyebiliriz.

Ulus-devlet, yalnız kendi tanımlarıyla tanımlanabilir olduğundan önce bir 'ulus'un varlığını öngörmekteydi. Ulus düşüncesi 17. ve 18. yüzyılın Batı Avrupa'sını oluşturan kilise ve köy komünlerinin, tikel kentlerinin ya da farklı etnik veya dinsel cemaatlerin, tek bir ulusal kimliğe bağlanmış, ortak kaderi paylaşmaya niyetli, ortak emelleri olan

²⁷ Erginer, 1997, s.47.

birleşik bir ulus yaratmasını tetiklemişti. Bu da tikel cemaatlerin 'ulus'a dönüşebilmesi için ulusal simge ve törenleri gerektirmekteydi. Ulus'un da, aynı atadan geldiklerine inanan insanların meydana getirdikleri bir grup olduklarına inanmaları için bir ideolojiden beslenmesi gerekiyordu. Milletler , “toprağa bağlı devletler” olarak ortaya çıktıklarından²⁸, devlet ve milleti de ayrı olarak ele alamayacağımızdan, milleti oluşturan insan kitlesini, uğrunda hayatlarını vermeye razı etmeye yönelik bir şeylerin yapılmasını gerektirmekteydi.

Bu tanımlayıcı ideoloji de “muhayyel bir ulusun” oluşmasına, bu ulusa mensup olacak toplumun 'kolektif' niteliğini vurgulamak, toplumu oluşturan bireylere ulusal bir kimlik sunacak, başlangıçta hem soyut, hem de siyasi sorunlarla karşı karşıya kalan yönetici elit tarafından kullanılacak olan milliyetçilikti.²⁹ Milliyetçiliğin kullandığı dil ile de her biri bir tür dil olarak algılanabilecek gelenek ve görenekler, kanunlar ve tabii ki törenler için de geçerliydi.³⁰

*(...) Milliyetçi tarihçiler geçmişte tarayarak belirli bir milletin varlığını kanıtlayacak bulguları ortaya çıkarmaya çalışmışlar (ya da yaratmışlar), milli kültürün temel öğelerini, örneğin gelenek ve görenekleri, sembolleri, törenleri keşfetmişlerdi (ya da tasarlamışlardı .)*³¹

Rousseau da törenlerin önemini vurgulayanlardandı. Bunların ulusal karakteri güçlendirip tüm tutkulara yeni bir enerji vereceğini belirtiyordu.³² Çünkü Fransız İhtilali'nin ilk yılları, sivil toplumun diğer adıyla meydana getirilen (getirilmeye çalışılan) ulusu, törenler aracılığı ile yaratma girişimine sahne olmuştur. Bu tarihten itibaren de Ulusal Kilise'ye dayalı, devlet ile din'i ayıran sekülerizm'i benimsemiş olan devletlerde de, devlet'in din'in denetim altına alma girişiminin ürünü olarak laiklik'i

²⁸ Özkırımlı, 2008, s. 149.

²⁹ Özkırımlı, 2008, s.137.

³⁰ Özkırımlı, 2008, s.39.

³¹ Özkırımlı,2008, s.43.

³² Özbudun, 1997, s.124.

benimsemiş ülkelerde de; ulus-devletin din ile ilişkisi sorunlu olageldiği için “kolektif bir kimliğe gönderme yapacak” ve iktidar kavramını bu “muhayyel cemaat³³” için gözle görünür kılacak ve duygu seli yaşatacak törenler yapılmaya başlanmıştır. Törenler artık E. Goffman’ın “etkileşim ritüeli”³⁴olarak tanımladığı ve otoritenin tanımlanmasını ve kutsallaşmasını sağlayan mikro, günlük olaylar, kıyafetler, semboller, saygı içeren ritüellerin toplamını içinde barındıracaktır. Goffman’ın bu tanımından hareketle ritüeli/töreni “bir yandan kurumsal birlik ve dayanışmayı oluştururken, diğer yandan hiyerarşi, konum, işlev, güç gibi farklılıkları ifade eden ve düzenleyen (otoriteyi kutsallaştıran) ‘biçimlendirilmiş’ sembolik gösteri ve semboller kümesi” olarak tanımlayabiliriz. Biçimlendirilmiş derken kastedilen; ritüelin/törenin, daha önceden düzenlenmiş, beklenen bir şekli olduğu düşüncesi, ‘sembolik gösteri’ ya da duyulup-okunacak şekilde yapılan hareketlerdir. ‘Semboller kümesi’ de bu ritüel performans gösterilirken giyilen giysileri, kullanılan bayrak ya da armalar gibi üzerine birtakım değerler atfedilmiş materyalleri içine alır.

³³Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır. (İstanbul: Metis Yayınları,1995),s.3-4

³⁴ Erving Goffman, *Interaction Ritual: Essay on Face to Face Behaviour*,(London: Penguin Books Ltd.,1967) s.44.

1.2. Otoriteyi Kutsallaştıran Ritüel

“Kutsal, kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, din dışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesnelere içinde açığa çıkmasıdır.”³⁵

Sözlük anlamından başlayacak olursak Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe sözlükte kutsala: “Güçlü bir saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kudsi, mukaddes; tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen; bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen, Tanrı'ya adanmış ve ilahi olan”³⁶ anlamları verilmiştir.

Rudolf Otto'ya göre kutsal, “büyük sır, muhteşem sır, büyüleyici sır”dır. Otto, kutsal olanı akıl-dışına bağlar ve kutsalın tanımını şu şekilde yapar; “Düşünce dünyasında etkili olan ve şuur altında varlığını bildiğimiz ancak ne ‘tecrübe’ edebileceğimiz, ne de duyularımızla algılayabildiğimiz bir gerçektir. Dinin bu konudaki ikna gücü, ne sadece iç alemden gelen seslere, ne ruhun küçük ve devamlı dürtüleriyle, ne de fertlerin sürekli olarak olaylarda başına gelen insiyaki (içgüdüsel) bir ilhamdır; bilakis dış alemdeki ilahi yapının eseridir. Zaman zaman ilk çağ dinlerine varıncaya kadar bütün dinlerde kutsallık duygusu, etrafındaki sembolere (ya da sembollerle) tezahür etmiş, fonksiyonunu sürdürmüştür.”³⁷ Dolayısıyla kutsal simge/ nesne bu şekilde tamamıyla kendine has büyüleyici bir güce sahip olur, günah ve borçluluk gibi kavramlar da bu kutsal duygunun çevresinde toplanır.

³⁵ Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane : The Nature of Religion*, çev. Willard R. Trask, (New York:Harcourt Brace Jovanovich, 1959),s.VIII.

³⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, s. 939.

³⁷ Rudolf Otto, *The Idea of the Holy*, s.147.

Özellikle ilahi dinlerde kutsal ve kutsallığı insan üretmez, o mevcuttur.³⁸ Bu inanıştan yola çıkarak, daha sonra kutsal denen simge/nesne'lere "**değerin icadı**" diyebiliriz. Çok eski kültürlerde halkların ve özellikle ilkel kültürlerin dindar insanların kutsala bakışı konusunda dikkat edilmesi gereken nokta, onun, varlığa duyduğu özlem sonucu "ona katılma" isteğidir. "Varlık, hakiki yani kutsal olursa varlıktır."³⁹ Bu yüzden kişinin bir zamanı veya mekanı kutsal kabul etme sebeplerinden biri de 'kutsala yakın olma arzusu'dur. Dolayısıyla dindar insanlara göre zaman ve mekan ya kutsaldır, ya da kutsal hale getirilebilir. Bir toprak parçasına sahip olmak ancak onun '**yeniden yaratılmasıyla**' yani '**kutsallaştırılmasıyla**' mümkündür.

E. Durkheim'a göre de "dinin temel fikri" kutsallıktır. Kutsal, "kaynağını toplumdan alan kolektif değerler manzumesi"dir. Hiçbir şey; taş, ağaç, kaya, mezar, türbe, vb.. "kendiliğinden kutsal değil"dir. Onlara kutsallık kazandıran "mana" diye adlandırılan ve yayılmacı bir karaktere sahip olan, görünmeyen güçtür. Ona göre, tüm dini inançlar, kutsal, kutsal olmayan (profan) hadiseler şeklinde tasnif edilirler. Kutsal; olağan üstü, aşkın ve gündelik olayların dışında görülen ve o şekilde tecrübe edilen olayları kapsar.⁴⁰ Buna göre dinin esaslı mefhumlarından yasaklar ile kutsal dışı (profan) olandan ayrılan nesnelere, düşünceler ve düşünceler düzenine kutsal denir. Kutsal ve kutsal olmayan nesnelere arasındaki ayrımı ise ritüeller belirler. Durkheim bu yüzden ritüeller için "kişinin nesnelere arasındaki ayrımı belirleyen davranış kurallarıdır"⁴¹ der. Bu bakımdan ritüeller insanların bireyler ve gruplar arasındaki toplumsal olarak onaylanmış 'uygun' ilişkiler sistemini simgeleştirmektedir. Bu morfolojik karakteristik özellikleri nedeniyle 'aşkın' ve 'nihai önem taşıyan' ve

³⁸ Ali Şeriati, *Dinler Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1999) s.103.

³⁹ İbrahim Kutluay, **Mukaddes Zaman ve Mekanlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı, s. 62.

⁴⁰ Durkheim, 1926.

⁴¹ Durkheim, 1926, s.260.

'tartışılmaz' kavramlarıyla doğaüstü varlıklar olarak tavır takınarak kutsal atmosfer yaratmaya neden olurlar.⁴²

Ritüeller en ilkel toplumdaki, en modern topluma kadar geçen süre içinde, toplumsal yapıyı şekillendirir ve bu toplum üyelerini birbirine bağlama işlevi olan çimento görevi görür. Sistemi kutsallaştırıp/meşrulaştırır, toplumsal dayanışmayı sağlar, düzeni devam ettirme işlevi vardır. Toplumun birlikteliğinin sağlanması, pekiştirilmesi sonucu bu beraberlik duygularının kuşaktan kuşağa aktarımı ritüelin asal görevleri arasındadır. Kutsal olan ve olmayan arasındaki ayrım sıklıkla dini ve dünyevi arasındaki farkla karıştırılır. Fakat Durkheim kutsalı metafizik açıdan değil daha çok saygılı bir tutum oluşturup, oluşturmaması bakımından önemsemektedir.

"(...) geçmişte olduğu gibi günümüzde de, toplumun sıradan şeylerden sürekli olarak kutsal şeyler yarattığını görüyoruz. Eğer toplum, bir adama vurulmuşsa ve onu harekete geçiren en derin arzuları tatmin etme vasıtalarını onda bulduğuna inanıyorsa, o zaman bu insan, diğerlerinin üstüne yükseltilecek ve adeta tanrılaştırılacaktır. Kamuoyu ona tam olarak koruyucu tanrılara verdiği benzer bir haşmet verecektir. (...) bu tanrılaştırmanın toplumun faaliyeti olduğunun açık bir göstergesi, toplumun çoğunlukla, kişisel değeri bu tür bir şeyi hak etmeyen insanları kutsallaştırmış olmasıdır. (...) Bir insanın bu şartlarda hissettiği dini hisse o kadar yakındır ki, bir çok kimse bu iki hissin arasını ayıramaz."⁴³

Bu anlatım, kutsal tutumların dünyevi şahsiyetlere de gösterilebildiğine dikkat çektiği gibi ritüel gösterileriyle de ortaya çıktığını vurgular. Aslında, kutsal, kutsal olmayan ayrımı hem dini hem de dünyevi bağlamda toplumda yeniden üretilir. E. Goffman'ın *Etkileşim Ritüeli* adlı çalışmasında Durkheim'ın kutsalı belirleyen ritüel kavramının,

⁴² Peter L. McLaren, *Schooling as a Ritual Performance: Towards a Political Economy of Educational Symbols and Gestures*, (London:Routledge, 1986),s.47.

⁴³ Durkheim, 1926, s. 260.

modern düzenlemeler için de etkili olabileceğini göstermeye çalışmıştır.⁴⁴ Yani bireyin kentsel seküler dünya içinde bireyin onayladığı ve uyguladığı bir çeşit kutsiyet verilmiş sembolik hareketlerin anlamalarını göstermiştir.

Goffman, eğer toplum oluşturulacaksa, toplumu oluşturan bireylerin, toplumsal karşılaşmalarda kendilerini düzenleyen katılımcılar olarak harekete geçmeleri (birbirlerini de harekete geçirmeleri) gerektiğini belirtir.⁴⁵ Bireyi bu amaç için harekete geçirmenin yollarından biri ise ritüellerdir. Burada kullandığı iki önemli kavram 'itaat' ve 'davranış' kavramlarıdır.⁴⁶ İtaat kavramıyla bireyler arası sosyal ilişkinin noktalama işaretleri olan küçük selamlama ve diğer mimikler içinde görülen "statü ritüellerine" gönderme yapar. Bu aktiviteler ne kadar gayri resmi ve seküler olsa da, bireyin kendisi için özel bir değeri olan bir objenin (ya da bireyin) yanındayken kendi hareketlerine sembolik anlam vermesidir. İtaat kavramı ile anlatmak istediği de, otorite altındaki kişinin otorite durumundaki kişiye verdiği saygıyla eğilme ritüelleridir. Goffman bu davranış kavramı ile bireylerin törensel davranışları, hal, tavır ve giyinişlerinden bahseder. Bunlar, o bireyin istenen ve istenmeyen niteliklerinin ifadesidir. Bu davranışlara kişinin 'bulunması gereken/beklenen hareketler rehberi' adını verebiliriz. Bu kuralların ihlali kişide tedirginlik hissine, sosyal sorunlara neden olabilir. Çünkü bu davranış kuralları tüm etkinlik alanlarımızın içine işlemiş, nüfuz etmiş olduğundan kişi bu hareketleri 'sebepsizce' yani 'öyle hissettiği için' ya da bir nevi 'öyle yapmaya kodlandığı için' yapmaktadır. Goffman'ın bu anlatımı, Durkheim'in ilkel dinle ilgili anlatımını itaat ve davranış kalıplarına dönüştürmüş böylece modern/

⁴⁴ Goffman, 1967, s.44.

⁴⁵ Goffman,1967, s.44.

⁴⁶ Goffman, 1967, s.57-71.

seküler yaşamın detaylarını anlamamıza ışık tutmuştur. Anlaşılan seküler dünya aslında sanıldığı kadar din dışı değildir.⁴⁷

E.Durkheim, toplumların son yüzyıl içinde gerçekleştirdiği evrime bakıp, modern toplumla birlikte disiplin ve otoriteyi tekeline alan devletin, bu disiplin ve otoriteyi sağlarken ve devam ettirirken şu formülden yararlandığını söyler ve “Toplumdaki Tanrı-Kul ilişkisinin yerini Toplum- Devlet ilişkisine bırakması gerekir.”⁴⁸Devletin disiplin ve otoriteyi sağlamadaki gücü de işte bu ilişkiden yani devletin bireyden daha üstün olmasından kaynaklanır.

Toplumsal ve ahlaki inanışlar ve yükümlülükler modern/laik düzen öncesi dini bir biçime sahip olduğundan din, önce toplumsal yaşamı ve ahlaki aşkınsal bir güce bağlayıp, verdiği kuralları da sahip olduğu otoritenin kolaylıkla algılamasına neden olmuştur. İlahi varlık olarak adlandırılan da yasa koyucu veya denetleyici olmasının yanı sıra aslında bireyin gerçekleştirmeye çalıştığı bir idealdir. İşte bu noktada

E. Durkheim, modern/laik dünyadaki rasyonel paralellikleri bulup, aşkınsal söylemi rasyonaliteyle açıklamaya çalışmış ve aşkın varlığı doğrudan üzerinde gözlem yapılabilen toplumla eşleştirmiştir.

E. Durkheim’in sözünü ettiği toplum; ulus ve onun temsilcisi devlettir. Durkheim, “Ortaçağda çok farklı sınıflar olmasına rağmen tüm sınıfların aynı Hıristiyan terbiyesini aldığını, bu sebeple de insanların sınıfları birbirinden ayrı olsa da ortak bir eğitiminin olduğunu, o zamana göre bugün daha modern olan toplumlarda da eğitimin ortak olması gerektiğini belirtir. Temelde hangi toplumsal yapıya sahip olursa

⁴⁷ Girard bu konuyu şöyle açıklar: “İşte bu yaratılan seküler dünyada, seküler devlet ile din antagonistik bir ilişki içine girdi. Bu sürecin altından akmakta olan milliyetçilik ideolojisi de seküler bir hal alıp ve din kadar etkili bir ideoloji olabilmek için kendisine inançlar silsilesi geliştirmek durumundaydı. Bu yüzden milliyetçilik de hal değiştirip kendisini “din gibi” inanca çevirmektedir. Kutsallıkla milliyetçiliğin birbirlerini beslemeleri de bu sürecin sonucu olmaktadır. Çünkü Rene Girard’ın a belirttiği gibi kutsal olanın dili, mitik ve dinsel olanın aslını alıkoyarak, insanın şiddetini ayır, insansızlaştırılmış bir varlık haline getirir. Böylece ritüel, meşruiyet desteği gerektiren bu süreçte, toplumlar için ideolojik bir harç görevi gördü.” Rene Girard, *Şiddet ve Kutsal*, çev. Necmiye Alpay. (İstanbul:Kanat Yayınları, 2003) s. 373

⁴⁸ Oğuz Adanır, *Ahlak Eğitimi*, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları,2004), s.9

olsun bütün uluslar çocuklara telkin edilmesi gereken duygu ve düşüncelere sahiptir. Asıl eğitim de, ulusal eğitimidir.”⁴⁹ sözleriyle toplumu homojenleştiren eğitimden bahsetmektedir. Çünkü Durkheim’a göre gerçek insan olmanın yolu topluma bağlılık ve kurallara boyun eğmekten geçer.⁵⁰

E. Durkheim insanı, “doğal bencilliğin egemenliği altında olan, sınırsız istekleri tarafından yönlendirilen ve istekleri sınırlayan, ahlaka uygun otorite yoksa doyuma ulaşamayan” olarak tanımladığı için “disiplin altına alınması gereken” insanı ortaya koyar. Disiplin de eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır.⁵¹ Toplumun devamı için gerekli olan ahlak ve onun arka planında olan, belirleyiciliğe sahip unsuru da disiplin kurallarının otoritesini ve gösterilen saygıyı toplum üretir. Bireyler topluma, kendilerine atfettiklerinden daha fazla saygı ve kutsallık atfederler. Toplum bireyden çok daha yüce bir varlık olduğu için de davranış kalıplarının belirleyicisi olur. İnsanüstü güçlere sahip bir varlığın kişilerde şaşkınlık yaratması ve onun gizemli bir özelliğe sahipmiş gibi davranması doğaldır. Çünkü tam da bu sebepten en üstteki otorite şekli ve din aynı alanda birlikte olabilmektedir.⁵²

Toplum yalnızca tek bir otorite ile yetinmekle kalmayan, bunun yanında farklı hallerde ahlaki otorite kaynağı ve tipinin de üreticisidir. Bu düşünce kişinin, diğerlerine oranla daha üstün özelliklere sahip olduğunun ön kabulünü getirir yani bir tür insanüstü olma durumudur. İşte bu yaklaşımla bireyler üstü tek varlık olan toplum, aşkın bir toplumsallık anlayışına dönüşür. Bu sebeple popüler düş gücü, insanları/toplumu Tanrı gibi görmediği zaman bile tanrısal gücün oldukça yakınında bir yerlere oturtmaya çalışmıştır.⁵³

⁴⁹ Emile Durkheim, *Terbiye ve Sosyoloji*, çev. İ.M. Seydol (İstanbul: Sinan Matbaası,1950), s.48-50.

⁵⁰ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. O. Adanır (İzmir:Dokuz Eylül Yayınları, 2004),s. 117.

⁵¹ Durkheim, 2004, s.58.

⁵² Durkheim, 2004, s.89.

⁵³ Durkheim, 2004, s.90-93.

Devlet mekanizmasının da esas görevi burada başlar ki, bu noktada eğitime büyük iş düşer.⁵⁴ Devlet, eğitim yoluyla bireyi, devletle sürdürdüğü ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair yurttaşlık pratiklerini/ yurttaşlık ahlakını benimsetir.⁵⁵ Eğitim sistemi içinde öğrencilerin topluma (devlete) bağlılıkları, kurallara boyun eğmeleri ve büyük ölçüde otoritenin kutsallaşmasını sağlayan davranış kuralları da duygulara hitap eden, törensel, standartlaşmış ritüellerle sağlanır.

E. Durkheim, ulus birliğini artırmak için kullanılan törenlerin ve simgelerin öneminin büyük olduğuna inanır. Çünkü ona göre ritüel ve törenler bunun yanında kullanılan simgeler ve ulusal semboller ulusal birliği gözle görünür hale getiren, ete kemiğe büründüren, maddi şekilde ifade eden ve bunun ulusun tüm bireyleri için aşikar hale getiren uygulamalardır.

1.3.Ritüel Uygulamalar

Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri* adlı kitabında ritüel performansı toplumun inşasında anahtar olarak tanımladığından beri ritüel, önemli bir toplumsal mekanizma olagelmıştır. Ritüellerin çağdaş toplumda yok olduğu düşüncesinin aksine hala önemini korur ve gündelik hayat içinde kendini gösterir. Ritüeller bir toplumun hem mozolesidir hem de canlı olmasından dolayı toplum içinde kendini yeniden üretir diğer taraftan yeniden üretilen bir kavram olur. Bu yüzden diyebiliriz ki ritüeller bireyleri yaşamlarının sınır ötelere taşır ve onları insanlığın, evrenin daha geniş süreçlerine bağlar. Combs-Schillingin'in yaptığı iki saptama bunu doğrular niteliktedir:

⁵⁴ Durkheim, 1950, s.43.

⁵⁵ Durkheim, 1926, s.18-19.

- *“Ritüeller beden ile akıllı birleştirdiğine göre, kültürün yapılanmasında etkili unsurlardır. Ritüelde, kültürün düş gücü yeniden ruh bulur ve aramızda yaşar.”*
- *“Ritüel hem kültürel bir kurumdur hem de yaşayan bir pratiktir. Hareketlerine ve tavırlarına ne denli değer verilirse, ritüel o denli yaşayan kültürün bir parçası olur.”⁵⁶*

Ritüellerin kutsallaştırarak düzeni meşrulaştırdığından ve toplumsal dayanışma duygusuna katkıda bulunduğundan bahsetmiştik. Durkheim’a göre ‘davranış kuralları’, Goffman’a göre ‘etkileşim ritüeli’ olarak tanımladığı bu kavram modern düzenlemeler içinde de etkili olduğunu göstermiş ve kentsel/seküler dünya içinde bireyin onayladığı çeşitli sembolik hareketlerin anlam kazanmasında etkili olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa ritüeller, tikel cemaatleri/ kabile topluluklarını kurumsallaştıran günlük yaşamdan azade ve sadece dinsel bağlamla sınırlı değildir. Kaldı ki günümüzde gündelik hayatta, sosyal yaşam içinde de etkilerini göstermektedir. Gelgelelim, tikel cemaat ve kabile topluluklarında ritüellerde egemen olan, birliğin bir ideale yüklenmiş genel ve soyutlanmış bir iradesiyken, modern toplumun ritüellerinde, yönetici elit tarafından biçimlendirilmiş ve kutsallaştırılmış irade etkilidir.

Konumuz bağlamında ritüellerin seküler devlet içindeki görünürlüğüne baktığımızda genellikle ortak emeller, ortak umutlar ve kimliklerin yükseltilmesinde yardımcı mekanizma olarak kullanılan resmi törenler olarak vücut bulduğunu yorumunu yapabiliriz. Ritüeller kendilerini modern ulus devletlerde çeşitli eğitim kademelerinde yapılan sabah törenlerinde, milli marşların söylenmelerinde, saygı duruşlarında, ilk öğretimde okunan öğrenci andlarında ya da daha yüksek kademelerde yapılan

⁵⁶ Erginer, 1997, s. 49.

bayrak törenlerinde, resmi bayramlarda, özel sebeplerle yapılan törenlerde, anma günlerinde gösterirler. Anlamsal kültürün aktarılmasında da yine toplumsal fikir birliğinin oluşumunda önemli rolü olan ritüeller vardır. Çünkü bu yolla ritüeller bir yandan ulus içinde kurumsal birlik ve beraberlik oluştururken diğer yandan da otoriteyi kutsallaştırarak onun konumunu, işlevini ve gücünü ifade etmesine yarayan semboller kümesini oluşturur.

Bu bakımdan ritüelleri işlevlerine göre sınıflandırdığımızda ise Bernstein, Elvin ve Peters'in eğitim bağlamında bu anlamsal kültürün aktarımında önemli olan ritüelleri iki ana gruba ayırması üzerinden gitmek gerekecektir.⁵⁷

Bernstein, Elvin ve Peters ritüelleri 'birleştirici ritüeller' ve 'ayırıcı ritüeller' olarak ikiye ayırıp incelemiştir. Bu ritüeller de eğitim süresince öğrenciyi yetiştirirken kendilerini başkalarından ayırmaya, önceden kabul edilmiş değer ve ilkeleri öğrenciye bu süre boyunca empoze etmeye ve onları homojenleştirmeye başlayacaktır. Yönetici elitlerin ilk forma sokmak ve makbul vatandaş yaratmak girişimi olan eğitim sürecinde okul ritüelleri önemli bir yer tutar. Kaldı ki, okul ritüellerinin temelinde vurgu bu ikisine yöneliktir; bir yandan vurgu 'dayanışma'ya yapılırken diğer yandan da 'ayırma' üzerine yapılır. Diğer bir deyişle bir yandan kurumsal birlik ve dayanışmayı hedeflerken diğer taraftan da hiyerarşi, konum, güç gibi farklılıkların altını çizer.

1.3.1 Birleştirici Ritüeller

Birleştirici ritüeller, öğrenci, öğretmen ve okul yöneticisi gibi okul üyelerini bir araya getirme, onları birbirine bağlama ve dayanışmayı sağlama işlevi olan ritüellerdir. Birlik ve beraberliği vurgulayan ritüeller zaman ve mekan açısından okula süreklilik sağlar.

⁵⁷ B. Bernstein, H. Elvin, R. Peters, Rituel in Education, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 1996, 25(772), 429-436, s.429-436.

Geçmiş, bugün içinde canlı tutup, geleceğe aktarılmasında rol oynar.⁵⁸ Okul içinde uygulanan kurallara herkesin riayet etmesi, herkesin aynı değerlere sahip olması ve süreç içinde bu kural ve değerlerin içselleştirilmesi beklenir.⁵⁹ Bu adaptasyon süreci sonrasında öğrenci ve öğretmenler bagajlarındaki ritüelleri, daha sonrasında sosyal hayata katıldığında da sosyal dayanışma kurumuna yansıtırlar. Birleştirici ritüellerde okul haricindeki baskın grupların inandığı ya da onlara da inandırılan değerler ve normlar vardır. Bu da okul sürecinden çıktıktan sonra daha geniş toplumun değerler sistemine uygun duygu, düşünce ve davranış kalıbı geliştirmesini kolaylaştırır. Bu birleştirici ritüeller sayesinde tarihsel bağlamın canlı tutulması çeşitli törenler, marşlar, okunulan andlar ve şarkılarla sağlanır. Dolayısıyla da bu uygulanan ritüellere katılmak bireylere ve bir grubu oluşturan kişilere rasyonel olarak açıklanamayan bağlılık duygusu aşılar. Ritüellere katılanlar da bu sembollere katılırken analiz etme çabasına, sorgulamaya girmeden bağlılık hissi duymaya başlarlar. Berlin'deki okulun duvarında yazan "Her birimiz bu kurallara riayet edersek, huzurlu ve güvenli bir gün yaşarız."⁶⁰ cümlesi bu kuralların belli prensipler çevresinde oluşturulduğunun da göstergesidir. Burada kullanılan totaliter dil bize ordu, hapisane ya da buna benzer diğer totaliter kurumları hatırlatır.

1.3.2 Ayırıcı Ritüeller

Bazı grupların dışlanmasını sağlayan, ayırma üzerine vurgu yapan ritüeller ise farklı grupları işlevlerine göre birbirinden ayırıp bunların arasında sınır çizmeyi amaçlar.

⁵⁸ B. Bernstein, H. Elvin, R. Peters, 1996, s.429.

⁵⁹ Bu konuda A. Hitler'in jimnastiğe verdiği önemi "ırkçı devlet, eğitime görevinin, beyinlere pompa ile bilgi doldurmakla sınırlandırıldığına inanmayacak, uygun bir terbiye ile sağlam vücutlar yetiştirecektir. Adolf Hitler, *Kavgam*, çev.H. C.Yalçın (İstanbul: Manifesto Yayınları, 2005), s.331. Bu konuda başka bir örnek olarak şu gösterilebilir; "Türkiye'deki yansıması ise 19 Mayıs törenlerinde görülür. Bu gösterilerde öğrencilerin yaptığı koreografik hareketler Türk gençliğinin birlik ve beraberliğini sembolize eder." Özbay Güven, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik ve Spor Bayramları, *Toplumsal Tarih*, Mayıs, 33-38, s. 37.

⁶⁰ Berlin'de Gymnasium'da okulun duvarında yazan söz.

Ayırıcı ritüellerdeki temel amaç, öğretmen, okul yöneticisi gibi hiyerarşide yukarıda bulunanlara veya düzeni yaratanlara karşı saygıyı artırmaktır.⁶¹ Bunlara en net örnekler öğretmen sınıfa girdiğinde öğrencilerin ayağa kalkması, sınıfta söz almadan önce parmak kaldırması da belirlenmiş hiyerarşinin göstergesi olarak sıralanabilir. Bu dikey hiyerarşik yapı da ritüellerle ortaya konur. Hiyerarşiyi sorgulamak ise kurulu sisteme saldırı olarak algılanır buna uymayan ve düzeni bozan (sisteme saldıran) öğrenci de problemlili öğrenci olarak adlandırılır. Ayırıcı ritüeller otorite ile doğru orantılı olup eşit olmayanlar arasındaki mesafeyi oluşturur ve sabit tutar, var olan – kurgulanan- değerlere bağlılığı- baş eğmeyi- kuvvetlendirir ve sadakati kontrol altında tutar.⁶² Aradaki ayrımı vurgulayan diğer simge ve semboller ise öğrencilerin okulda giydikleri formalar, sınıfta kullanılan masa, sıra ve öğretmenin oturduğu kürsü gibi materyallerdir. Bu ritüeller “biz” hissini yaratma sürecine yardımcı olurken, bir yandan da “biz”den olmayanları işaretleme, onları ayırma ve onlardan ayrılma hissini oluşturmada kullanılır. Öğretmen ödevini yapan, parmak kaldırmadan söz almayan, yerinde oturup sınıfın düzenini bozmayan ve öğretmenin sınıfta koyduğu kurallara riayet eden öğrenciyi överken, diğerini (ödevini yapmayan, söz istemeden konuşmaya başlayan ve kurallara riayet etmeyeni) cezalandırır. Böylece öğrencilerin kafasında bir “öteki/kurallara uymayan/düzen bozan” kişi şekillenmeye başlar.⁶³ Ritüeli herhangi bir topluma üyelik, bir gruba aidiyet hissi, etnik ve siyasal bağlamda ‘kimlik/özdeşlik ve ötekilik’ ikilemiyle arasında paralellik kurup, eşleştiren Augé de bu işlevle ilgili olarak şunları söyler:

⁶¹ B. Bernstein, H. Elvin, R. Peters, 1996, s.430.

⁶² B. Bernstein, H. Elvin, R. Peters, 1996, s.431.

“Ayinsel etkinlik genellikle ötekilik ve özdeşlik kavramlarını bir araya getirir, birleriyle ötekiler arasında her zaman sorun yaratan ilişkileri istikrarlı kılmayı hedefler.”⁶⁴

E. Goffman'ın 'etkileşim ritüeli' adı verdiği bu ritüeller bir yandan birleşmeyi sağlayıp dayanışmayı pekiştirdiği gibi, bölüp ayırmada da etkin rol oynar. Ritüeller hemen hemen tüm okul hareketlerinin içinde vardır, sınıf ortamında her günkü tekrarlar da bulunur ama fark edilmez.

Ritüelin, nesnelere karşı saygıyı ifade etmek için yapılan/tekrarlanan bir gösteri olarak anlaşılması ve bunun kutsal (dini içerikli olması zorunluluğu olmayan) sembollere dönüşmesi Durkheim'cı anlayışlardan biridir. Bu yönüyle ritüelin işlevi yalnız benzetmece değildir, tapınanları kutsal olgunun kendisine katılmasını da sağlamaktır.⁶⁵ Bu anlayış bizi okullarda uygulanan ritüellerin önemini kavramamıza ışık tutabilir. E. Goffman'ın 'etkileşim ritüelleri' ile birlikte düşündüğümüzde öğretmene ve diğer yöneticilere hitap ederken, öğrencilerden uyması beklenen tutum ve davranışlar bunun yanında öğretmen ve yöneticilerin, öğrencilere davranışlarını gözlemlediğinde ortaya daha net çıkabilmektedir. Karşı taraftan beklenen saygı ve öğrencilerin sergilediği saygı ile birlikte kutsallaştırılan otorite bu yolla meşruiyetini sağlamış olur ve onların otoritelerinin sorgulanmasını olanaksız hale getirir. Çünkü bir diğer adımda onların öğrencilere öğrettiği şeyler içinde daha büyük grup olan kamuoyu tarafından da benimsenen 'kutsallaştırılmış vatan', 'saygı duyulması gereken bayrak' ve 'forma/üniformalar' gibi anlamı pekiştirilen semboller de vardır. Birleştirme ritüelleri çocuğu, öğrenciye dönüştürür ve belirli davranışlara yönlendirir. Böylece öğrenci üzerinde okulun denetim derecesi artmış olur.

⁶⁴ Erginer,1997, s. 49.

⁶⁵ Erginer, 1997, s. 49.

Durkheim'in söylediği gibi "İnanç, fikir ve sembol bütün toplum tarafından ittifakla paylaşıldığında, onu reddetmek ya da yanlış olduğunu kanıtlamaya çalışmak ve bunu eleştirmek yasaktır."⁶⁶ Çünkü bu tür tavırlar kutsal olana yapılmış saygısızlık olarak nitelendirilir. İşte bu yüzden okul kutsal olan ve olmayan ayrımının yapılmasını sağlayan, onlara karşı oluşturulan duygu ve düşünceleri oluşturup, kontrol altına alan, eğitimin ayrıştırıcı ritüelleri arasında sayılır.

Ritüellerin bu iki kolu toplumsal düzenin inşası, yeniden canlandırılması/üretimi ve bunun içselleştirilmesi için temel mekanizmalardır. Toplumun temel ve onay verilmiş kimliğini yaratmaya, kurgulanan ve yine onaylanmış davranışların devamını ve düzene bağlılığı kontrol etmeye yardımcı olma işlevi görürler. Anlamsal kültürün aktarılmasını, içselleştirilmesini sağlayarak, bireyler dışarı çıktıklarında da okul dışında kabul edilmiş, onaylanmış ve içselleştirilmiş değerler sistemiyle, öğretilenleri ilişkilendirmede kolaylık sağlarlar. Böylece toplumsal düzenin sorgulanmasını engelleyip, resmi otoriteye saygı duymaları kolaylaştırır.⁶⁷ Bu yüzden okullar yeni toplum düzenini oluşturan ve düzenin korunmasında uygulanacak ritüelleri empoze eden araçlardır.

⁶⁶Durkheim, 1926, s.260.

⁶⁷ B. Bernstein, H. Elvin, R. Peters, 1996, s.430-431.

2. Bölüm: Şehitlik Üzerine: Kavramsal Çözümleme

2.1. Şehitlik Kültü

“Şehitlerin kanıyla... Sarhoş olmuş kadın gördüm.”⁶⁸

Bir kişinin imanının ya da dinsel bir ideolojiye bağlılığının en önemli işaretlerinden biri, inancını gerektiğinde canıyla korumaya hazır olmasıdır. Bu gibi kahramanca kendini fedanın veya şehitliğin örneklerine gerek eski gerekse güncel toplumlarda çokça rastlarız. Eski zamanlarda Stoik filozof Epictetus gibi adamların asil bir ideal uğruna işkence ve ölüme karşı kahramanca kayıtsızlığı bunlara şehit olma onurunu sağlamış; tutkularına ve dünyevi hayata tümüyle kayıtsız kalmalarının örnek olması ve ideallığı erken dönem Hıristiyan şehitler için bir model oluşturmuştur.⁶⁹ Semavi dinlerin ortaya çıkması, tek tanrı inancı ile birlikte oluşan şehitlik kavramı/ rütbesi bir dinin veya ideolojinin, yeni bir sosyal düzenin kurulmasının ve yayılmasının en güçlü araçlarından birisidir. Bu kavramın günümüz dünyasının dini-politik durumuna yaptığı katkı bizi hem devlet formunu hem de dini literatürü bir daha anlamaya çalışmaya sevk etmektedir.

Sevan Nişanyan; **şehit** kavramının Yunanca'da **mártys**, -i halinin de **mártynos** olduğunu, bunun da **tanık** anlamına geldiğini belirtir⁷⁰. Hıristiyanlığın yasak olduğu Hz. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda, Hıristiyan olmasından dolayı yakalanıp cezalandırılanlara ve onların çektiği (ki bu da genellikle ölümlle sonuçlanan işkencelerdir) acılara verilen isimdir. Nişanyan'ın açıklaması ise “Daha genel bir anlamda, inandıklarını reddetmediği için kötülöklere maruz kalanlara verilen isimdir.

⁶⁸ “İlk Kilise'nin vahiyi olan Revelation Kitabı, şehitleri canlı bir şekilde resmeder.” Aktaran: Mahmoud M. Ayoub, *Martyrdom in Christianity and Islam*, ed: R. Tantoun&M. E. Hegland, (New York: Religious Resources, 1987), s. 67.

⁶⁹ Yakın zamanda Che Guevara, Solcu Katolik rahipler tarafından şehit ve hatta aziz olarak görölmektedir.

⁷⁰ <http://www.nisanyansozluk.com/search.asp?w=%FEehit>

Daha çok inandığı amaç uğruna öldürülüp, ölümünü hem kendi adına hem de toplum nezdinde ‘şehit’ mertebesine taşımış insanlara uygun görülen lakaptır.” şeklindedir.⁷¹

Yeni Ahitte kullanıldığı şekliyle şehit terimi “tanık” anlamına gelir.⁷² Bir Şehit bir fikre değil bir olaya, çarmıha gerilen ve göğe yükselen İsa’ya şahitlik edendir. Bu yüzden 1.John’un yazarı şöyle der “...gözlerimizle gördüğümüzü ve baktığımızı ve dokunduğumuzu... Sizlere de ilan ediyoruz”.⁷³

Şehitlerin, yeryüzüne kapanmış hürriyet abideleri olduğu da söylenenler arasındadır. Bunun sebebi şehitlerin insan iradesiyle ulaştıkları zirveyi, hazdan, menfaatten ibaret olan maddeye yeis vererek (üzüntü ve karamsarlığa sürükleyerek), bazen de utanç vererek onu süründürüyor olması şeklinde yorumlanmasından kaynaklanır. “Hakkı elinden tutup yükselten, yerde yatan şehitlerdir.”⁷⁴ Bu yüzden Sokrates de şehit mertebesinde sayılır. Daha kuvvetle söylenen ve rastlanan ise Hz. İsa’nın ilk şehit olduğu yönündedir.⁷⁵

İlk Hıristiyan şehidi Stephen’in cennetin açıldığını ve Tanrının Oğlunun Tanrının sağında oturduğunu gördüğü söylenir. Ancak ne Eski ne de Yeni Ahit’te bu kavramın tüzel tanık anlamının dışında belirgin bir gelişimi görülmemektedir.⁷⁶ Mahmoud Ayoub da Sevan Nişanyan’ın tanımıyla paralel olarak “İncil zamanı ve İncil sonrası Yahudilikte şehitlik bireysel bir dindarlık ve kötülüğe direnme sayılıyordu.” yorumunu yapar. Aziz Paul erken dönem Hıristiyanlıkta şahadetin rolünü; “ (...)kulun Stephan’ın kanı döküldüğünde...” şeklinde anlatır.⁷⁷

“Haksız bir kıskançlık sonucu Peter bir iki değil, pek çok kez yargılanmış ve ifadesini bu şekilde verdiği için hakkı olan yüce makama ulaşmıştır. Kıskançlık

⁷¹ <http://www.taraf.com.tr/makale/5790.htm>

⁷² Ayoub, 1987, s. 67.

⁷³ Ayoub, 1987, s.68.

⁷⁴ Nurettin Topçu, *Şehit*, (İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı:9, 1959), s. 6.

⁷⁵ Topçu, 1959, s.6, Bir diğer örnek için, Ayoub, 1987, s. 67-68.

⁷⁶ Ayoub, 1987, s. 67.

⁷⁷ Aktaran: Ayoub, 1987, *Holy Bible*:22/20

ve çekememe yüzünden Paul dayanıklılığın ödülüne giden yolu gösterdi: yedi kez zincire vuruldu, sürüldü, taşlandı, Doğuda ve Batıda haberci oldu, inancı asil bir ün kazandı, tüm dünyaya erdemli olmayı öğretti ve Batı'nın sınırlarına gidip onların huzurunda tanıklık ederek bu dünyadan göçtü ve Kutsal Cennete kabul edildi – dayanıklılığın en büyük örneği.”⁷⁸

Kilisenin ilk ve en istekli şehitlerinden biri olarak MS 108’de ölen Antakya Piskoposu Ignatius’un adı verilir.⁷⁹ Ignatius için şehit “İsa’yı çektiği çilelerle taklit edendir.” Bu yüzden şahit yerine mürit kelimesini kullanmıştır.⁸⁰ Görüşleri tümüyle teolojik olup İsa’nın, çarmıha gerilen Tanrının Oğlunun vücuda büründüğünü kanıtlamak için bedensel acı çekme üzerinde ısrar etmiştir. Ignatius, vücudunun (ölümsüzlük ilacı olarak gördüğü) ekme ve şarapta temsil edilen İsa için mükemmel bir dilim haline gelmesi için kendi vücudunun da vahşi hayvanlar tarafından parçalanmasını istemiştir.

İzmir Polycarp’ın şehitliği MS 155’te yazılan belgede de insanlığa inanç ve Tanrının Oğlunun çektiği acılara tanıklık etme kavramı tam anlamıyla gelişmiştir.⁸¹ Leonine mektuplarında da *şehit* İsa için, sonu kanının dökülmesine varan zulümleri belirtmektedir.⁸² Burada ölümünden önce İsa’nın yükselişini gören (şahadet eden) Stephen örneği bir kanıt olarak kullanılmıştır. Mektuplarda, zulme dayanan ancak tanıklığını kanla mühürlemeyenlere *şehit* unvanı verilmesine şiddetle karşı çıkılır. Hemas’ın *Çoban*’ında İsa’yı şahadetle taklit eden şehitlerin kurtuluşunu hak eder ve

⁷⁸ Aktaran: Ayoub, 1987, *Holy Bible*, I.Clement 5:4-7

⁷⁹ Ayoub, 1987, s. 68

⁸⁰ Ayoub, 1987, s. 68

⁸¹ İncil’de sözü edilen "Yedi Kilise"den bir tanesinin bulunduğu Smyrna Hıristiyanlığın gelişmesinde önemli bir rol oynar. İzmir’in ilk başpiskoposu olan St. Polycarp havari ve İncil yazarı St. John’un ilk müridlerinden biridir. Yaklaşık M.S. 70 yılında Anadolu’da doğmuştur. St. Polycarp inancından ötürü 23 Şubat 155 tarihinde, İzmir Akropolü üzerinde bulunan stadyumda Romalılar tarafından yakılarak ölüme mahkum edilmiştir. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, İzmir Bizans olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğunun bir parçası olur. Bizans döneminde Araplar, Selçuklular, Haçlılar ve Cenevizliler kenti ele geçirmek için birbirleriyle savaşırlar.

⁸² Ayoub, 1987, s. 69.

İsa'nın yüceliğinden payına düşeni alır. "Tanrının Oğlu adına acı çekenler şanlıdır. Tüm günahları onlardan alınmıştır."⁸³ Şehitler ayrıca, İsa Dünyaya hükmederken başlarında taçları ile tahtlarda otururken resmedilmişlerdir. *Çoban*'ın yazarı böyle bir şanın ancak İsa'nın adına kırbaç, hapis, çarmih ve vahşi hayvanlara maruz kalanlara ait olduğunda ısrar etmektedir.⁸⁴

Şehitlere duyulan bu saygı ve hürmetten zengin ve geniş bir kült gelişmiştir. Bu kültün sadece başlangıcını ve bazı göze çarpan özelliklerini tartışabiliriz. İsa'dan daha fazla saygı gösterilmesinden korktukları için Polycarp'ın yakılarak idamından sorumlu yetkililerin, Hıristiyanların külleri almasını engellemeye çalıştıkları açıktır. İnançlılar bu suçlamaya şiddetle karşı çıkarak şehitlere feda ettiklerinden dolayı gösterilen saygının sadece Tanrıya ait olandan farklı olduğunu savunurlar.

Erken dönem Kilisenin kurucularından bazıları Kilisenin hazineleri saydıkları şehitlere büyük hürmet gösterilmesini savunmuşlardır. "Şehitlik ikinci bir vaftizdi, kanla yapılan, günahlardan derhal arınma sağlayan ve Cennete girişi sağlayan bir vaftiz.." ⁸⁵ olarak adlandırılıyordu. Buradaki "kan" vurgusu önemlidir çünkü kanın, kutsallık taşıyan, kutsallığı başka yerlere sirayet ettiren bir özelliği vardır. Semavi dinlerden önce, tikel cemaatler döneminde de kanlı kurban ritüellerinde, kanın bu özelliğinin olduğu belirtilir. Çünkü "tek ve aynı madde, kan, hem kirleten hem temizleyen hem insanları öfkeye çılgınlığa ve ölüme sevkeden hem de yatıştırarak yaşama döndürendir."⁸⁶Daha sonra kendini Tanrı'ya adayan, onun varlığına ve peygamberine şهادet eden, tanıklık eden kişi için de kan önem kazanıp, kanla temizlenip, ikinci vaftizini oluyordu.

⁸³ Ayoub, 1987, s. 70.

⁸⁴ Ayoub, 1987, s. 69.

⁸⁵ Ayoub, 1987, s.71.

⁸⁶ Girard, 2003,s. 50.

Hapsedilmiş ölümü bekleyen şehitler, aileleri ve hatta yaşadıkları kasabalar bile onurla anılırdı. Hapis ve işkenceye direnenler (fakat hayatta kalanlar) toplumun seçkinleri arasına girerdi. Bu şeref onlara piskoposların yanında işler sağlardı. İlk dönemlerden itibaren hapsedilen şehitlerden, dindarların sağlığı, iyiliği ve kurtuluşu için dua etmeleri istenirdi. Bu gibi dua taleplerinin şehidin ölümünden sonra yenilenmesi de doğal bir gelişimdir. Bu ihtilafı konu kuşkusuz (Hıristiyanlık öncesi pagan toplumunda yaygın olan) ölümlere tapma ile şehitlerin onurlandırılması arasında daha büyük bir gerilime yol açtı. Yedigârları ve tapınakları ile şehitler kültü Protestan Reformunun aşağıladığı bir nesne haline geldi; bunun sonucu Katolik Kilisesi şehitlik teolojisini tekrar tekrar tanımlamak zorunda kaldı. Kısmen Reform hareketinin eleştirilerine cevap vermek için toplanan Trent Konsülünün sözleriyle “kutsal şehitlerin ve İsa ile yaşayan diğerlerinin, Tanrının insanlara pek çok faydalar bahşetmesine vesile olan (İsa ve Kutsal Ruh tapınağının üyeleri olan onunla birlikte sonsuz hayata dirilip yüceltilecek olan) kutsal vücutlarına inananlarca hürmet edilecektir.”⁸⁷

Yahudilikte şehitliğin amacının özünde kurbanı mükemmelleştirmek ve insanları eğitmek olduğu söylenir. Fakat Yahudilikte yapılan bu yorum günümüzde unutulmuş olup, şehitlik kavramının sadece geç dönem İncil’e dair metinlerde eskatolojik (dünyanın sonu ile ilgilenen din araştırmaları) bir çerçevede görüldüğü söylenir.⁸⁸ Erken dönemde Kilise Yahudi eskatolojisine ve onun ahlaki çıkarımlarını miras almıştır.

Bizi ilgilendiren ilk soru ise “şehit kimdir?” ya da “kime denir?” sorusunun cevabını aramaktır. Cevap, göreceğimiz üzere sonuçta yasal olarak belirlenir. Bir adam Hz. Muhammed’e sorar; “Bir adam ganimet için savaşır, bir diğeri şan için savaşır bir

⁸⁷ Aktaran: Ayoub, 1987, I Corinthians, 3:16.

⁸⁸ Ayoub,1987, s.67-68.

üçüncüsü de statü için savaşıır. Bunlardan hangisi Allah yolunda savaşımaktadır?” Peygamber cevap verir: “Hangisi Tanrının kelamının en üstte tutulması için savaşıyorsa o Allahın yolunda savaşımaktadır.”⁸⁹

İbni Hacer el Askalanibu hadis üzerine şu şekilde yorumlar “Kişi beş nedenle savaşıır: ganimet; cesaret göstermek; başkalarına gösteriş; servet, aile ya da toprağını korumak ya da hiddet. Bunların her biri kendi başlarına erdemli olabilir de olmayabilir de. Asıl amaç “Allahın kelamını üstün tutmak” (burada İslamın yolunu korumak anlamına gelir) olduğu sürece başka sebeplerin ya da ikincil amaçların olmasının önemi yoktur.”⁹⁰

En azından erken dönem İslamda şehit terimi sadece savaş meydanında Allah yoluna ölenlerle sınırlı değildir. Şehitlik Allah yoluna bir cihat eylemidir. Ancak cihat, Batıda yaygın olan görüşün aksine sadece askeri değildir, temelinde kişinin kendi ruhu ve toplumundaki kötülüğe cihadı yatar. Mümkün olan her şekilde doğruluk yolunda hizmet etmeye dair dürüst niyeti yaratan ruha karşı cihadın yarattığı iç saflıktır. İnanç, mülk ya da hayatını savunurken ölmenin yanı sıra attan düşme, yılan ısırması ya da boğulma da şehitlik sayılır. Aynı şekilde serseri bir ok ya da kurşunla yahut evinin üstüne çökmesi sonucu ölen de şehit sayılır. Hatta veba ya da mide hastalıklarından, ya da doğum yaparken ölen de şehittir. Ünlü hadisçi İbni Abbas şöyle der; “Yatağında Allah yoluna ölen adam da şehittir.” Yine de bunların içinde en güçlü şehitlik yorumu, “ (...) tüm bunlara karşın gerçek şehit Allah yoluna öldürülendir.”⁹¹ şeklinde yapılır.

⁸⁹ Ayoub,1987, s. 68.

⁹⁰ Ayoub, 1987, s.67.

⁹¹ Fatih Kesler, “Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde Şehit Kavramı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Haziran, Temmuz, Ağustos. 2004: 89-110

2.2. İslamda Şehitlik

“Kıyamet günü nebiler ve doğru sözlüler şefaattetikten sonra şehitler çağırılır, onlar da diledikleri kadar şefaatederler.”⁹²

Şehit kavramı sözlükte şehadette bulundu (şahitlik/ tanıklık yaptı), hazır oldu, huzurda bulundu, gördü, bildiğini açıkladı gibi anlamlara gelen şe-hi-de fiil kökünden gelmektedir.⁹³ Arapça sözlüklerde ism-i fail olanı şahid yani “bir olay hakkında bildiğini anlatan kimse” sıfat olana ise şehid yani “Allahın dini uğruna ölen kimse” başka otoritelere göre ise “savaş meydanında kafirler tarafından öldürülen kimse” olarak ayrıştırıldığı söylenmektedir.⁹⁴ Şehit, can verdiği anda yanında meleklerin hazır bulunduğu, cennete gireceği hususunda Allahın ve meleklerinin hem de **kanının aktığı toprağın** şahitlik yapacağı kişi demektir.⁹⁵

Hıristiyan felsefesinde şehitteki kanın kutsiyetinin altının çizilmesinin, İslam felsefesinde de aynı paralellikle devam ettiğini görebiliriz. İslamda, şehit kanı, ahirette şahitlik/tanıklık yaparken, Hıristiyanlıkta da aynı şekilde şahitlik/tanıklık yapacak inancı vardır.

Allahın 99 isminden biri olan şehit; *“Her an beraber nazar-ı şuhudunda bulunan ve vücub-u vücudunda ve vahdaniyetine ve elçilerinin ve kitaplarının hakkaniyetine*

⁹² Kesler, 2004, s.107.

⁹³ Kesler, 2004, s.96.

⁹⁴ www.nisanyansozluk.com

⁹⁵ Kesler, 2004, s.96.

tekellümüyle ve ef'aliyle ve asarıyla bizzat şehadet eden"⁹⁶ yani "Ölmeyen, aksine Rabb'inin katında diri olan ve O'nun ikram ettiği nimetleri gören, kıyamet günü inkarcıların aleyhine Peygamber ile birlikte şahitlik yapan" olarak nakledilmiştir. Bu son tanım peygamberin şu hadisi ile desteklendiği rivayet edilmektedir: "Ben, onların Allah yolunda canlarını verdiklerine şahit ve şefahtçiyim."⁹⁷

Yine bir başka kaynağa göre, şehitlik (şehadet, şühud) bir şeyi yerinde ve yanibaşında gözlemek demektir. Gözleme, baş gözüyle olabileceği gibi kalp gözü ile de olabilir.⁹⁸ Bu gözleyen niteliğine bağlıdır. Bu açıklamaya göre şehid, hem gözleyen (şahid), hem de gözlenen (meşhud) anlamlarına gelmektedir.

Kesbi (sonradan kazanılan) bir mertebeye ve bir anlamda kurum olarak adlandırılan şehitlik, insanın gayreti, çabası ve didinmesiyle elde edilen bir kurum olarak nitelendirilir. Bu mertebeyi elde etmek için sarfedilen çaba İslam düşüncesi cihat veya mücahede adını vermektedir.⁹⁹ Mücahedenin tam karşılığı Kur'an ve sünnetin verilerine bağlı olarak "şehitliğin kazanılmasında esas olan mücahede (erdem savaşı) Allah adına kendini feda etmektir."¹⁰⁰ şeklinde açıklanır. "Allah adına" kısmı bizim konumuzda ele alınacak önemli bir kısımdır. İslami açıklamalar çerçevesinde tanımlayacak olursak; Allah, iyinin, güzelin, sonsuzun, başka bir deyimle insanoğlunun mutluluk ve ölümsüzlük adına özlediği ve istediği her şeyin kaynağı ve tek kelimeyle dile getirilişi olarak düşünülürse, bu kaynak adına kendini feda etmek şehitlik olacaktır. Bunlar peygamber hadislerinde de anlatılmaktadır. Şehitlik

⁹⁶ Ümit Şimşek, *Cevşen Meali*, (İstanbul:Risale-i Nur Külliyyatı, 1992) s.153.

⁹⁷ Ahmed Z. Gümüşevi, **Ramüz-ul Ehadis- 7101 Hadis**, çev. Arif Pamuk (İstanbul: Pamuk Yayınları), s.268,269.

7 M. Zeki Duman, "Şehitlik ve Faziletleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* cilt: 5 (1994) s.429-441.

⁹⁹ Şehitlik ve velilik "kurumunu" birlikte ele alan Yaşar Nuri Öztürk'e göre şehitlik için verilen mücahede, insanın dışında sürüp gittiği için zahiri mücahede (dış gayret), velilik için verilen Batını mücahede (iç gayret) olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir kaynak için; Yaşar Nuri Öztürk, *Asrı Saadet Şehitleri*, (İstanbul:Yeni Boyut Yayınları,1997), s. 10.

¹⁰⁰ Duman,1994,s.428.

kavramının, İslam felsefesindeki yerini netleştirmek için arkeolojik kazısını yaptığımızda karşımıza birkaç tanımlama çıkmaktadır.

- *Allah adına olan her davranış, bütün insanlık adına olmalıdır. Çünkü “Allah bütün alemlerin rabbidir.” O halde belli bir ırkın, belli bir bölgenin, belli bir rengin veya belli bir kadronun hesabının ağır bastığı davranış ve yöneliş, kesinlikle Allah adına değildir.*
- *Allah adına olan her davranış ve yöneliş zulüm, baskı ve merhametsizlikten uzaktır. Çünkü bunlar, insanlığı bir bütün olarak düşünmemenin sonuçlarıdır. Kin, nefret, sömürme duygularının kaçınılmaz sonuçlarıdır. İnsanlığı bir bütün olarak düşünenler kendilerinin, bu bütünün bir parçası, bu büyük vücudun bir hücresi olduklarını bilirler.¹⁰¹*

Bu hadisleri destekleyen bir ayet ise şudur; “Haksız yere veya yeryüzünde bozgun çıkarmak için bir kişiyi öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir.”¹⁰²

Asıl itibarıyla şehit, yukarıda da tanımlandığı şekilde; Allah yolunda öldürülendir. Fakat daha sonra Peygamberin bazı durumlarda ve hastalıklar neticesinde vefat edenleri de buna dahil etmiştir. İlk İslam şehitlerinden sayılan Hubbat kızı Sümeyye, Allah’ın birliğine, teklğine şahadet getirdiği, şahitlik ettiği için öldürülmüştü. Kadınlar dini ve idari konularda savaşmaktan muaf olduğu halde İslamın ilk şehidinin bir kadın (Sümeyye, Ömer İbniYasir’in annesi, Mekke’nin fethinden önce Mekkeli Araplar tarafından oğlu ve kocasıyla birlikte işkence edilip öldürülen bir kadın) olması önemlidir. Çünkü bu kadınlar da Allah’ın teklğine şahitlik gösterip, şahadet ettikleri için öldürülmüştür.

¹⁰¹ Öztürk, 1997, s. 11.

¹⁰² Ali Bulaç, *Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2009) Maide, 32.

İslam inançlarına göre veba hastalığından, karın ağrısından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalan, malını canını ve namusunu düşman elinden kurtarmaya çalışırken ölenlerle Allah yolunda ölen her Müslüman şehittir. Gelgelelim az önce belirttiğimiz gibi, Allah yolunda (fi sebilillah) savaşırken öldürülenler ile diğer şehitler arasında önemli farklar vardır ve Peygamberin belirttiğine göre savaşta öldürülen şehitlerin diğer ölümlerden farkları şu şekilde sıralanır:

- 1- *Vurulup kanı akmaya başladığı an bütün günahları affolunur, ancak kul hakkı hariç.*
- 2- *O anda cennette kendisi için hazırlanmış olan yerini görür.*
- 3- *Sadece karınca ısırması kadar bir acı duyar*
- 4- *Kabir azabından kurtulur*
- 5- *Kıyamet ve hesap günlerinin korkusundan emin olur*
- 6- *Başına taç giydirilir ve iman ziynetine bürünür*
- 7- *Hurilerle evlendirilir*
- 8- *Akrabalarından dilediği 70 kişiye şefaathetmesine izin verilir.*¹⁰³

Şehitlik, görüldüğü gibi niyetlere göre birkaç kısımda incelenmektedir. Fakat bunlar arasında “Ahiret ve Dünya Şehidi” ismi altında yapılan şu tanım, Kur’an’da tanımlandığı ve en fazla kullandığı halinde olanıdır: “Şehit, kafirlerle yapılan savaştan kaçmayarak ve dünya nimetlerini gözetmeyerek sadece Allah’ın isminin yüceltilmesi ve kafirlerin alıkonulması için savaşan, ölen kişidir.”¹⁰⁴ İslam tarihinde şehitlerin efendisi olarak bilinen en önemli figür Hz. Hamza’dır. Bu isim üzerinden net şehit kavramı tanımlaması yapılır. Bu tarihi figür üzerinden gidilip varılan yargı ise şu olmaktadır: “Şehit, ölümsüzlüğü tercih eden ‘seçkin bir kul’dur.” Rağıb el-İsfehani’nin ifadesine göre Allah yolunda öldürülmüş olanlara şehit denmesi, “muhtazar” olması

¹⁰³ Duman, 1994, s.433.

¹⁰⁴ İsam Kütüphanesi, Yayınlanmamış İslam Ansiklopedisi, Şehitlik Bölümü içinde: Muğni’l Muhtac, I.350.

yani, meleklerin ölüm anında onlara: “ (...) korkmayın, üzülmeyin, sizin için hazırlanmış olan cennetlere girin.” diyerek başuçlarında hazır bulunmaları: yahut öldürüldüğü an cennette kendileri hazırlanmış olan nimetleri görmeleri, ya da şehit düşmelerinden sonra “şehitler Rabb’larının nezdinde (cennette) rızıklandırılıyorlar...” ayetinde belirtildiği üzere Allah’a kavuşmaları sebebiyledir. İbnu’l Esir de şehitlere ölü denmemesi hakkında şunu söylemektedir: “Onlara, ölmeyip diri oldukları, Allah’ın rahmetine şahid olmaları ve Allah’ın emrindeki Hakk’ın şahitliğini öldürülünceye dek sürdürmeleri sebebiyle şehit ünvanı verilmiştir.”¹⁰⁵

Anladığımız ve yorumlayabileceğimiz kadarıyla Allah yolunda öldürülen Müslümanlara şehit denmesi, Allah’ın varlığına, birliğine şahit olması, buna şehadet getirmesi (İslamın şartlarının birincisini kalpten yerine getirmesi), va’dolunan ilahi sözlerin müşahidi olmaları sebebiyledir.

Bu genel açıklamalardan sonra Kur’an ve hadislerde şehitlik ile ilgili verilere bakabiliriz.

- *“Nice peygamberler gelip geçti ki, yanlarında bir çok bilgin ve ermiş kişi savaştı. Onlar; başlarına gelenlerden dolayı ümitsizliğe düşmediler; zaaf göstermediler, bırakıp gitmediler, bitkinlik göstermediler. Allah sabredenleri sever.”¹⁰⁶*
- *“Sakın Allah yolunda öldürülenleri, ölüler sanma. Doğrusu, onlar Rableri katında diridirler ve orada rızıklandırılır. Onlar Allah’tan kendilerine ulaşan nimetle sevinçlidirler ve kendilerine katılamayan, arkada kalanlara şunu müjdelemek isterler: Şehitlere hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır...”¹⁰⁷*

¹⁰⁵ Kuran’dan Aktaran; Duman, 1994, s.429.

¹⁰⁶ Bulaç, Kur’an, Ali İmran, 157-158.

¹⁰⁷ Bulaç, Kur’an, Ali İmran, 169-171.

- “Hz. Peygambere; kahramanlık için, taassup ve kavimcilik için, gösteriş için savaşıyan kişilerin durumları soruldu. Yüce peygamber şöyle cevap verdi: Allah’ın buyruğu yücelsin diye savaşıyan, Allah yolundadır”¹⁰⁸
- “Allah yolunda yaralanan her kişi, kıyamet günü ortaya çıktığında, yarası, ilk günkü gibidir: Renk kan rengi ve koku misk kokusu.”¹⁰⁹
- “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Onlar gerçekte diridirler, fakat siz anlamazsınız.”¹¹⁰

Farklı tanımlamaları olduğunu ama bunların içinde en fazla tanım getirilene ve takvası diğerlerinden çok daha üstün olan şehitlik mertebesi özellikle Bedir Savaşı ile birlikte yapılır. İslamın kader savaşı olarak anılan Bedir Savaşı, günümüzde anlaşılan şehitlik kavramını tanımlamada kullanılır. Çünkü savaş öncesinde yapılan Medine’ye hicret, ‘bedevilikten medeniliğe’ çıkılması anlamına gelmektedir.¹¹¹ İslam’ın ilk devirleri ile birlikte Medine şehrine bir gönderme yapılmaktadır. Bedir ve daha sonraki harpler, din yayma gayreti olarak değil, genel devletler hukuku bünyesi içindeki harpler olarak değerlendirilmektedir.¹¹²

Müslümanların Medine’ye Hicret etmeleri ve sığınmalarının devlet hukuku tarafından incelenip, yorumlanmasının nedeni olarak da Müslümanların, Mekke putperestlerinin zulmünden mallarını-mülklerini bırakarak kaçmaları, canlarını kurtarmak üzere Medine’ye sığınmaları ve bunun Mekkelilerle, Medineli Müslümanlar arasında bir

¹⁰⁸ Öztürk, 1997, s. 12.

¹⁰⁹ Öztürk, 1997, s. 13.

¹¹⁰ Bulaç, Kur’an, Bakara, 154.

¹¹¹ Medeniye ya da medeni kelimeleri kentli, çölde yaşamayan, bilgili anlamındadır. ‘Medine’ye ait olan’ demek ise İslam’ın ilk devirlerinde Medine şehrine gönderme yaparak tanımlanır. Bedevilik ise çölde yaşayan Arap göçebeler anlamındadır ki bedeviler, medeni değildirler. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1985), s.264.

¹¹² Öztürk, 1997, s 41.

harp hali varlığının olması durumu gösterilir. Buna göre: “Kendilerine savaş açılan müminlere, savaş açanlara karşı çarpışma izni verilmiştir. Çünkü onlar zulme uğratılıyorlar ve hiç kuşkuşuz Allah onlara yardım etmeye kadirdir.”¹¹³

Artık Bedir ve ardından gelen diğer savaşlar din yayma harbi olarak değerlendirilmemeye onun yerine genel devletler hukuku bünyesi içinde harpler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Savaş sonrası farklılaşan şehitlik kavramı, artık ‘savunulması gereken üzerinde yaşanılan toprak parçası ve haysiyet, onur, adalet, eşitlik’ üzerinden şekilleneceğinin emarelerini göstermiştir. Bu sebeplerden ötürü taraflardan birinin veya ikisinin başka dinlerden olmaları, meydana gelen harbe din yayma savaşı demek için yeterli bir kanıt oluşturmadığı yorumu yapılmaktadır.¹¹⁴

Bedir Savaşı, Kuran’da ismi anılarak, geniş yer verilen bir savaştır.¹¹⁵ Bedir Savaşı’nın İslam edebiyatında da etkisi büyüktür ve özellikle Asrı Saadet şehitleri dendiği zaman ilk şehitler olarak Bedir Savaşı şehitleri sayılır ve devrin Müslüman şairleri Bedri destanlaştırarak anlatır. Peygamberin de hatırasına en çok hürmet gösterdiği gün olduğu, yalnızca Bedir gazileri için ayağa kalkılmasına müsaade ettiği hatta ileriki tarihlerde bir hata işleyen Hatip b. Ebi Balta’nın boynunu vurmak isteyen Hz. Ömer’e “Ona dokunma, o Bedir’e katılmıştır.” dediği rivayet olunur.

Şehit olmanın gerekçeleri ise yine Kuran ve İslam felsefesi tarafından açıklanmıştır. Kuran’da ilahi yasaların bahsettiği adalet, hürriyet, eşitlik, vb. aşkın değerlerin hakim olduğu bir ortamda bütün insanlığın barış içinde yaşaması istenmektedir.¹¹⁶ Bu düzeni bozmaya çalışan, fitne yaratanlara fırsat verilmemesi ve gerekirse kendilerine karşı güç kullanılması gerektiğini öğütler ve “Onlar, sırf ‘Rabb’imiz Allah’tır dedikleri için Haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah bazı insanları bazısıyla ortadan

¹¹³ Kur’an Hacc 39. Ayetten aktaran Öztürk, 1997, s.40-41.

¹¹⁴ Öztürk, 1997, 40-41.

¹¹⁵ Öztürk, 1997, s. 50.

¹¹⁶ Bulaç, Kur’an, Enfal: 61.

kaldırmıyadı, içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene elbette yardım eder. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, galiptir.”¹¹⁷der.

Şehitlerin diri olmaları bir de şöyle anlatılmaktadır: “Hak uğrunda, milletinin şerefini kurtarmak ve yurdunu, namusunu düşmanlarına çığnetmemek için düşmana göğsünü siper eden bu vefakar insanlara, şehitliği bilerek ve isteyerek seçmekle, kendilerinden sonra gelecek olanları güçlü ve devamlı bir etki altında bulundurmakta ve onlara mesajlar vermektedirler.”¹¹⁸ “Bu sebeple şehitler, hayatı inkişaf ettirme ve yönlendirme konusunda aktif, sürükleyici ve etkin birer unsur olmaktadır ki, hayatta olmanın en önemli belirtisi de bu değil midir?..Bu açıdan baktığımızda, objektif olarak onların diri olduklarını söylememiz de mümkündür.”¹¹⁹

Şehitlerin diğer ölümlerle arasında farklar olduğu da belirtilmektedir. “Peygamberin aktardığına göre, hiç kimse cennete gittikten sonra yeryüzünde sahip olabileceği çok değerli bir takım şeyleri bulunsa bile, oraya tekrar geri dönmek istemez. Ancak şehitler böyle değildir. Çünkü şehit, orada gördüğü iyilikler ve mutluluğu sebebiyle tekrar tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere de olsa, yeniden şehit olmayı ister.”¹²⁰

Allah yolunda savaşırken ölen şehitler de birbirinden derece derece farklıdır. Peygamberden nakledilen hadise göre onlar da kendi aralarında şu vasıflara göre derecelendirilir:

Birinci derecede olanlar: Sırf Allah rızası için birinci safta savaşırken şehit düşenler ki, peygamberlikten sonraki en üst dereceyi alanlar bunlardır.

İkinci derecede olanlar: geri saflarda düşmanla savaşıp, serseri bir okun isabet edip öldürdüğü şehitlerdir.

¹¹⁷ Bulaç, Kur'an, Hacc: 40

¹¹⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *Askere Din Kitabı*, (İstanbul:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2.Basım,1945) s.323.

¹¹⁹ Duman, 1994, s.431.

¹²⁰ Duman, 1994, s.434.

Üçüncü derecede olanlar: Mü'min, ancak iyi amelleri yanında kötülükleri de bulunmaktadır. Fakat sadakatle Allah için savaşır ve şehit edilenlerdir.

Dördüncü derecedekiler ise: Mü'min, ama pek çok günahları var. Bu da Allah yolunda, sadakatle savaşır ve şehit edilir.¹²¹

İnsanı, dünyevi hislerinden sıyrıp, onu ideal olan başka hedefe yönlendirmek imkansız değildir. Dünyada sahip olduğu ya da olmayı tasarladığı bütün nimetlerden daha üstün olan ve ilahi bir garanti formuyla sunulan Cennet yurdu, insanın fani olan her şeyden hatta canından vazgeçmesi için de yeterli hale gelmektedir. Bu konuya delil olarak gösterilen ayet ise “Allah, mü'minlerden mallarını ve canlarını Cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşır, ölürler ve öldürülürler.”¹²² Bu ayet “biat etmenin” çok ciddi bir iş olduğunu ortaya koymaktadır çünkü söz konusu akde taraf olan inananlar, önem verdikleri değerler uğrunda gerektiği zaman dünyadan ve canlarından vazgeçebileceklerini daha başlangıçta kabul etmektedirler. Referans olarak gösterilen Kur'an ayeti şunu söyler: “İnsanlardan öylesi vardır ki, canını Allah rızasını kazanmak için satar. Allah da kullarına çok şefkatlidir.”¹²³ Buna delil olarak verilen bir diğer ayette ise kavram şöyle yüceltilmiştir: “Dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim, Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükafat vereceğiz.”¹²⁴

Tüm anlatılanlar, dünya hayatı, can ve savaş gibi kavramların birlikte anıldığı ayetler, insana Allah yolunda ancak büyük özverilerle gerçekleşebilecek önemli görev yüklemekte ve şartlar gerektirdiğinde onun yaşantısını adeta şehit olmak gerekliliğine kilitlenmektedir. Yüceltilen bu kavram, ayet ve hadislerle de pekiştirilince dünyaya

¹²¹Duman, 1994, s.436.

¹²² Bulaç, Kur'an, Tevbe:9/11.

¹²³ Bulaç, Kur'an, Bakara:2/207.

¹²⁴Bulaç, Kur'an, Nisa: 4/74.

gereğinden fazla önem vermemek ve Allah'ın emirleri karşısında ondan vazgeçmek hem şehit olmayı kolaylaştıran bir unsur hem de onun "olmazsa olmaz" şartı olarak gözükmektedir. "Kutsal değerlerin" korunması uğrunda canlarından vazgeçmeyi göze alan inananların, şehitlik mertebesine ulaşip, rütbelenmesi söz konusudur.

Şehitlik kavramı, Hicret ile içi yeniden doldurulmuş, genişletilmiş ve üzerinde yaşanılan toprak parçası (vatan) üzerinden yeniden vücut bulmaya başlamıştır.

Çünkü vatan, bir arada yaşayan insanların canlarını, mallarını, ırzlarını, namuslarını, haklarını, yurtlarını muhafaza ve rahatlarını temin etmek için gereklidir.¹²⁵ Burada

üzerinde durulan asıl konu, kutsal mekanların (vatanın) tahrip edilmesinin, yani

insanın inanç hürriyetinin elinden alınmasının İslam dinine göre toplumun sahip

olduğu diğer hak ve hürriyetlerinin de aynı akıbete uğramasını kaçınılmaz kılmakta

olmasıdır.¹²⁶ Dolayısıyla kutsal şehit kanı ile sulanan vatan da kutsal olarak

addedilmiştir. Bu açıklamalara örnek teşkil edecek ayet ve hadislerden yola çıkarak

şu yorumlar yapılmaktadır: "Onurlu bir hayatın devam etmesi, saygın değerlerin ve gelecek nesillerin güven içerisinde yaşaması için can vermek gerekebilmektedir.

Candan vazgeçmenin kaçınılmaz olduğu böyle bir ortamda korkunun, korkana hiçbir

fayda vermeyeceği, canını kurtarmaya yetmeyeceği ve hatta bunun toplu ölümlere,

yok oluşlara sebebiyet vereceği durumlarda önce vatani ve milleti düşünmek

gerektiğini öğütlenmektedir."¹²⁷ Fatih Kesler bunun için Kuran'dan şu ayeti ikna edici

bulmaktadır: "Size ne oldu ki, Allah yolunda ve Rabb'imiz bizi, halkı zalim olan şu

şehirden çıkar, bize tarafından bir koruyucu ver, bize katından bir yardımcı ver" diyen

zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğruna savaşmıyorsunuz?"¹²⁸ Bu ayetten yola çıkarak

yapılabilecek yorum; savaş konusunda gevşeklik gösteren zayıf imanlı kişilere

¹²⁵ Akseki, 1945, s. 275.

¹²⁶ Kesler, 2004, s:98.

¹²⁷ Kesler, 2004, s:99.

¹²⁸ Kesler, 2004, s.100.

psikolojik baskı yaptığı yönünde olabilir. Çünkü bu kişiler görüldüğü gibi güçsüz ve bu sebeple korunmaya muhtaç olan masum insanların karşısında umursamaz tavır takınan “zavallılar” durumuna düşürülmekte ve “korkaklar” olarak tasvir edilmektedir. Bu yüzden İslam felsefesinde buna yapılan yorum, “İnançlarına bağlı hiçbir mümin, Allah rızasını görmezden gelerek çocukların, kadınların ve zayıf erkeklerin imdat çağrılarını karşısında sessiz kalmaz, hatta gerektiğinde can vermekten de kaçamaz. Bu noktada vaki olabilecek en küçük bir tereddüt, hem çok utanç verici bir durum, hem de insanı meziyetlerin kaybedildiğinin en belirgin işaretidir.”¹²⁹ şeklinde yapılmaktadır. Kuran, ilahi emirler karşısındaki bir takım bahanelere sığınarak onları görmezden gelenleri korkaklar olarak itham eder ve onlardan şöyle bahseder: “Kendilerine savaş emredilince hemen içlerinden bir grup insanlardan Allah’tan korkar gibi hatta daha fazla korkmaya başladılar. “Rabb’imiz, niçin bize savaş emrettin? Bizi yakın bir süreye kadar (bir süre bize savaşı emretmesen) ertelesen olmaz mıydı?” dediler. De ki: “Dünya hayatı kısadır, Allah’tan korkanlar için Ahiret hayatı daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık yapılmaz.”¹³⁰

Şehitlerin, ölümlerinden farklı başka bir yönü de: eğer savaş meydanında şehit düşmüşlerse, yıkanmadan ve kefenlenmeden, kanlı elbiseleriyle gömülmeleridir. Zeki Duman’ın, Buhari’ye referansla anlattığı gibi, Peygamber şöyle der: “Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, Allah yolunda şehit olanın vücudunda açılan yara, kıyamet gününde ilk açıldığı şekilde, kırmızı ve misk kokusu ile gelecektir. Bu sebeple şehitler yıkanmaz, elbisesi çıkarılmaz.”¹³¹ Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam’da da şehitlerin kanı günahlardan arındırır. Şehitlerin kanının arınmaları olacağına dair Uhud Savaşı’nda ölenler için şöyle dediği rivayet edilir. “Kanlarıyla kefenleyin ve yıkamayın. Zira Allah yolunda yaralananlar mahşer günü

¹²⁹ Kesler, 2004, s.99-100.

¹³⁰ Kesler, 2004, s.100.

¹³¹ Duman, 1994, s.436.

kanları damarlarından akarak dirileceklerdir. Renkleri kan rengi kokuları misk olacaktır.”

Şehitlik kavramının en önemli kriteri ise talim ve terbiye yani bir şekillendirici iktidara göndermede bulunmasıdır. Savaşta şehit olma duygusu, kelebeklerin ateşe düştükleri gibi şuarsuzca ölüme atılmayı gerektirmeyen bir duygudur tanımlaması ayrıca dikkat çekici bir noktadır. Hatta bu maksatla düşman safına dalan kimse şehit bile sayılmamaktadır. Çünkü savaşta esas gaye direk şehit olmak değil, asıl maksat savaştan muzaffer- galip olarak çıkabilmek için alınması gereken maddi ve manevi tedbirlerden ve harp hazırlıklarından (talim-eğitim) sonra, korkusuzca ve şuurlu olarak düşman karşısına çıkmak ve bir an önce zafere ulaşmaya çalışmak demektir. Bu durumda şehit olmak için savaşmak değil, zafere ulaşabilmek için gerekirse şehadeti göze almak duygusunu taşımaktır. Bunu şu ayetle tanımlarlar; “Ey iman edenler, düşmanlarınıza karşı korunma tedbirlerinizi alın.”¹³² Bu ayet, İslam felsefesinde, “Allah emri ile zafere ulaştırılabilecek önlemlerin alınması açıkça belirtilmiştir.” şeklinde yorumlanır. Talim, terbiye ve eğitimin önemine dikkat şeklen bir diğer ayet ise şöyledir: “Ey iman edenler, düşmanlarınız için gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş için özel bağlı, besili atlar hazırlayın. Onunla hem Allah’ın düşmanlarını korkutursunuz, hem sizin düşmanlarınızı korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, karşılığı size eksiksiz olarak dönecektir. Asla haksızlığa uğratılmayacaksınız.”¹³³ Buradan hareketle Müslüman toplumların savaşa hazırlanmaları konusunda “caydırıcılığın” nihai amaç edinilmesi gerektiği, düşmanların bilinenlerin de ötesinde bilinmeyenlerle de tanımlanacağı; savaşa hazırlığın “güç yettiği kadar kuvvet ve özel bağlı, besili atlar”la ifade edildiği bu ayetten çıkarılabilir yani maksat sırf şehit olmak değil ondan da öte ulvi amaçlar

¹³² Bulaç, Kur’an, Nisa, 4/71.

¹³³ Bulaç, Kur’an, Enfal, 8/60, Aktaran: Duman, 436, Geniş bilgi için bkz.Duman,1983, s.179-196.

içindir. Kısacası, devlet formuna geçiş, şehitlik kavramının da içeriğini şekillendirmekte etkili olmuştur.

3. Bölüm: “Ölüm”ün Siyasallaşması: Bir Okuma Denemesi

3.1. Şehitlik: Ulus-Devlet ve Kavramın Modern İstihdamı

*“En güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de
ödev biçimine sokmadıkça, hep egemen
kalacak kadar güçlü değildir.”*

Jean Jacques Rousseau

Avrupa’da, imparatorluktan, modern, ulusal devlete geçiş Charles Tilly’nin de belirttiği gibi tarihsel olarak bakıldığında savaşlar sonucu olmuştur.¹³⁴ Bu yüzden ulus-devlet kuruluşunda önemli olan belirli savaşlar ulus-devletin simgesi ve “modern millet miti”¹³⁵ haline gelmiştir. Yeni oluşan devletlerin birbirleriyle olan sınırları da daha keskin çizilmiştir. Hemen hemen her ulus-devlet için aynı olan bu süreç içinde ordular kurucu bir rol oynamıştır.¹³⁶ Bu sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş ulus-devletin bazen önemsiz gibi görülen toprak parçaları için ulusun kurucu unsuru olan “ordu” savaş çıkarmayı göze alabilmekte, bazen ise üzerinde iki devletin de hak iddia ettikleri toprak parçaları, sahipsiz bırakılabilmektedir.¹³⁷

¹³⁴ Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992* (USA : Blackwell,1995), s.10.

¹³⁵ Anthony D. Smith, *The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations*, Ethnic and Racial Studies, vol.2, 1988, s. 3.

¹³⁶ Ayşe Gül Altınay- Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4 (İstanbul:İletişim Yayınları, 2003) s. 140.

¹³⁷ Yakın geçmişimizdeki dış politikamızdan, Kardak kayalıkları için Yunanistan ile yaşanan gerginlik, birinci duruma; Kıbrıs’ta her iki tarafın da üzerinde hak iddia ettiği Maraş’ın yerleşime kapatılması ikinci duruma örnek gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyetini ve Türk milliyetçiliğini de bu süreçlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zaten Türkiye'nin Osmanlı mirasında izleri olan millet anlayışı da Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde en önemli rol oynayan Ziya Gökalp ile başlamıştır. E. Durkheim'dan çok etkilenmiş olan Gökalp de millet kavramını ona dayandırır. Durkheim'da da Gökalp'te de solidarist bir anlayışla eğitimin manevi güçlerden de yararlanması gerektiğine vurgu vardır. Durkheim, her neslin bıraktıklarının korunması ve diğer nesillere iletilmesi için nesillerin üstünde manevi bir varlığın olmasının gerektiğini ve bu manevi varlığın da toplum olması gerektiğine vurgu yaparken aynı noktada Gökalp de Durkheim'ın cümlesinden de beslenerek millet tanımını; "Millet ne coğrafi, ne ırki, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelmiş bulunan kültürel bir zümredir."¹³⁸ şeklinde yapmıştır. Millet'in yapmakla yükümlü olduğu hak ve vazife kavramını "itaat ahlakı" ile kavramsallaştırmış, Vazife adlı şiirinde de dizelerine şöyle dökmüştür;

*"Ahlâk yolu pek dardır
Tetik bas önü yardır
Sakın hakkım var deme
Hak yok vazife vardır."*¹³⁹

Ziya Gökalp'in de etkisiyle siyasal bir ideoloji olarak başlayan milliyetçilik, İkinci Meşrutiyet'i işte böyle etkilemiş, eğitimin ideolojik karakterinden en öne çıkan İslam

¹³⁸ Çünkü Gökalp için manevi özellikler terbiyesinin alındığı yer toplumdur. İnsan için de manevi varlık, maddi varlıktan önce geldiği için milliyette kök değil sadece ve sadece terbiye esastır. Bir kişi hangi toplum içinde eğitilmiş, neresinin terbiyesini aldıysa onun idealine göre çalışabilir, ona hizmet edebilir hatta onun için hayatını kolayca feda edebilir. Gökalp'in burada özellikle dillendirmek istediği şey ferdin, kolektivite içinde eriyip, bütünleşmesi ve milletin fertten önce geldiğidir. Bireysel isteklerin daima ikinci planda olması gerektiği, bireysel emeller ve gayelerin milli ideallerle hercümerc olması gerektiği hatta en önemlisi toplum ideali için hayatların feda edildiği bir sistemden bahsederken birey ve toplum arasındaki ilişkiyi de solidarist bir modele oturtmuştur. Fertlerin değerli olması işte tam da bu şekilde yani milletle bütünleştiği takdirde değerlidir. Fert kendini tam anlamıyla milletine adamalı, hak iddia edeceği yerde vazifesi olduğunun farkında olmalı ve bunu içselleştirmiş olması gerekmektedir. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ed. Mehmet Kaplan, (İstanbul: 1970), s.5-10.

¹³⁹ http://www.obarsiv.com/pdf/MeteTuncay_NB.pdf.

ve Türk kimliklerinin bir arada kullanılması olmuştur. Fakat yine de ön plana Türklük çıkarılmış ve yine bu dönemde eğitime 'milli terbiye' adı verilmiştir.¹⁴⁰ Dinsel kutsallığı olan padişaha yönelik saygı, itaat ve sadakatin yerine Avrupa'da yayılmaya başlayan solidarist düşüncenin etkilediği 'vatan, millet ve devlete itaat' düşünceleri ön plana çıkmaya başlamıştır. İşte Ziya Gökalp'in itaat ahlakı adını verdiği 'vatana, millete ve devlete itaat' düşünceleri yine onun dizelerinde şöyle anlatılır; "Ben askerim, o hükümet komutan; baş eğerim, sormadan / gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım."¹⁴¹ Mehmet Alkan'ın da bahsettiği gibi askerlik, dinsel değerlerle yüceltmeye bununla birlikte kaybedilen toprakların geri alınması amaçlı yazılan yazılara da ders kitaplarında yer vermeye başlanmıştır. Bunun için kullanılan dinsel ve ulusal duyguları canlandıran motifler yazılarda ve fotoğraflarda bol bol kullanılmıştır. Bu dönemde yine okullarda askeri beden eğitimi derlerinin yanında atış talimlerinin de yaptırıldığından bahsetmektedir.¹⁴² Çünkü ulus-devletlere geçerken, devlet, millet ve özellikle 'milli yurttaş'ın inşasında ulusal eğitim sistemleri kilit bir role sahip olduğu gibi ulusun da din gibi insanları bir araya toplamak, düzenin meşruiyetini sağlamak için ulusun geçmişinin çok eski köklerinin olduğuna ve bunun da geleceğe doğru güçlü şekilde devam edeceğine inandırılması gereklidir.

Mustafa Kemal ile başlayan süreçle birlikte kurulan yeni devletin yaşaması da Osmanlı ile bağlarının kesilmesini, Batı'nın kurum ve yaşam biçiminin kabul edildiği bir Türk milleti yaratılmasını öngörüyordu.

¹⁴⁰ Taha Parla, Ziya Gökalp'in eğitimin toplumsallaştırma çabasının bir genel iradenin dayatılması olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. Atomist bireycilikten uzak durması bakımından liberal denmese de birey ve toplumu birbirinin karşısına koymaz. Toplumu, kişiliğinin eksiksiz, yani toplumsal gelişiminin önkoşulu sayar. Gökalp'te sabit bir devlet kuramı da yoktur. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 104., Z. Gökalp bireyle toplumu birbirinin karşısına koymaz. Toplumu, kişiliğinin eksiksiz, yani toplumsal gelişiminin önkoşulu sayar. Durkheim'da ise devlet ve toplum arasındaki çizgi çok net olmamakla birlikte devlet, bireylerin arasından çıkar fakat aynı zamanda onu aşar. Emile Durkheim, çev. A. Berktay, *Sosyoloji Dersleri*, (İstanbul: İletişim yayınları, 2006), s.97.

¹⁴¹ http://www.obarsiv.com/pdf/MeteTuncay_NB.pdf.

¹⁴² Mehmet Ö. Alkan, *İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), s.82-83.

Modern Türkiye'nin arkasındaki hissiyat bir hayli karışıktır. Ama belirgin olan durum hareketin başlarda, toplumun hakim olan düşünce tarzına, fikir ve hissiyatına uyumlu bir varoluş mücadelesi verdiği'dir. Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal tek kahraman figür, Kemalizm de hakim politik yüzünü göstermeye başlayan cumhuriyet projesi olmuştur. Bu toplum mühendisliği projesinin amacı devlete sadık ve bu sadakatini yerleşik kültürel bağlardan değil, cumhuriyet ve onun ulusal değerlerinden alan politik bir toplum inşa etmek olduğu için projenin nesnesi de halktı. Kendisini politik sivriliklerin törpülenmesini sağlayan medenileşmek gibi bir üst idealin kozasına yerleştiren Kemalizm "Türk milleti"ni asri hayatın icabı olarak yaratmaya başladı. Proje neticesinde 'birbirine benzeyen ve bir arada bulunan' insan topluluğu millet; dil, ırk, coğrafya (vatan), kültür, din, siyasi organizasyon (devlet) gibi olgularla tanımlanmaya çalışılmış ve en az bunun kadar önemli olan kahramanlıklarla dolu bir ortak geçmiş, büyük liderler ve gerçek zaferlerle dolu bir tarihe sahip olmuştur. Çünkü Renan'ın da dediği gibi milletler, birliklerini sağlamak ve koruyabilmek için yalnızca geçmişlerindeki başarılarını hatırlamamalı, kimi kötü anılarını da unutmalıydılar.¹⁴³ Çünkü milliyetçilikler milletleri yaratırdı, milletler milliyetçiliği değil.¹⁴⁴ Cumhuriyet modernleşmesinde de devletin kurucu elitleri şekillendirici rol oynamıştır. Bürokrasi, bir dizi kültürel ve siyasal standartlaşma işine girişmiştir.¹⁴⁵ Bir anlamda yasal düzenin ifade ettiği şey de buydu. Standartlaştırma herkesi toplumsal hayatın da başvurabileceği bir bilişsel harita ile donatmaktaydı. Birey, toplumsallığında başkalarıyla paylaştığı yasal düzenin bir parçası olarak zuhur etmekteydi.¹⁴⁶

¹⁴³ Özkırımlı, 2008, s.58. Fakat her ülke milliyetçiliğinde bunu görememekteyiz. Bazı milletlerde, ülke milliyetçiliği geçmişteki kötü anıları unutmama üzerine inşa edilmiştir. Ermenistan milliyetçiliği buna örnek teşkil eder. (Y.A)

¹⁴⁴ Özkırımlı, 2008, s.98.

¹⁴⁵ Süleyman Seyfi Öğün, *Politik Kültür Yazıları Süreçler-Kişiler*, (Bursa:Asa Kitabevi,1997), s.216.

¹⁴⁶ Öğün,1997, s.216.

Cumhuriyet modernleşmesinde de birey, kurucu elitler tarafından, kurulabilen bir varlık olarak anlaşılmıştır.¹⁴⁷ “Birey nasıl kurulacaktır?” sorusuna verilen cevap ise “eğitimle”dir. Birey, böylesi bir toptancı eğitim anlayışında özel bir şartlanmanın konusudur.¹⁴⁸ İnsanlara ‘köhnemiş’ bir kültürden geldikleri söylenir. Köhnemiş kültürdeki cehalet din ile tescillidir. Eğitimden geçmiş insanlar da, eğitimin özel tecrit kampından çıkıp, yeniden topluma döndüklerinde ‘kötülüklerle’ savaşmalı, karanlığı ışık ile aşmalıdırlar.¹⁴⁹ Dolayısıyla birey tasarımından sorumlu kurucu kadro tüm toplumu değiştiren tepeden inmece bir toplum mühendisliği projesini benimsemiştir.¹⁵⁰ Ortaya çıkacak ‘yeni’ nesil sahip olduğu geleneksel yaşam biçiminden vazgeçip, modern yaşam ölçütlerine uyum sağlayacak bunun yanında da eski İslami inançlara değil pozitivist ve laik anlayışa yönelecektir. En önemlisi de kendini Türk kimliği ile tanımlayacak, bu kimlik altında homojenleşecektir ki en önemli araç da bahsettiğimiz gibi eğitim olacaktır.

Milli Eğitim yoluyla uygulamaya konulacak tüm değişimler manevi duyguları uyandırabilecek milli kimliğin kazandırılması ve vatan, millet, devlet, liderin kutsallaştırılarak uğruna kendini feda edilecek ikonlar haline getirilmesi yönünde yapılmıştır. Laiklik ve onun yeni oluşturulan sembollere manevi değerler atfedip, onları kutsallaştırıp dünyevi bir din haline getirmeye çalışılmıştır. Kemalizm ve Altı ok da toplumda millileşmeyi sağlayacak, yeni düzenin eleştirilemez olmasını ve bunun

¹⁴⁷ Öğün, 1997, s.218.

¹⁴⁸ Öğün, 1997, s.218.

¹⁴⁹ Öğün,1997, s. 218

¹⁵⁰ Gramshi, Hapishane Defterleri’nde entelektüellerle üretim dünyası arasındaki ilişkiyi saptar. Bu bağlamda herhangi bir temel toplumsal sınıfla yakın-uzak ilişkisi olan entelektüel tabakaların ‘organik’ diye nitelendirilebileceğini belirtir. O arada üst yapının ikiye ayrılabilceğini, ‘özel’ örgütlenmelerin bulunduğu kesimin ‘sivil toplum’, buna mukabil, yönetici sınıfların toplum üstünde ‘hegemonya’ kurmasına aracı olan, kendisini Devlet ve yasal hükümet aracılığıyla gösteren ‘doğrudan yönetim’ örgütlerinin de ‘siyasal toplum veya Devlet’ olarak tanımlanabileceğini belirtir. Gramshi bu bağlamda entelektüelleri yönetici sınıfın ‘memurları’ olarak tanımlar. Aktaran Hasan Bülent Kahraman, “İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm”, *Doğu Batı*,sayı:20, Ağustos, Eylül, Ekim, 2002, s. 157-158.

da ötesinde kutsallaşmasını sağlayacak yeni ‘resmi’ müfredatın oluşmasının önünü açmıştır.

Bu müfredatta köşe taşı oluşturan Mustafa Kemal’in yakından alakadar olduğu ve çok önem verdiği ders olan “*Yurt Bilgisi*” daha önce “*Malumat-ı Vataniye*” ya da “*Vatani Malumat*” adıyla en son olarak da 1943’te ‘Yurttaşlık Bilgisi’ dersinde okutulan “*Medeni Bilgiler*” (önceki adıyla *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*) kitabıdır.¹⁵¹ Bu kitap aslında Mustafa Kemal tarafından yazıldığı için çok daha önemlidir ve Gökalp düşüncesine hakim olan hak ve vazife kavramının örneklerine burada da rastlanır:

*“Milletin kurduğu devletin millete, vatandaşlara karşı vazifeleri vardır; fakat devletin de mevcudiyeti, vatandaşlardan birtakım mükellefiyetler, vazifeler talep eder. O halde, devletin millete ve vatandaşların dahi devlete karşı mütekebil vazifeleri vardır.”*¹⁵²

Bu süreçte dikkatlice tasarlanmış ritüellerden yararlanılmıştır. Devlet, eğitimde kullanılacak ritüellerle dinin sahip olduğu gücü elde edecek ve bu sayede mücadele ettiği dinin yerini alacak şekilde belli ikonları ve simgeleri kutsallaştırıp sonuç olarak meşruluğunu perçinleyerek düzenin devamını sağlayacak “canı pahasına onu koruyacak” ulus bilincini oluşturma ihtiyacını karşılayacaktır. Çünkü bunun ardındaki neden Hobsbawm’ın da belirttiği gibi milletin ikili olgular olarak ele alınması gerekliliğidir.¹⁵³ Diğer bir deyişle millet özünde tepeden oluşturulmuş olsa da, aşağıdan bakıldığında sıradan insanların varsayımları, umutları, ihtiyaçları, hayalleri ve beklentileri dikkate alınmadığında anlaşılamayan olgulardır. Buradan yola çıkan

¹⁵¹ Prof.Dr.A.Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1998) Ayrıca; Kitapta ‘Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Neden Bahseder?’ derken aslında rejimin kendini nasıl gördüğünü anlatır. Kitap içindeki bölüm başlıkların hiyerarşisi de dikkat çekici olan bu kitap – milletten sonra devlet bölümüne geçişiyle- Gökalp’in “vatandaşın devlete karşı vazifelerinin, yükümlülüklerinin olduğunu daha ilk bölümde ortaya koyar.

¹⁵² Afetinan, 1998, s:15.

¹⁵³ Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995)s.23-25

Kertzer “Milletler kendilerini sembolizm yoluyla tasavvur eder.”¹⁵⁴ der. Devlet de görünmez olduğundan, görülebilmesi için kişileştirilmesi, sevilebilmesi için sembolize edilmesi, anlaşılabilmesi için imgelenmesi gerekir. Bu yüzden ritüeller ve sembolizm, milletleri somutlaştıran yapılardır.¹⁵⁵

Eğitim birliği, sosyalizasyon süreci ve gündelik hayattaki simge, imge ve tekrarlanan ritüeller sonucunda bugün insanlar ulus bilincine sahiptir.¹⁵⁶ Bu ulusal simgeler belirli aralıklarla tekrarlanan ritüellere ev sahipliği yapmalarından dolayı daha sonrasında “vatandaşların” milleti anabilecekleri “tapınaklara” dönüşmektedirler.¹⁵⁷

Sadece son iki yüzyıldır milyonlarca insanın ulusu uğruna canını feda etmesini anlamayı mümkün kılan, ulusu, vatani için bu kadar büyük bir fedakarlığı yapmalarını sağlayan olgu, ulusçuluğun kültürel köklerinde, meçhul asker anıtlarında, anıtkabirlerde, toplumsal törenlerde ve diğer anlam yüklenmiş ulusal simgelerde bulunabilir çünkü süreç sonunda “vatandaşlar”, “vatan” uğruna fedakarlık yapmaya hazırdır.

Osmanlı’dan Cumhuriyete geçerken de bazı konularda paralellikler göze çarpar ki en önemlisi de ordu ve kullandığı jargonun devamlılığıdır. Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora’nın da altını çizdiği gibi bunun nedeni ordunun Osmanlı Kapıkulu geleneğinden Cumhuriyet elitlerine devreden yönetici sınıf ideolojisi gelmektedir.¹⁵⁸ Bu dönemin en önemli özelliği de siyasi Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması ve bunun eğitime yansımalarıdır.

¹⁵⁴ David Kertzer, *Ritual, Politics and Power*, (New haven: Yale University Press, 1988),s:6.

¹⁵⁵ Kertzer, 1988, s:6-7.

¹⁵⁶ Umut Özkırmı, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4 ,İstanbul:İletişim Yayınları, 2003, s. 710,711.

¹⁵⁷ Özkırmı, 2003, s.710.

¹⁵⁸ Makalede ordunun ve askerlerin rolünün anlatımı bize şunu anlatmaktadır ki, Osmanlı tarihi boyunca ordunun ve askerlerin rolü değişkenlik göstermektedir. Halil Berktaş’a referansla altı çizilen nokta, Türkiye’nin militarizm- milliyetçilik eksenindeki özgüllüğü, bu ilişkinin iç içeliğini hatta gün geçtikçe güçlendirdiğidir. “ 19. Yüzyıl Osmanlı tarihinin en “sivil” yüzyıldır. Bu yüzyıl savaşların ve ordunun değil, sivil alandaki canlanmanın ve dönüşümün ön plana çıktığı yüzyıldır. Bu büyük dönüşümün altındaki güç askerler değildir. Ancak yüzyıl sonunda bu denge değişmiş, özellikle de İttihat ve Terakki ile birlikte, asker kökenli zümrenin başta siyaset olmak üzere birçok alanda etkinliği artmıştır. Ayşe Gül Altınay, Tanıl Bora, 2003, s. 141

Müfredatın değişimi ile birlikte savaş ve asker epiği, milliyetçi hamasi nutuklar eğitim ve öğretimde önemli yer tutar. Böylece ilkokul birinci sınıftan itibaren müfredatın önemli bir kısmını askeri destanlar ve şiirler oluşturur, ‘Türk tarihi’, “**fetih**” ve savaşların tarihidir. Oluşturulan ‘milli’ eğitim sistemine/ müfredata Türk milliyetçiliğinin temelini alanın “**ordu-millet**” miti koyulur ve mit Türklerin tarihsel olarak en belirleyici özelliğinin iyi asker olmaları ve kendilerini orduyla özdeşleştirmeleri cümleleriyle doldurulur, ulusal yapıyı ifade eden semboller vasıtasıyla devrimleri desteklemek ve ulusal bütünlük oluşturma yoluna gidilir. Tam da bu amaca hizmet etmesi düşünölen “Ne Mutlu Türküm Diyene” sözü ulusal bütünlüğü formöleştiren sembolik bir anlama sahiptir. Bu yolla siyasetten, eğitime, ordudan, askerliğe kadar gündelik hayatın geniş bir alanına “Her Türk asker doğar” ve “Türk milleti ordu-millettir” düşünöcesi, “milli kimliği” askeri bir kimlik olarak inşa eder ve bu yolla vatandaşlık kavramını da askerileştirir.¹⁵⁹ Bu eğitim içinde en çok yüceltilen kavramların başında da “**şehitlik**” gelmektedir.¹⁶⁰

3.2.Statü Arayışı: Yeni Form ve Anlamlar

Ulus-devlet oluşumu sadece milliyetçiliğin doğumu değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzının da bitişidir. Aydınlanma çağı ile birlikte dinsel inanışların gücünü kaybetmesiyle toplumda eski itibarını yitiren din, uzun süreli varlığıyla toplum içinde güçlü bir meşruiyet zeminine sahip olmuştur. Ayrıca din olgusu gibi insanlara vaat edilen süreklilik ve anlam dünyasını dünyevi anlayışa indirgeyecek yeni bir olguya

¹⁵⁹ Ayşe Güil Altınay, “Militarizmi Görünür Kılmak”, *Milli Hallerimiz, Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?*, ed:Nil Mutluer, Esra Güçlüer, (İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008), s.83.

¹⁶⁰ Ayşe Güil Altınay, Tanıl Bora, 2003, s. 141-142.

gereksinim vardır. Fakat millet tanımı bunu karşılamış yani Hobsbawm'ın deyişiyle "icat edilmiş" , Benedict Anderson'a göre ise "hayal edilmiş"¹⁶¹ bir kimliğe (henüz) bir gönderme yapmamıştır. Bu yüzden dini inanç gibi insanları bir araya getiren, düzeni meşrulaştırma işlevlerini sürdüren, milletin geçmişte derin kökleri olduğunu bu sayede de geleceğe doğru kesintisiz ilerleyeceğine inandıran bir harca ihtiyacı vardır. Anderson'dan yola çıkarak şöyle bir yorum yapmak yanlış olmaz; "Milliyetçilik bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirilerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olan dinsel cemaat gibi büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmelidir." Fransız Devrimi, insanların Hıristiyanlık ya da hanedanlığa ait çatı haricinde kendilerine tapınmayı istediği ilk modern hareket olma vasfına sahiptir. 18. yüzyıl ile birlikte "halk egemenliği" ideali ön plana çıkmıştır ve bu dönemin ulusları, kendilerine ve kendilerinin genel iradesi üzerine temellenmiştir. Dolayısıyla da kurulmuş bir hanedanlık ya da dine bağlılıkla sembolize edilmemiştir. Bu yüzden insan ile tanrı arasındaki özel şeyleri kapsayan "insan dini" yerini farklı bir mecraya çekmiştir ki o da 'yurttaşın dini' dir.

Bu sayede ulus-devletlerin kuruluş ve kurumsallaşma süreçleri, önceki yapının temel ideolojisi olan dinin toplumsal bilinç üzerindeki gücünü ve etkilerini yok ederek yerini milli kimliğe ikame olacak "din gibi" bir şeye bırakır ve tahayyül edilmiş cemaat olan millet içindeki farklılıkların gizlenmesi için bir toplumsal mühendislik projesi üzerine oturtulur.¹⁶² Bunun için ulus-devlet sivil ve seküler bir din yaratarak kuruluş ve kurumsallaşma sürecini çözümlene yolunu seçer. Jean Jacques Rousseau'nun "*Toplumsal Sözleşme*" adlı kitabında adlandırıp, sözünü ettiği '**sivil din**' belirli siyasal ve sosyal düzenlemelere kutsal bir aura yükleyerek bunların itibarını arttıran ve

¹⁶¹ Anderson, 1991, s. 12.

¹⁶² "(...)Bu tartışmalar mühendislik perspektifinin dışına çıkabilmiş değillerdir. Kültürü, medeniyetten soyutlayarak başka bir mühendisliği hazırlamış olmaktadır. Üstelik bu kez, çok büyük bir insani boyut kaybıyla birlikte ve çok tehlikeli bir noktada. Burada canlı ve cansız evren arasındaki sınır bile kaybolur. İnsan ve fabrika özdeşleşir. Her ikisi de bir mühendislik tasarımının konusu olarak karşımıza çıkar." Ögün, 1997, s.217-218.

kalıcılığını sağlayan bir olgudur. Bir toplumu bir arada tutan sosyal tutkula yerleşmiş semboller, törenler, kutlamalar, mekanlar ve değerler manzumesi ile büyük bir katkıda bulunur ve o topluma kapsayıcı bir manevi birlik, mücadele ve hayatta kalabilmeye dair ortak anılar için bir odak noktası oluşturur.

Bu yüzden, Türk milli kimliği inşası süresince Kemalizm'i sadece modernleşme projesi olarak görmek, yapılaşmanın çok önemli bir bölümünün göz ardı edilmesine neden olur. Çünkü 29 Ekim 1923'te Kurtuluş Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini, Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakması beraberinde zihniyet değişimini de getirmiştir. Mustafa Kemal'in "Kurtuluş Savaşı bitti ama asıl savaş şimdi başlıyor."¹⁶³ derken kastettiği Niyazi Berkes'in tanımıyla "kutsallaşmış geleneğin boyunduruğundan kurtulmak"¹⁶⁴ olarak tanımlanan bir "modernleşme" projesidir. Bu yüzden Osmanlı- Cumhuriyet modernleşme projesi Batılılaşma, Aydınlanma, Çağdaşlaşma ve Laikleşme olarak da adlandırılır ve daha önce de belirttiğimiz gibi modernleşme sürecinde uygulanacak toplum mühendisliği sürecinde de toplum, projenin nesnesi olacaktır. Bu sayede Kemalizm, Osmanlı'dan, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte toplumsal ve politik kültürün yegane meşrulaştırıcı unsuru haline gelmiş bu yolla da adeta seküler bir din olarak Osmanlı'da İslam'ın oynadığı role de nüfuz ederek hegemonik bir söylem oluşturmuştur.

Türklerin sivil dini olan Kemalizm kendine "hak ve vazife"sinin farkında olan "makbul vatandaş" yaratarak varlığını sürdürme şansı vermiştir. Burada asıl sorulması gereken soru Osmanlı- Cumhuriyet modernleşmesinde Derrida'nın "kurucu dışarı" ¹⁶⁵ dediği Laclau'nun ise "kötülük ve akıl dışılık tarafından kurulmuş radikal

¹⁶³ Aktaran; Sabahattin Özel, Büyük Millet'in Evladı, *Atatürk ve Atatürkçülük*, (İstanbul:Der Yayınları),s.9.

¹⁶⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul:Doğubatı Yayınları), 1978, s.17

¹⁶⁵ Derrida'nın "constitutive outside" kavramının radikal demokrasi tartışması içindeki kullanımı için bkz: Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, (New York: Verso, 1985), s. 34.

bir ötekiliğe mahkum etmek zorunda”¹⁶⁶ olduğunu iddia ettiği “öteki”nin kim olduğudur. Türk modernleşmesi de Batı dışında yapıldığından tüm “arızalarını” Doğulu kimliğinde barındırır. Hasan Bülent Kahraman ve Fuat Keyman’a göre Türk Modernleşmesinin bu gereğini oryantalizm görmüş ve tüm modernleşme tarih boyunca oryantalizm “toplumsal yaşamın üretim ve yeniden-üretimini içsel bir ögesi rolünü oynamıştır. (...) Batı her zaman bizimledir, modernleşme tarihinin dilidir.”¹⁶⁷ Bu yüzden Türk modernleşmesini, Osmanlı’nın Islahat hareketlerinden ayıran en büyük özelliği kesin kararlar Batı medeniyeti alanına geçiş olmuş ve bu geçiş milli bir hayat prensibi sayılmıştır. Batılı toplumun ve devletin inşası için de ilk olarak bu yeni hayat tarzını yerleştirme sonrasında ise bunu yeni hukuk prensipleriyle destekleme yoluna gidilmiştir. Bu değişikliğin kilit noktası ise laikliktir. Binnaz Toprak’ın deyişiyle: “Kemalist elitin din konusundaki hassasiyeti ve laikliği çok katı bir biçimde uygulamaya yönelmelerinin nedeni İslamiyeti bir karşı ideoloji olarak görmeleridir.”¹⁶⁸ Diyebiliriz ki, Türkiye’de modernleşmecilerin zihinlerinde kurguladıkları birey, “totalitaryen aydınlanmacılığın” misyoner kahramanı olmuştur. Çünkü kurucu elitler sonsuz karanlığı cehalet ile birleşen geleneklerde, dinde ve avami olan her şeyde bulmuştur.¹⁶⁹ Topluma empoze edilen ‘köhnemiş kültürden gelme’ söylemi de, bu köhnemiş kültürü, cemaat esaslı üzerine oturtmuştur. Cemaat, cehalet demektir. Bu cehalet din ile tescillidir.¹⁷⁰ Resmi öğretinin ileri sürdüğü ilkeleri özümsemek ve bu doğrultuda onu toplumsal ilişkilerinde sürdürmek, bireyin modernleşme tarihimizdeki yegane ölçütü olmuştur. “Birey, yüksek sadakati ölçüsünde vardır. Yani birey, kendi

¹⁶⁶ Ernesto Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1996, s.51.

¹⁶⁷ Hasan Bülent Kahraman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, *Doğu Batı*, sayı:21, 1998, s.65.

¹⁶⁸ Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim işlevi”, *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXIII, 1-2:173-185.

¹⁶⁹ Öğün,1997, s.219.

¹⁷⁰ Öğün,1997, s.218.

varoluşunu aşan yüksek toplumsal amaçlar için dolaylı bir varlığa sahiptir. O, resmi ilkelerin misyoneri ve komiseridir.”¹⁷¹

Batı uygarlığına göndermelerle kurulan Türkiye Cumhuriyetinin lideri olan Mustafa Kemal, devletin yaşamasını, Osmanlı geçmişi ile tüm bağlarını keserek Batının bilim, kurum ve yaşam biçimlerini benimsemiş bir Türk milleti yaratmada görmüştür. Bu muhayyel cemaat geleneksel yaşam biçimini bırakıp, modern- Batılı yaşam biçimini benimseyecek, yaşamına İslami anlayış değil pozitivist ve laik anlayışla hayatına ve fikirlerine yön verecektir. En önemlisi de kendisini ilk olarak Türk kimliği ile tanımlayacak ve bu kimlik altında da homojenleşecektir. Bu homojenleşmeyi sağlayacak en önemli araç olarak da tabii ki eğitim süreci görüldüğünden, öğretimde birliğe gidilecektir. Taha Parla; “Hissimin babası Namık Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalp”¹⁷² diyen Mustafa Kemal’in, Ziya Gökalp ile arasındaki düşünce farklılığının sadece bir-iki adım olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla yapılan tüm reformlarda solidarist yapı kurulurken manevi duyguları uyandırabilecek milli kimliğin kazandırılması ve vatan, millet, devlet, liderin kutsallaştırılarak uğrunda kendini feda edecek ikonların oluşturulması önem teşkil etmiştir. Bu süreçte asıl önemli olan şey ise laiklik ve onun sembollerinin de manevi yönleri yapılan vurgu nedeniyle dünyevi bir hal almasıdır.

Hemen hemen her ulus-devlet kuruluş sürecinde görülebileceği gibi Türkiye’de de millet yaratma/ modernleşme sürecinde yeni toplumu inşa etme ve onu yeni toplumun değerlerine uygun bireyi yetiştirme görevi devletin okullarına verilmiştir. Tüm toplum aydınlar ve eğitimciler tarafından ‘Türk milleti’ adı altında homojenleştirilecek, ümmetçi Osmanlı kimliği yerine laik çerçevede tanımlanan Türk kimliği aşılacaktır.

¹⁷¹ Öğün, 1997, s.218-219.

¹⁷² Parla, 2005, s.9.

Aslında Murat Belge'nin dediği gibi toplumumuz çok "bilinen bir obje türü"¹⁷³ olmadığı gibi, aydınlar için de değişik özellikler taşımaktadır. Fakat aydının, öğretmenin eğitimi nasıl ve ne derece başardığı da önemli değildir. Önemli olan, bireyleri ne derecede resmiyetin bir parçası yaptığıdır. Bunun adı ışık taşımaktır, bilinçlendirmektir.¹⁷⁴ Bu bilinçlendirme de eğitim ve öğretim süresince tek kimlilik altında itaatin sağlanması için millet, vatan, devlet ve lider kavramları kutsallaştırılarak yapılacaktır.

Kemalizm ve Altı ok'un değerlerini topluma aşılacak ve millileşme ekseninde dayanışma sağlayıp kurulan yeni düzenin kavramlarını kutsallaştırmak için belirlenmiş milli eğitim ve resmi müfredatından ve alt yapısında dikkatlice tasarlanmış ritüellerden yararlanılmıştır. 1929 İlk mektepler talimatnamesinde ilköğretimin amacı gayet açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu talimatnamede çocukların milli hayata uyum sağlamaları, bunun yanında dayanışmacı, **ferdi menfaatlerini toplumun menfaatleri için feda etmeye hazır bir nesil yetiştirileceğini**, öğrencilerin milli hassasiyetlerinin artırılması için milli bayramlardan istifade edilmesi gerektiği belirtilir.¹⁷⁵ Milli eğitim programında çocuk, ciddi bir disipline, derin bir ahlak anlayışına sahip olacak şekilde yetiştirilme gayesiyle her şeyden evvel milli bir terbiyeye sahip olup, ancak içinde bulunduğu topluluğun bir parçası olduğu ve onun içinde bir varlık olduğu/ olabileceği hakkında bilgilendirilir. Bu yüzden programlar tam bir solidarist toplum yaratma projesi üzerine oturtulmuştur. Ulus mitolojisinin yaratılmasını Türk Tarih Kurumu'nun üstlenmesinin ardından, uygarlığın beşiği olup kuraklık sonucu terkedilen anayurt Orta Asya ve uygarlık yayıcısı Türkler tezi, 1932

¹⁷³ Ahmet Tulgar'ın yaptığı söyleşi, Milliyet Pazar, 26.8.2001, Aktaran Ferhat Kentel, "Murat Belge; Özne Aydın" *Doğu Batı*, sayı:16, yıl:4, 2001, s.60.

¹⁷⁴ Ögün,1997, s.218.

¹⁷⁵ Aynı talimatnamenin 125. Maddesi mektepteki içtimai faaliyetler ile ilgilidir. Bu maddenin 10. Bendi milli bayramların bu konudaki önemini belirtir. Bu maddede yazılan ise aynen şöyledir. " Milli mektep dahilinde tes'idi müfredat programlarında ayrıca zikredilmiştir. Bu gibi vesileler talebenin mektebe ve mektep dolayısıyla büyük milli cemiyete muhabbet ve merbutiyetleri için pek devamlı heyecan membalarıdır. Bunlardan azami istifade edilmelidir. A.B.Edis (Der) *Mekatibi Hususiye Talimatnamesi, Kültür Düsturu*, (İstanbul:Kültür Bakanlığı, 1938),s. 563-579.

yılında toplanan 1. Türk Tarih Kongresinde biçimlendirilmiştir.¹⁷⁶ Artık devletin tarihsel kaynağı, islamiyetin ortaya çıkması değil, Orta Asya erken Türk Tarihidir. Müfredatta ise özellikle Milli Kurtuluş, İstiklal Mücadelesi yoğunlukla üzerinde durulan konular olarak belirlenmiştir. 1943'ten sonra da "Yurttaşlık Bilgisi"¹⁷⁷ olarak adlandırılan ders olması ise bu noktada dikkat çekicidir. Bu kitabın içeriği, Kemalizmin sahip olduğu bakış açısını siyasi ve askeri gelenekle ilişkilendirmemizde en açıklayıcı kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu derste amaç gençlere Türkiye Cumhuriyetinin bir vatandaşı olarak gurur duymasını sağlamak, sahip olduğu hak ve vazifelerin telkinini yapmak ve bu sayede bütün hareketlerinde hakim olması istenen ahlak esaslarını "ikna" yoluyla telkin etmektir.

Cumhuriyet ile birlikte orduya yüklenen eğitim ve militarizm misyonları karşılıklı olarak birbirlerini yatay süreçte besleyen iki kavram olmuştur. İşte bu nedendir ki Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşın ayrı ama birbiri ile paralel iki cephesi olarak adlandırılan ordu ve okullar¹⁷⁸ kullanılmıştır. Mustafa Kemal'in en çok öne çıkarılan ünvanlarının **Başöğretmen** ve **Başkomutan** olmaları da dikkat çekicidir. Mustafa Kemal'in 1923'te yaptığı konuşmada birbirini besleyen iki kavram kendisi tarafından şöyle dillendirilmiştir;

*"Öğretmenlerden oluşan **ikinci ordunun** görevi, öldüren ve ölen birinci ordunun askerlerine neden öldürdüklerini ve neden öldüklerini öğretmesidir."*¹⁷⁹

Bu söz daha sonra 1965 senesinde yayınlanan Milli Güvenlik ders kitabında da yer alır ve paralel şekilde aktarılır;

¹⁷⁶ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1992), s. 119.

¹⁷⁷ İki cilt olarak yayınlanmış bu kitabın ilkinin yazarı Afet İnan olarak görülür, ikincisinin yazarı da Recep Peker'dir. Özellikle Afet İnan adıyla yayınlanan kitabın Atatürk'ün fikirlerinden, telkinlerinden ve üslubundan oluştuğu bilinmektedir. Atatürk'ün kendi el yazılarının da olması bunu destekler.

¹⁷⁸ Ayşe Gül Altınay, "Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine: Askerlik ve Eğitim", İstanbul, Birikim Dergisi, 125-126 (Eylül- Ekim 1999) s. 200, 208.

¹⁷⁹ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s.141

*Okumakta olduğunuz bütün derslere paralel olarak Milli Güvenlik dersleriniz de ilerledikçe, Atatürk'ümüzün deyimiyile, geleceğin harblerinde bu yurt uğrunda (NİÇİN ÖLECEĞİNİZİ VE NEDEN ÖLDÜRÜLECEĞİNİZİ) daha iyi öğrenmiş ve bilinçli kahramanlar katına erişmiş bulunacaksınız.*¹⁸⁰

Laik ve milli yeni sistemin, halk tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi çabaları okul sistemlerine, müfredatlarına yansıdığı kadar ritüellerde de kendini belli etmiştir. Çünkü cumhuriyeti kuran kadro yeni sistemi müfredat ve ritüellerin sağladığı telkin/ ikna yolunu kullanmıştır. Bu eğitim ritüelleri, eğitim kurumları yoluyla toplumsal yapıyı şekillendirme ve üyeleri birbirine bağlama işlevi görüp halen de etkilerini devam ettirmektedir. Dinin toplumsal yaşamdaki yaptırımlarını etkisizleştirerek onun sahip olduğu gücün yerine kullanılan laik devlete kaydırılma çabaları da ritüellerin kullanılmasını gerekli hale getirmiştir. Yeni cumhuriyetin kurucu elitleri bu düşünceden yola çıkılarak dinin sahip olduğu gücü elde etmek için devleti ve kurucu kadroları halkın gözünde kaldırılan dinin yerini alacak şekilde kutsallaştırıp meşruiyetinin sağlanması ve kurulan bu yeni düzenin devamlılığını sağlayacak dahası onu canı pahasına koruyacak ulus bilincini oluşturularak toplumda ve toplum ile devlet arasında dayanışma ve birliğin sağlanması için ritüellerin kullanılması gerektiğine karar vermişlerdir. Ulusal bayram törenleri, ulusun en kutsal sembolü olarak adlandırılan bayrak törenleri, lider Mustafa Kemal'in tanrısallaştırılmasından, okullarda birlikte söylenen andlara kadar birçok disiplin yöntemi kullanılmıştır. Tarihi / toplumsal düşünce yapısının hakim noktası ve aktif öznesi olan Türk Silahlı Kuvvetleri kendisini Kemalizmin asli taşıyıcısı olarak kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşından itibaren Türk milliyetçiliğinin de özellikle kurucu sınıftan, yazılı kültürden halka aktarılmasında ve yeniden üretilmesinde kilit bir role sahiptir. Kemalizmi güçlü

¹⁸⁰ *Milli Güvenlik Bilgileri 1*, 1965, (İstanbul: Okat Yayınevi), s.4.

ve tutunumlu kılan unsur, “onun ordu gibi silah kullanma kapasitesinin en yüksek derecede organize olduğu bir kurumun, ilk elden sağladığı somut avantajları tekelinde bulundurması değildir. Dikkat edilecek husus, ordu ile günlük hayatın şekillenışı arasındaki organik kültürel bağlardır”.¹⁸¹

Ordu, dini aidiyetin, onun referanslarının ve ritüellerinin ulus-devletin ideolojik, manevi yapısına ve ritüellerine transferinde savaş ve milli mücadele ikliminde beslendiği için de kurucu önemi olmuştur. Çünkü sivil dinin ritüellerinin ve sembollerinin oluşturulmasında da dini gelenek geniş rol oynamıştır.

Kemalizmin asli taşıyıcısı olan ordu en büyük rakibi olarak adlandırdığı dinin yerine geçmek isterken din ile karşılıklı etkileşimler, iç içe geçmeler yaşamış bunun neticesinde de dini yeniden üretmiştir.¹⁸² Bu yolla da bir takım dini “kavramların içini yeniden doldurmuştur.”¹⁸³ “Cihat” ve “şehitlik” kutsallığı; ritüeller, semboller ve söylemler içinden “vatan müdafaasına”, “milli istiklal” hedefine inhisar edilmiş, milliyetçi ideoloji içinden kurtulunması gereken, öteki olarak addettiği hatta Osmanlı geçmişinin taşıyıcısı olarak gördüğü dine karşı en büyük mücadelesini verse de kolektif coşku, heyecan, yas pratikleri ve ritüeller dini temellere dayandırılarak kutsal kılınmıştır.

Milliyetçilik ve militarizm arasındaki ilişkinin arka planında devletin tekelinde olan eğitim süreci karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ulus- devlet kuruluşu ile birlikte yeni ordu anlayışı, yeni savaş teknikleri ve bunların beraberinde de vatandaş ordusu (citizen-army) anlayışı şekillenmeye başlamıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Öğün, 1997, s. 158.

¹⁸² Ferhat Kentel, Meltem Ahıska, Fırat Genç, *Milletin Bölünmez Bütünlüğü, Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilikler*, (İstanbul:Tesev Yayınları, 2007), s. 70-71.

¹⁸³ Kavramın içinin boşaltılıp, tekrar doldurulması tanımı Giddens’a aittir. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, (Polity Press :Cambridge,1995), s. 12-13.

¹⁸⁴ Bora, Altınay, 2002, s. 140- 141.

3.3. Bir Siyaset Lehçesi Olarak Şehitlik

Askere Din Kitabı adlı kitap besmeleyle başlar. Altında “1341 yılında (Erkanı Harbiyei Umumiye Riyaseti :Genel Kurmay Başkanlığı)ndan Diyanet İşleri Başkanlığına aşağıda sureti yazılı teskere geldi” açıklaması kitabın kim tarafından, bir alt kısımdaki açıklama olan “Ordunun maneviyat dersleri içinde en mühim kısmı diyanete müteallik tedrisattır.” cümlesi ise kitabın ne niyetle yazdırıldığını açıklamaktadır.¹⁸⁵ Kitapta hikaye edilen Teğmen ile asker arasındaki konuşma ise manidardır.

Teğmen: Harbe giderken baban sana ne gibi öğütler verdi?

*Hasan Çavuş : Babamın verdiği öğütler şunlardır: “Oğlum ben seni bugün için yetiştirdim. Sen benim değil, bu vatanınsın; bugün vatan seni çağırıyor. Anandan emdiğin süt temiz ve karışiksizdir; onda haramdan bir damla bile yoktur, soyunda sopunda karışıklık da yoktur. Yiğitlikte, fedakarlıkta, kahramanlıkta kusur etme. Düşmandan korkup da atanı, babanı utandırma, ağlatma, kahretme, “Bu evlat soyumuzdan değildir!..” diye inkar etirme. Hısım ve akrabalarının yüreğini dağlama, nice yıllık ocağımızı söndürme. Silahının şöhretli sesi ta buradan duyulsun, gazilerden iyi haberler alınsın! Bak; bizim dinimiz ne diyor: En büyük rütbe şehitlik, sonra gaziliktir; bu rütbeleri alırsan işte o vakit köydeki viran evimizde nur yağar ve bu ev eşe dosta kutsal bir ziyaret yeri olur. Eğer kötü yüzle eve dönersen ruhum eve koymaz, köy de kabul etmez, hakkımı haram ederim. Sana kırılır, ilenirim. Hele evlat, Allah yolunda, devlet ve ulus yolunda şehit olsan, feda olsan, büyük babalarımızın, rahmetli atalarımızın ruhları şad olur. Doğacak çocuklarımız rütbeli doğar, ocakzade olur; evimiz ışır, yuvamız şenlenir. Oğlum şunu unutma ki: **Allah Teala'nın emri olmayınca dünyadan suyun, ekmeğin***

¹⁸⁵ Akseki, 1945, s.1.

kesilmeyince ölmezsin: Ecel ile ölmeyi de insanca, Türkçe, müslümanca, vatan ve hak uğruna ara! Hayatını öyle ucuza ve değersizce değil, pahalıya sat!...İşte o zaman evine, fakir baba ve anana, torunlarınıza bir şeref mirası bırakırsın. Hem ölümden korkma!.. Ölümden korkan, onun ne olduğunu bilmeyendir. Ölüm ruhun sırtındaki yağmurluğu çıkarması, ativermesi demektir. Ölüm cana değil, tene gelir. Sen kaputunu atmakla nasıl bir şey olmazsan, ruh da yağmurluğu olan teni atmakla bir şey olmaz. Sen çalış ki, kaputunu çıkararak, kalıbını atan ruhun ebediyen sıkıntısız, nurlar içinde yaşasın, hiçbir an Cehennem yüzü görmesin, daima cennetlerde ve nimetler içinde yaşasın. Oğul! Allah, Kuran'da şöyle buyuruyor: "Sakin siz Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyiniz, onlar diridir, lakin siz farkında değilsiniz!" Allah sözü haktır, doğrudur, bunda hiç şüphe etme oğlum!"

Teğmen: Allah sizden, ananızdan ve atanızda razı olsun! İşte Türküm, Müslümanım diyen her ana ve baba böyle olacaktır. Siz de evlatlarınıza bu öğütleri vermeyi unutmayınız. Şunu iyi bilin ki: Askerlikte en büyük kuvvet, her erin kulağını subayının emrine, kalbini de Allahın inayetine ve yardımına çevirmesidir. Böyle mert, sabırlı, itaatli ve kalbini Allahına bağlamış olan bir ordunun kendisinden kat kat fazla olan düşmana galip geleceğini kitabımız Kuran'ı Kerim haber vermiştir. Esasen böyle kuvvetli ve silahına sarılı bir ordusu olan milletin herkes dostudur. Silahından ayrılan korkakların ise her tarafı düşman kesilir. Peygamber Efendimizin şu mübarek sözünü de unutma: "Cennet, kılıçların gölgeleri altındadır."¹⁸⁶

Modern devlet sistemine geçiş ile birlikte, daimi ordu (muvazzaf ordu) ve ulus-devlet ayrılmaz bir bütün olmuştur. Thomas Hobbes'un 'Leviathan'ı, şiddet uygulama

¹⁸⁶ Akseki, 1945, s.12-13.

yetkisini tekeline alarak, sosyal hayatta herkesin herkesle savaşına, barışçıl içerikte bir takım gerekçeler koyar. Bu geçişle birlikte tek komutanın olduğu yer ve savaşın da devletin işi olduğu görüşü kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Bu gücü ve şiddeti ele geçirmek demek de beraberinde şiddetin araçlarına sahip olmayı ve bunları kullanılan insanları da denetleme yetkisini getirmiştir. Dolayısıyla, her zaman emirleri yerine getirecek, itaat edecek ordu olması gerekecektir. Emirleri alan bir ordunun olması gereklidir ki, birliklere, orduya emir veren, hükmedecek olan egemen de kendini ispatlasın.

“İus ad bellum” (savaşa karar verme hakkı) ile birlikte devletin, insanın hayatı hakkında karar verebilme hakkı (hukuku) da doğmuştur.¹⁸⁷ Askerlere egemen güç tarafından verilen yetki diğer bir deyişle askerlerin emir üzerine yaptığı faaliyetler kendileri dışında kalan herkesin, diğer sivillerin kendileri gibi davranması durumunda ağır cezalara çarptırılacak eylemleri gerçekleştirebilme ayrıcalığıdır. Öldürme ayrıcalığı olan askerin, ölümle burun buruna da gelebileceğinden askeri eğitimdeki itaat mekanizması diğer sosyal alanlardan daha katı ve ödünsüzdür. Çünkü insanı asker olacak şekilde itaatkar kılıp, emirleri uygular hale getirmek, sadece ölme ve öldürmeye hazır ve istekli hale getirmek demek değildir. Aynı zamanda o kişinin beyni ve vücudu üzerindeki denetimi de ele geçirmek anlamına gelmektedir. Bu yüzden askere kural koyucu, sınırlayıcı, düzenleyici teknikler ve buna bağlı olan ‘taktik’ ler kullanılır çünkü savaşa hazırlanmak sadece silahlanma ile sınırlı kalmaz. Bunun bir de moral yönü vardır.¹⁸⁸ Buna bağlı olarak savaşta başarı, sırf silah üstünlüğü ile değil aynı zamanda savaşan neferin eğitim ve moral üstünlüğüne de bağlıdır. Zira teknik araç ve gereçler ancak savaşa yardım eder. Savaşı kazanacak olan asıl unsur insandır. Bu nedenle mutlak zafere giden yol muharip neferden geçer.

¹⁸⁷ Ulrich Bröckling, *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, (İstanbul:Ayrıntı Yayınları,2001) s.24.

¹⁸⁸ Duman, 1994, s.437.

Bu sebeple eğitilmiş, dayanma gücü yüksek ve gözünü budaktan sakınmayan cesur askerlere her zaman ihtiyaç vardır. Böyle bir ordunun oluşmasında en önemli faktörlerin başında ordunun moral gücünün yüksekliği gelir.¹⁸⁹

Vatan için, millet için, özgürlük ve boyunduruğa girmeme için ölmeye ve öldürmeye hazır olmak, hazırlanılmak, insanın bir devlet vatandaşına dönüşmesini gerekli kılar. Siyasi sistemler, militer gücü hazırlarken taktikler uygularlar. Askeri yapıda, orduda sert çizgilerle belirlenmiş hiyerarşik kademeler vardır ve bu yapı ve yapı içindeki kurumlaşma tamamen kadını dışta bırakan bir düzenlemeye sahiptir.¹⁹⁰ Micheal de Certeau'dan referansla konuyu açacak olursak, ordunun bu sahip olduğu "strateji"¹⁹¹ yani ordunun dili, kuralları, kendini kabul ettirmeye çalışan siyaseti, onun birey ve toplumsal gruplarla olan iletişimde taktik kullanmaya itecektir.¹⁹² Çünkü Micheal de Certeau'ya göre stratejiler bir toplumda ya da çok daha küçük birimlerde meşruiyeti önceden varsayılan bir 'iktidar yeri'nin mülkiyetinden güç alan eylemlerdir.¹⁹³ Bu mülkiyet postülası sayesinde bu eylemler, o topraklarda var olan farklı güçleri ve yerleri birbirine eklemeye kapasitesine sahip kuramsal ilişkiler (totalleştirici sistemler ve söylemler) geliştirirler. Yani stratejiler önceden kabul edilen iktidar yeri, dağıntık güç ve yerler ve de totalleştirici söylemler arasında ilişki kurar; bu üç farklı alanı bir araya getirir ve her birinin üzerinde diğeri sayesinde hakimiyet kurar. Bu yerler arasındaki güç ilişkilerine öncelik verir; zamana bağlı olan, geçici olan ilişkileri, ilişkilerdeki her bir unsura belli bir analitik ve sahiplenilecek bir 'yer' vererek, sabitleyerek, tanımlayarak ve 'birimlerine' ya da birimlerden oluşacak bütünlere

¹⁸⁹ Duman,1994,s. 438.

¹⁹⁰ Bröckling,2001, s.25.

¹⁹¹ Micheal d. Certeau, *The Practice of Everyday Life*, çev. Steven Rendall, (Berkeley: University of California Press, 1984)s. 8-9.

¹⁹² Kentel, Ahıska,Genç, 2007, s.18-19.

¹⁹³ Aktaran; Kentel, Ahıska,Genç, 2007,s.18.

indirmeye gayret ederler.¹⁹⁴ Ordunun kullandığı stratejilerin önemli bir özelliği de değişen koşullara karşı bağımsızlığını sağlamasıdır. Panoptik bir pratik sayesinde, farklı yerlere ‘görerek’ hakim olma, kontrol etme ve görüş alanı içine dahil etmekte kullanır. Bir bakıma ‘yabancı’ olarak telakki ettiği güçleri, belirsizlikleri, okunabilir alanlara çevirebilme kapasitesi elde eder. Gelecekteki koşulların değişkenliği karşısında belli bir ‘bağımsızlık’ kazanır. Strateji sayesinde kendini varolan ilişkiler karşısında “nötr” olarak konumlayabilen bilginin iktidarına sahip olur. Ancak bu iktidar sadece bu bilginin sonucu ya da özelliği değil, aynı zamanda ön koşuludur; onun özelliklerini belirler ve kendini onun içinde üretir.

Türkiye’de ordu müessesinin stratejisinin olduğu ve yukarıda tanımladığımız strateji kavramını ne kadar net açıkladığı Taraf Gazetesi’nin “Genel kurmayın Türkiye’yi Biçimlendirme Planı”¹⁹⁵ manşetiyle ortaya çıkardığı bu belgede doğrudan kavramın adıyla strateji başlığı altında verilmektedir:

STRATEJİ • “TSK’nın millî değerlere gerçek anlamda sahip çıktığı mutlaka gösterilecektir. Bu kapsamda, önümüzdeki dönemde takip edilecek en uygun strateji; TSK’ya yönelik yıpratma çabalarını etkisiz kılmak, ordunun gücünü, yapısını ve güvenilirliğini muhafaza etmek ve artırmak, demokratik yapı içinde halkla bütünleşmesini geliştirmek olacaktır.”

Burada ordu, askerlerin emir alarak güç kullanmaya hevesli olmalarını beklerken bunun yanında bu gücü doğru kullanabilecek beceri ve birikime de sahip olmalarını da beklemektedir. Askerlikteki itaat üretimi, her itaat üretme amacı olan kurumlardaki gibi itaatsizliğe de mahal vermemek için itaatsizliği de mümkün mertebe engelleyecek strateji geliştirmiştir. Bunu yine aynı belgede “Genel kurmayın “Din Lüzumlu Müessese” başlığı altında şöyle görebilmekteyiz:

¹⁹⁴ Aktaran; Kentel, Ahıska, Genç, 2007, s.18-19.

¹⁹⁵ <http://www.taraf.com.tr/haber/10772.htm>.

DİN LÜZUMLU MÜESSESE • (...) TSK'nın din karşıtı olmadığı, Atatürk'ün ifadesi ile 'Dinin lüzumlu bir müessese' olduğuna olan inanç hedef kitlelere hissettirilecek, özellikle asker olarak yüce din duygularının Mehmetçiğin muharebe sahasındaki motivasyonu açısından önemli olduğu, TSK'nın çağdaşlaşmanın hep öncülüğünü yapmış bir kurum olarak batı demokrasilerinde yer alan sivil-asker ilişkilerini ve laikliği benimsediği vurgulanacaktır.”¹⁹⁶

Ordu organizasyonu için Weber'in tanımlaması; “Ordu, en tipik ana kucağıdır. (...) disiplin, alınmış emrin sonuna kadar rasyonalize edilmiş, yani planlı şekilde öğretilmiş, kesin, bütün eleştirileri geçersiz kılan bir biçimde yerine getirilmesi ve bu amaca yönelik vazgeçilmez bir içsel (ruhsal) ayarlanmışlık halidir.”¹⁹⁷ derken bunun bir benzerini de Türk milli eğitiminde “Ordu peygamber ocağıdır” tanımlaması ile ordunun, İslamla kurduğu bağlantıyı gösterir. Çünkü İslam Türkiye'nin vazgeçilmezidir. Hatta İslam tarihinin tamamında, hatta yakın geçmişte olan Çanakkale ve Kıbrıs'ta savaşan Müslüman askerlerde moral gücünün kaynağı iki tane olarak anlatılmaktadır. “Birincisi ölüm korkusunu yok etmek, ikincisi de ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum düşüncesidir.”¹⁹⁸ “Gerçek müslümanı temsil eden Mehmetçik için 'savaş eşittir ölümdür', 'savaş yüzde elli ölüme götürür', 'savaş ölüm demektir..' sözlerinin hiçbiri doğru değildir. Çünkü onun için inanç kaynağı olan İslama göre “her insan için takdir edilmiş bir ömür vardır. Bu süre tamamlanmadıkça ölüm gerçekleşmez.”¹⁹⁹, “savaşta bile ancak eceli yetenler ölür, o da şerefli bir sonudur” Yoksa vadesi henüz yetmemiş olanlar için savaş, asla ölüm demek değildir. İslam felsefesine göre ölüm mukadderse savaştan kaçmak, ölümden kurtulmak

¹⁹⁶ <http://www.taraf.com.tr/haber/10772.htm>.

¹⁹⁷ Bröckling, 2001, s.9-10.

¹⁹⁸ Kesler,2004, s.97.

¹⁹⁹ Kur'an Hicr 15/5Suresinden aktaran; Kesler,2004,s. 98.

anlamına gelmez.²⁰⁰ Çünkü ecel yettiği an ölüm gerçekleşir ama ortam şehadet ortamı olmayabilir. “Eğer inanıyorsanız, en üstün sizsiniz”²⁰¹. “Allah, müminlerle beraber olduktan sonra, çok da olsa topluluğunuz fayda vermez”²⁰² şeklindeki Allah’ın mümin, müslümanlara yardım edeceğine dair vaadleri de İslam ordularının, savaş tedbirlerinden sonraki en büyük güvenceleridir. İşte bu tür duygu ve garantilerden yoksun olan, sırf hayata bağlı menfaatleri için veya öldürülmemek maksadıyla savaştan gayr-i Müslimler, ölümle karşı karşıya kaldıklarını hissettikleri an kaçmakla kurtulmaya çalışırken Mehmetçik, Rabb’ine güvenerek iman dolu göğsünü (senin iman dolu göğsün gibi serhaddin var, ulusun korkma nasıl böyle bir imanı boğar²⁰³) kendisine siper edip zafer ümitleriyle düşman üzerine atılır. Onun için savaştan kaçmak zillettir, bayağılıktır. Zira o, ölürse şehit, kalırsa gazidir ki, her ikisi de dünyalara değerlidir. Bu bağlamda Allah mümin kullarının iki güzellikten birisini yani şehit ya da gazi olmayı içtenlikle arzu etmelerini yeterli görmektedir.²⁰⁴ Dolayısıyla böyle bir görev icra edilirken, Hakk’tan yana taraf olanların illa ki şehit olmaları, onların verdikleri mücadeleyi tamamlayıcı bir aktivite olarak takdim edilmemektedir. Çünkü şehit olmak içtenlikle arzulansa bile insanın müdahale edebileceği bir saha olmayıp sadece yapılacak mücadeledeki mukadder başarı için bir kararlılık göstergesidir. Ama her şekilde “üstlenilen vazifenin başarıyla neticelenmesi için kişinin, görevini savsaklamazsınız elinden geleni sonuna kadar yapması, bu esnada aldığı risk onun canından vazgeçmesini gerektirse bile bundan da kaçınmayacağına dair kararlı olması gerekir.”²⁰⁵ Bu konuda paralellik kurulan savaşlar ise; Bedir, Malazgirt ve Çanakkale gibi savaşlardır ve kahramanca şehit olma vazifesi şöyle

²⁰⁰ Bulaç, Kur’an,Vakıa:56/60.

²⁰¹ Bulaç, Kur’an,Alı İmran:3/ 139.

²⁰² Bulaç, Kur’an,Enfal:8/19.

²⁰³ İstiklal Marşı’nın 4. Dizesi, <http://www.ataturktoday.com/IstiklalMarsi.htm>.

²⁰⁴ Bulaç Kur’an, Maide:5/ 22-25.

²⁰⁵ Kesler, 2004, s.99.

anlatılır: “ (...) nice topraklar, böyle kararlı kahramanların isimlerinin destanlaştığı yerlerdir. Aksi takdirde can korkusu ve gelecek endişesinin sebep olduğu çekingenlik, ideal hiçbir çıkışa herhangi bir ivme kazandırmaz. Üstelik bu türden yanlış tavırlar, kendi faillerini, kaçındıkları gurur verici ölümden / can vermeden mahrum bırakarak, alçaltıcı bir perişanlığa ve sonuçta da insan onuruyla bağdaşmayan ölümlere ve toplu yok oluşlara sürüklemeye gecikmemiştir.”²⁰⁶

Bedir Savaşı'nı ve Bedir Savaşı şehitlerini, İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy, Çanakkale Savaşı ve Çanakkale Savaşı şehitleri ile birbirine bağlar.

“Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi

Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi.”²⁰⁷

İşte İslam ordularının sahip oldukları “cihat ruhu” özellikle de Müslüman Türk askeri için sembol “Mehmetçik” mefhumu, bu düşüncelerin ürünüdür. “Kendinden daha çok ve daha güçlü düşman ordularının karşısında, ‘birbirlerine kurşunla kenetlenmiş bir bünyanın mersus (yani kurşunla kaynatılmış bir duvar haline gelip, uğranılan saldırıya karşı topluca karşı koyma bilinci ve eylemi) gibi’ hiç korkmadan, cesurca savaşmasının altında yatan sır buradan kaynaklanmaktadır. İşte bu sırta ermek, bu ruhu taşımak ve bunun şuurunda olmak savaşan nefer için başlı başına moralidir.”²⁰⁸ “Türk” ile “İslam” birleşmesinden Mehmetçik vücuda gelmiştir. O ise yenilmez bir güç, aşılmaz bir kaledir” sözleriyle Nihat Sami Banarlı bu ‘sırrı’ ifade etmiştir.²⁰⁹

Mehmetçik savaşta vurulduğu zaman ölü olarak telakki edilmediğinden, onu toprağa gömmek de mümkün olamaz. Türk İslam yazınında önemli bir yeri olan İstiklal Marşı'nın yazarı M. Akif Ersoy, Mehmetçiğin yerini şu mısralarıyla ancak tayin edebilmiştir.

²⁰⁶ Duman, 1994, s.438,439

²⁰⁷ http://www.antoloji.com/siir/siir/siir_SQL.asp?siir_id=4812

²⁰⁸ Kur'an Saf Sure'sinden aktaran; Duman, 1994, s. 438.

²⁰⁹ Duman,1994, s.439.

*Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın.
Hercü merc ettiğin edvara da yetmez o kitab
Seni ancak ebediyetler eder istiab.
“Bu taşındır” diyerek Kabe’yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da rida namiyle,
Kanayan lahdine çeksem bütün ecramiyle;
Sen ki; asara gömülse taşıyacaksın.. Heyhat,
Sana gelmez bu ufuklar, sana gelmez bu cihat...
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana ağuşunu açmış duruyor Peygamber...²¹⁰*

19. yy başından itibaren ulus-devlet anlayışı yeni bir ordu, yeni savaş biçimlerinin yanında bunları sağlayacak yeni bir eğitim sistemine gereksinim duymuştur. Milliyetçilik ve militarizm eksenini de burada şekillenmeye başlamıştır. Sosyolog Eugen Weber bunu ilk ulus-devlet ve ilk ordu-millet olan Fransa üzerinden anlatır ve Fransa’da köylülerin “Fransız’a dönüşmelerinde eğitim ve askerliğin merkezi rol oynadığını belirtir. Bu sayede gelişen yeni bir “disiplin” anlayışıyla aynı formayı giyen, aynı marşları söyleyen itaatkar ve üretken bedenler, milliyetçi ve sadık vatandaşlar yaratmak hedeflenmiştir.²¹¹ Cumhuriyetle birlikte de orduya yüklenen eğitim misyonu ve eğitime yüklenen militarist misyon daha da kendini gösterir hal almasıyla vatandaşlık vazifesi olarak tanımlanmaya başlayan askerlik bunu “kendisi, ailesi,

²¹⁰ http://www.antoloji.com/siir/siir/siir_SQL.asp?siir_id=4812.

²¹¹ Altınay, Bora, 2003, s.141.

yurdu ve kutsal değerleri” uğruna yaptığı “yüce” bir hizmet olarak tanımlanmaya başlanacaktır ve burada da eğitim ritüellerinden yararlanılacaktır.

3.4. Kurucu Argümanlar:

3.4.1. Ne Mutlu Türküm Diyene: “Varlığım Türk Varlığına Armağan Olsun”

*Türk çocukları! Türk çocukları!
Gözler ileri, başlar yukarıya
Yarınki hayat, yurt ufuklarıdır
Her şey sizindir Türk çocukları!
**Çocuklar aziz vatan malıdır,
Ulu ağacın birer dalıdır.
Yardım görmeli, bakılmalıdır,
Özü ateşli, Türk çocukları!**²¹²*

“Öğrenci Andı”, Türk Milli Eğitim Sisteminde, 23 Nisan 1933’ten bu yana ilk okullarda her sabah söylenen, militarist zihniyet tedrisatında milliyetçiliğe ve Kemalizme en kuvvetli vurguların yapıldığı en belirgin ritüellerden biridir.

Mustafa Kemal’in temelini atması ve ön ayak olmasıyla çalışmalarını başlatılan milli tarih, milli dil, milli edebiyat ve milli menfaat gibi Türkiye’ye has milli ülkülerin, emellerin belirlenebilmesi için yoğun girişimlerin başlatıldığı bu dönem içinde devletçi ve ulusalcı bir eğitim politikası işlenmiştir. Bu eğitimin içindeki en büyük harç ise milliyetçilik ideolojisidir. Bu yüzden eğitim düşüncesi ve bu yönde uygulanan politikalar ferdiyetçi değil, devletçi ve milliyetçidir. Bölüm girişinde alıntılanan şiirde de

²¹² Aka Gündüz’ün yazıp, Zeki Üngör’ün bestelediği “Çocuklar Bizimdir” adlı marşın sözleri (vurgular bana aittir.) Talat Halman, *Çocuk Cumhuriyeti, Cumhuriyet ve Çocuk, II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1999), s.18

belirtildiği gibi her çocuğu ana babasının olduğu kadar devletin ve milletin de çocuğu olduğuna inanılır.

Dönemim Maarif Vekili ve bu andın yazarı olan Reşit Galip, A. Afetinan'ın aktardığına göre, 1933 yılının 23 Nisan Hakimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramı sabahı Çankaya Köşkü'ne geldiğinde Atatürk'ün yanında kendisine bir kağıt uzatmış ve sabah ilk bayramlaşmayı kızlarıyla yaparken onlara bir şeyler söylemek istediğinde ortaya bir and çıktığını heyecan içinde söylemiştir.²¹³ Daha sonra bayram kutlamalarında verdiği nutuk sonrasında bu andı öğrencilere tekrar ettirmiştir. 24 Nisan 1933 Hakimiyeti Milliye gazetesi baş sayfasında "Türk Çocuğu Yasası" başlığıyla haber olan Reşit Galip'in nutkunun son şekli şöyledir.

"Bilirsiniz, daha iyi biliniz ki her türk çocuğu anasının, babasının olduğu kadar milletindir, budunundur. Sizin sağlığınıza, sizin çalışmanıza, sizin budun ülküsüne ve törelerine uygun yetişmenize ananız, babanız kadar bütün Türklük yürekten bağlıdır.

Can gözlerimiz üstünüze dikilmiştir. Sizin kafaca, bedence sağlam, gürbüz yetişmenizi, ahlakça en iyi, en yüksek yetişmenizi, millet dileğini kendi isteklerinizden üstün tutar gönülle yetişmenizi istiyoruz; analarınızdan, babalarınızdan, hocalarınızdan ve hepimizden daha üstün yetişmek gayretiyle çalışmanızı istiyoruz.

Büyük Türk yarınlarının yapıcıları arasına girmek için şimdiden hazırlanan güzel çocuklar! Daima kulağınızda çınlasın ki, çalışkan olmıyan Türk sayılamaz, ahlaklı olmıyan Türk olamaz! Şimdiden bağırarak söylüyorum ki, sizlerden çalışmıyanlar, millet işlerinde kendi paylarına düşecek olanı en iyi yapmak için bugün en iyi yetişmeğe kulak asmayanlar, bizim yarınki

²¹³ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1981), s.213.

düşmanlarımızdır! İçinizde yarın bütün milletin kendisine düşman olmasını isteyen çocuk var mı?

(...)size bugün şu işi veriyorum, bayramınız biter bitmez, mekteplerinize döndüğünüz ilk günden başlayarak birinci derse girdiğiniz zaman sınıflarınızda hep birden ve her gün şu sözleri tekrarlayacaksınız:

*Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümden çok sevmektir. Ülküm: yükselmek, ileri gitmektir. **Varlığım Türk varlığına armağan olsun!**"(Reşit GALİP- 1933)*

Reşit Galip'in 23 Nisan 1933 yılında yapmış olduğu bu konuşma, Türk milli eğitim sisteminin de nasıl bir nesil yetiştirme gayesi içinde olduğunun açık ifadesi olması hasebiyle son derece önemlidir. Yetiştirilecek nesil, devletin malı gibi gözükmektedir. Öğrencilerden devletin ali menfaatlerini her şeyin önünde ve her şeyden üstün tutmalarını istemeleri solidarist bir anlayışın ürünüdür. Ortak gaye, ortak menfaatler için çalışılmasıyla fertler birbirine bağlanırken, aynı amacı taşımayanlar düşman olarak tanımlanıp, toplumdan ayırıştırılmış, toplumun karşısına konulmuş, böylece "makbul" nesle bir "öteki" bir "düşman" yaratılmıştır.²¹⁴Çünkü uluslaşma süreci, her toplumda, farklı düzeylerde yaşansa da sorun hakim etnik topluluğun kültürel kodları üzerinden vücut bulacak, "öteki"ne müsamaha gösterilmemesi üzerinden kendini devam ettirecektir. Türk uluslaşma süreci ve Türk milliyetçiliği de kendi içinde homojen, türdeş bir millet görmek ister. Bu topraklarda çok eski çağlardan beri

²¹⁴ Buna benzer özellikler taşıyan, o dönemlerde yazılmış ama öğrenci andı kadar yaptırımcı ve savaşçı özellikler taşımayan bir diğer şiir ise şöyledir; "Ben bir küçük Türküm. **Annemi, babamı, hocamı, mektebimi, memleketimi canımdan çok severim.** Bütün Türkler kardeşdir. Büyüklerimi sayacağım. Sözlerimi tutacağım. (...) Büyük Allah bana kuvvet, bana sağlık ver! Çok çalışayım, çok öğreneyim. Milletime, memleketime faydalı bir evlad olayım. Cumhuriyet çocuğuyum. Cumhuriyet çocuğu çalışkandır. Namusludur. Doğrudur. Misafiri sever. Kahramandır. Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, yaşasın Cumhuriyetimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa." Yusuf Ahmet, *Elifbamız*, (İstanbul: Akşam Matbaası,1927), s. 60.

değişmeden varlığını korumuş ve bugüne gelmiş homojen bir bütün olduğunu iddia eder. Millet tarihten azade bir varlık olarak düşüncelere kazınmak istenir. Mustafa Kemal'in "Bu memleket tarihte Türk'tü, Bu gün de Türk'tür ve ebediyen de Türk olarak yaşayacaktır."²¹⁵ sözü de bu düşüncenin bir göstergesidir.

Yazılan bu and sivil vatandaş idealinden uzaklaşıldığını ve militarist anlayışla, asker vatandaş yetiştirme idealine sahip olunduğunu gösterir.

Bu dönemde yani cumhuriyetin ilk yıllarında kurucu kadro yeni bir savaşın çıkmasına kesin gözüyle baktığı için, 1926'da lise ve öğretmen okullarının programlarına giren, büyük önem verilen ve ciddiyetle ele alınan askerlik dersleri Maarife bağlı okullarda gittikçe yaygınlaştırılır. Bu dersin programları Genel Kurmay Başkanlığı ve Maarif Vekaleti tarafından ortaklaşa yapılır ve subaylar tarafından okutulur. Böylece 2. Dünya Savaşı sonuna kadar sivil eğitim veren okullarda askeri ruh kazandırma amacı giderek ön plana çıkmaya başlar. Bunun sonucu olarak da insan-vatandaş idealinin yerini asker-vatandaş ideali alır. Öğrenci andının içerdiği fikirler ve öğrencilere bakış açısı böyle bir ortamın ürünüdür.

Bu andın amacı, anlamı ve öğrencilere nasıl kavratılacağı ise bakanlık genelgesi ile şu şekilde uygulamaya sokulmuştur;

- 1- Her muallim bu ibareyi bulunduğu sınıfta tahtaya yazacak ve talebenin defterine yazdıracaktır. Talebenin bu ibareyi doğru olarak defterine geçirdikleri kontrol edilecektir.
- 2- Muallim bu ibareyi ifade ettiği fikirleri birebir, çocukların fikri seviyelerine göre canlı ve cazip şekilde anlatacak, çocukların ibarenin manasını iyice kavramalarına dikkat edecek, ibarede çocukların anlamadığı hiçbir nokta kalmamasına ehemmiyet verecektir. Arada geçen "Türklük, doğruluk,

²¹⁵ Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, (İstanbul:İnkılap Kitabevi,1982) s. 98

çalışkanlık, yasa, küçükleri korumak, büyükleri saymak, yurdu, budunu özünden çok sevmek, ileri gitmek, varlığımızın Türk varlığına armağan olması” gibi tabirlere ve fikirlere çocukların iyice nüfuz etmelerine çalışılacaktır.

- 3- Muallim, talebenin bu fikirleri ve tabirleri iyice anlayıp anlamadıklarına emin olmak üzere, her tabir ve fikir hakkında çocuklara muhtelif sualler irad ederek, bu tabirleri yerli yerinde kullanıp kullanmadıklarını anlamak için talebeye cümleler tertip ettirecektir.
- 4- Çocukların bu ibareyi mihanik şekilde değil, ifade etmek istediği fikirlerin ve hislerin iyice manalarına nüfuz ederek, onları bütün benlikleriyle duyarak ve candan benimseyerek söylemelerine dikkat olunacaktır.
- 5- Talebeye bu ibare ayakta ve hep birden söyletilecek, muallim de taleben karşısında ayakta durarak onlarla birlikte söyleyecektir.
- 6- Bu ibareyi söylerken talebenin laübali vaziyet almamasına, dürüst ve ciddi durmasına muallim dikkat edecektir.
- 7- Çocuklar, candan duydukları ve zaman geçtikçe manasına daha derin bir suretle nüfuz edecekleri asil yüksek hislere tercüman olan bu ibareyi sevinçle ve büyük şevk ve alaka ile tekrar ederken milli bir vazife ifa ettiklerini şuurla duymalıdır.

Bu ibarenin sözde kalmaması, vicdanlarda yaşatmaları, bir hayat görüşü olarak almaları için bütün öğretmenlerin ellerinden geleni yapacaklarına emin olunduğu da ayrıca beyan edilmiştir.²¹⁶ Talat Halman, o günkü uygulamaların kendi çocuk zihninde yarattığı soru işaretlerini kitabında şu şekilde anlatmıştır ve açıklamaları, çocuklarda neleri çağrıştırdığı konusunda ışık tutması bakımından çok önemlidir; “Bize öğretilen marş ve şarkılarda yine de içimize kuşku düşüren belirsizlikler vardı. Çocuklar aziz

²¹⁶ Bedri Edis, Talebenin her gün tekrar edeceği ibare hakkında 18 Mayıs 1933 tarih ve 1749/42 sayılı bakanlık genelgesi. Milli Eğitim Düsturu, İlköğretim Bölümü, 7. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1947, s. 363

vatan malıdır. Belki kafiye için ‘malıdır’ deniyordu ama ben çocukken marşları söylerken bir burukluk duyardım. Mal gibi görülmek hoşuma gitmezdi. Bu ant öğrencilerin varlığını ülkeye, ‘ulusa armağan etmek’ gibi bir toplumsal ahlak ilkesi itham ediyordu. ‘Varlık’ elimizde avucumuzda olan mıydı, yoksa canımız mı? Elbette her türlü özveriye hazırдық. Ama milliyetçiliğin, şehit olma ülküsünün ölçüsünü kaçırın bir takım öğretmenler, körpe beyinlere ürküntü vermiyorlar mıydı ‘Milletiniz için canınızı vereceksiniz!’ diye haykırarak ?”²¹⁷ Talat Halman’da oluşan bu soru işaretlerinin günümüzde çocuklar tarafından da düşünülmediğini es geçmek bir hayli zor olacaktır. 12 Mart 1971’de yapılan askeri darbe sonunda İlkokul yönetmeliğinde yapılan değişiklik ile birlikte “Öğrenci Andı”nda yeni bir bölüm de eklenmiş ve Kemalizmin en büyük kutsallaştırılmış ikonu olan Atatürk vurgusu eklenmiştir. Ve böylece “ (...) varlığım Türk varlığına armağan olsun. Ey bugünü sağlayan Ulu Atatürk, açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta hiç durmadan yürüyeceğime and içerim. Ne mutlu Türküm diyene.” şeklini almıştır.²¹⁸ Öğrenci andı yapılan yeni düzenlemelerle her sabah ilk öğretim okullarında söylenilmektedir. Çünkü millet nasıl oluşursa oluşsun her şeyden önce bir ruhtur ve kendisini oluşturan bireylerin sürekli onayına dayanan bir halk oylaması (daily plebisit) dir.²¹⁹

Her sabah, Milli Eğitime bağlı her okulda, her öğrencinin söylediği, ders kitaplarında da yer verilen “Öğrenci Andı” bize özellikle ilk öğretim okullarının anlamsal kültürü iletmekte ne kadar ısrarcı ve kuvvetli mekanizmalar olduğunu göstermektedir. Her sabah öğrencilerin sıraya girdiği, bir öğrencinin kürsüde söylediği, diğer öğrencilerin de coşkuyla tekrarladığı bu and, bireyi politik sisteme bağlamada, düzeni (uğruna varlığını verecek düzeyde) kutsallaştırmada, zihninde düzenin kurallarını gönülden kabul etmelerini sağlamada kullanılan işlevsel bir ritüeldir. Bu ritüel öğrencileri,

²¹⁷ Halman, 1999, s.18

²¹⁸ Resmi Gazete, 29 Ağustos 1972, sayı: 14291

²¹⁹ Özkırımlı, 2008, s. 58.

öğretmenleri, yöneticileri, tüm okul üyelerini bir araya getirir ve bu küçük topluluktan yola çıkan birey daha sonra daha geniş toplumun baskın/ baskıcı değerlerini kazanıp içselleştirmesinde rol oynar.

3.4.2.Vatan Sana Canım Fedâ: “Şehitler Ölmez Vatan Bölünmez”

James G. Frazer ve Sigmund Freud’un kavramsallaştırması olan “tabu” daha çok ilkel topluluklarda rastlanan inanç sistemlerini ve bunlara dayalı yasalar dizisini anlatmak için kullanılıyordu. Frazer ve Freud’a göre tabu kavramının temelinde dini olmayan bir kutsallık anlayışı yatıyordu. Tabu sayılan nesne ya da kişilere bu dünyanın ötesinde aşkın bir güç atfediliyor, bu güç çoğu zaman doğüstü güçlerle ilişkilendiriliyordu. Toplumu oluşturan bireylerden beklenen, kutsalda olduğu gibi bu gücü sorgulamadan kabullenmeleriydi.

Kutsal olana yaklaşmak, dokunmak, onunla herhangi bir biçimde ilişkiye girmek ancak belirli koşullar altında, belirli ritüeller izlenerek mümkün olabilirdi. Bu kuralların ihlal edilmesi yani tabunun çiğnenmesi, cezalandırılmayı gerektiriyordu ve bazen bu ceza ölüm bile olabilirdi.²²⁰

Ulus-devlet kendi değerler sistemini de tabular üzerinden inşa etmiş, sembollerini, kültürünü; bireysel özdeşleşme ve içselleştirme pratiklerini şekillendirmiştir.²²¹

Modern çağın en büyük tabusu olan milliyetçilik de milli semboller ve kutsallık

²²⁰ Özkırımlı, 2002, s. 706.

²²¹ Norbert Elias, *The Germans: Power Struggles and the Development of the Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, der.M. Schröter, (Polity Press, 1996) s.151.

atfedilen simgeler üzerinden konuşmaktadır.²²² Bunların en önemlilerinden biri de “vatan”²²³ kavramıdır.

Vatan kelimesinin siyasal anlamda kullanılmasında en etkin düşünce Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etme düşüncesidir. 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerce başlatılan milliyetçilik akımlarının yaygınlaşması ile birlikte vatan kavramı geçmiş kullanımından farklı olarak siyasi bir içerikle ve yeni anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Türk hakimiyet anlayışı ise nitelik olarak Roma geleneğindeki “İmperium”a benzetilir. Bu anlayış, devlet topraklarının idarecilerle halkın ortak sorumluluğu altında bulunması durumudur.²²⁴ Ayrıca Türklerin daha ilk çağlardan itibaren de kaderlerinin devlete sınıksız bağlı olduğuna inandıkları rivayet edilir. Hatta bu konuda şu yorum yapılır; “Hint- Avrupa toplulukları vatanlarına “baba” sıfatını verdikleri halde, Türkler bu sıfatı devletlerine vermişlerdir. Çünkü Hint-Avrupalılar yerleşik olduklarından topraklarını terk etmiyorlar veya daha kolay yerleşik hayatı tercih ettikleri için herhangi bir işgale katlanmakta, Türkler ise bozkırda yaşadıklarından bir düşman saldırısında başka yere göç etmektedirler. Bundan dolayı da Türklerde devlet, topraktan daha önemli hale gelmiş ve “devlet baba” olmuş,

²²² Kentel, Ahıska,Genç, 2007 , Ayrıca Kutsal Milli değerler üzerine kişilerin düşüncesi üzerine örnekler için bkz: Selma Şevkli, Resmi Söylemden Kültürel Kimliğe Türkiye’de Seküler Milliyetçilik İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programına verilmiş Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009

²²³ Modern vatan anlayışı, önce İngiltere’de, daha sonra Fransa’da kralın devlet olmaktan çıktığı ve onun yerine ulus, halk veya vatanla özdeşleştiği Batı Avrupa’da doğdu. Ancak modern yurtseverlik anlayışı antik çağların mirası üzerine kuruludur. Antik yurtseverlik ise dinsel bir duygudur. “Ülke” sözü terra patria’yi (baba yurdu/ ata yurdu) belirtir. Kişinin ata yurdu yöresel ya da milli dininin kutsal gördüğü toprak parçası, atalarından arta kalanların barındığı, ruhların dolaştığı yurt iken kişinin küçük ata yurdu mezarıyla ve ocağıyla aile çevresidir. Büyük ata yurdu, prytaneum’u ve kahramanlarıyla dinle sınırları çizilen kutsal çevresi ve toprak parçasıyla şehirdir. Ata yurdu tanrıların ve ataların oturduğu ve tapınmayla kutsanan kutsal bir topraktır. Bernard Lewis , *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 331. Ayrıca, Klasik antik çağın “patria” kelimesini modernliğe taşıyan filozof Cicero, vatani, özgürlük ve yasalarla ilişkilendirir, yasalar adına, özgürlük adına ve vatan adına mücadele etmenin uygun olduğunu savunur. Tevfik Sütçü, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Vatan Temi (Başlangıçtan 1918’e Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 25. Ayrıca, Cicero “hayatımdan bile değerli ülkem” derken; Machiavelli “ülkemi ruhumdan çok seviyorum” demiştir. Maurizio Viroli, *Vatan Aşkısı Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul:Ayrıntı Yayınları,1997), s.32.

²²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Ankara, Kültür Bakanlığı, 1980), s. 31-32.

toprak ise “devlet baba”nın koruyuculuğunda “ana vatan” olarak ifade edilmiştir.²²⁵ İslamın kabulü ile ise “gaza” ve “gazi” anlayışı ile tanışmışlardır. Böylece Türk destanlarında yüceltilmiş “alp tipi”, islamiyetin kabulüyle “gazi tipi”ne dönüşmekte ve kabul ettiği din olan İslamiyet de, onun savaşına yüce bir mana ve zengin bir muhteva katmaktadır.²²⁶ İslamiyetin kabulü ile vatanlarına duydukları sevgiyi, vatanları için canlarını çekinmeden vermek suretiyle (şehitlik) ve islamdaki “hubbü’l vatan mine’l iman” yani “vatan sevgisi imandandır” hadisiyle bütünleştirerek devam etmişlerdir. Türkler için İslamiyet sonrası inanışta vatanın kutsallığı fikri değişmemiştir. Bilakis Türkün vatanının daima Allah, şehitler, melekler yardımıyla korunacağı ve “Anatolia” olarak adlandırılan toprakların “Anadolu, Ana vatan” adıyla özel, mukaddes topraklar haline dönüştüğü görülmektedir.²²⁷

18. yy’a kadar geniş topraklara sahip Osmanlı için vatan, üzerinde yaşanılan yer iken, vatan coğrafyasının parçalanmasıyla vatana bakışlar da değişmiştir. B. Lewis, “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*” adlı çalışmasında bu konuya dikkat çekerek “19. yy boyunca Fransızca “patrie” kelimesinin daha üstün anlamı, İslami “vatan” kelimesini etkilemiştir.”²²⁸ demektedir. Buna örnek olarak ise 11 Şubat 1851’de Şinasi, Paris’te öğrenci iken annesine yolladığı mektup verilebilir; “Din ve devlet ve vatan ve milletim yolunda kendimi feda etmeyi isterim”.²²⁹ Vatan düşüncesi en ateşli şeklini Namık Kemal’de bulur. Şerif Mardin’e göre Fransızca “patrie” kelimesinin Türkçe karşılığı olan “vatan” kelimesi daha önce 19 yy. başında icad olunmuştur.²³⁰ Vatan kavramını maddi (somut) toprak gerçekliği üzerinden değil de duygu üzerinden kurgulayan

²²⁵ Selim Karakaş, *İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 190

²²⁶ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001) s. 112.

²²⁷ Karakaş, 2002, s. 192.

²²⁸ Lewis, 1996, s. 332.

²²⁹ *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 1 (1839-1865) Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan- İnci Enginün- Birol Emil*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974) s.510.

²³⁰ Şerif Mardin, *Bütün Eserleri 5, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s.361.

Namık Kemal, bu yönüyle Ernest Renan'ın "Bir Millet Nedir?" başlıklı konuşmasını akıllara getirir. Aynı Renan'da olduğu gibi ve ondan önce N. Kemal'in zihnindeki vatan, sadece coğrafi birlik değil aynı zamanda içinde "ecdadın hatıralarının, insanın kendi gençlik anılarının ve en eski deneyimlerinin tümünün bir yere sahip olduğu bağlayıcı mekan" şeklinde ortaya çıkar.²³¹

19. yy. ile Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile vatan coğrafyasının yeni sınırlarının belirlenmesi konusu da gündeme gelir. 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal'in oluşturduğu Güneş Dil ve Türk Tarih Tezi çerçevesinde özellikle Kurtuluş Savaşı sonrası Misak-ı Milli ile sınırları çizilmiş yeni vatanda, inşasına çalışılan ulusa başlanmıştır. Ve Mustafa Kemal, Türklerin geçmişini çok eskilere dayandırır: "Bizim ulusumuzun yaşamsal temelini düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı- yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğünden, yüzlerce yıllık Selçuk Türklerine ve ondan önce, bu dönemlerin her birine denk olan Türk Çağına kavuşturur.²³²" Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın brövesi Türk Tarih Tezi'nin kendini meşru hale getirmekte kullandığı eskiye referansın bir örneğini oluşturur.²³³ Ordunun ilk kuruluşunu M.Ö 209 yılına dayandıran bröve, Mustafa Kemal'in de Türk Tarihi ile ilgili bu hassasiyetinin izlerine sahiptir.²³⁴

Çünkü Mustafa Kemal'in ortaya attığı tez Türklerin yeni bir uyanışa geçtikleri ama öncesinde şu basamaklardan geçtiğidir:

- 1- *Eski Dönem: Moğol İstilasına kadar,*
- 2- *Orta Dönem: Türk halklarının Cengiz Han İmparatorluğu bayrağı altında birleşmesi,*
- 3- *Yeni Dönem: Cengiz Han İmparatorluğu'nun dağılmasından doğan devletler,*

²³¹ Mardin, 2002, s.362.

²³² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi* 1, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999), s.20.

²³³ <http://image.haber7.com/haber/haber7/photos/750520080804121922855.jpg>

4- Çağdaş Dönem: Türklerin çağdaş devredeki milli uyanışı²³⁵

Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşı'nda şehit kanıyla sulanmış vatan tasvirini "Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda"²³⁶ cümleleriyle vurgulamıştır. Daha sonra ikinci eğitim yeri olarak görülen orduda da vatan kavramı tabu olarak kavratılmış, Askere Din Kitabı'nda ise şöyle hikaye edilmiştir²³⁷:

Teğmen: *Hasan Çavuş, vatan bizim nemizdir?*

Hasan Çavuş: *Anamızdır.*

Teğmen: *Vatan nasıl bir anadır?*

Hasan Çavuş: *Aşk ve sevgiyle; uğrunda can vermiye layık mukaddes bir anadır.*

Teğmen: *Sen ananı niçin seversin?*

Hasan Çavuş: *Anam olduğu için severim..*

Teğmen: *Peki vatanını da sever misin?*

Hasan Çavuş: *Elbette severim. Çünkü o, en aziz ve en mukaddes anamızdır. Anamızı nasıl aşk ile seversek, vatanımızı da öylece aşk ile seveceğiz, vatanımız olduğu için seveceğiz. Bir de şu var: insanda bütün iyilikler Allah sevgisinden ve Allah korkusundan doğduğu gibi, sadakat, fedakarlık, birlik ve kardeşlik de vatan sevgisinden doğar. Sonra peygamberimiz de "Vatan sevgisi imandan gelir." buyurmuşlardır. Bundan ötürüdür ki vatanımı pek çok severim. Ecdadımın kemikleri onun kucağındadır, dinim, namusum, şerefim onunladır.*

Teğmen: *Vatana düşmanın dokunmasını nasıl sayarsın?*

²³⁵ Yusuf Bayraktutan, *Türk Ocakları Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk (1912-1931)*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2003) s.130.

²³⁶ <http://www.ataturktoday.com/IstiklalMarsi.htm>.

²³⁷ Akseki, 1945, s.8.

Hasan Çavuş: Anamı çiğnemiş, dinime ırzıma ve namusuma dokunmuş sayarım ve böyle bir hal karşısında kükrerim. Bir Türk ve Müslüman buna dayanamaz çünkü o, bunun için yaşar ve bu uğurda ölür.

Türkler’de vatana “baba”nın koruyuculuğunda olan “ana”vatan sıfatının verilmesinin bir örneğini buradan okuyabilir, vatanın Mehmet Akif Ersoy’un, İstiklal Marşı’ndaki dizelerinde söylediği “Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli” cümlesinin de neden söylendiğini buradan anlayabiliriz. Yabancıdan (düşmandan) korunması gereken, mabed (vatan), saldırıldığı takdirde tecavüze (savaşa) uğramış kadın bedeni üzerinden tasvir edilir ve bu hem Milli Eğitim sistemi ile hem de orduda aynı şekilde resmedilir. Çünkü Umut Özkırımlı’nın da altını çizdiği gibi Millet büyük bir aileye benzetilir, vatansa çoğu zaman tehlike altında olan, korunmaya muhtaç bir kadına.²³⁸ Bununla birlikte vatan, “Kur’an-ı Kerim Vatan Müdafaasını Emreder” başlığı altında İslam dininden (de) beslenerek Askere Din Kitabı’nda yerini almıştır. İnsanların tabiatlarında hırs olduğunu bu yüzden kendi haklarına razı olmadıklarını belirterek bu hırsın bazı milletleri, komşusu bulunan diğer milletlerin memleketlerine hücum etmeye, mülklerini ellerinden almaya sevk etmeye neden olacağını anlatır. Bu sebeple dışarıdan gelebilecek düşman tahriklerini, ecnebi hücumlarını def’e her vakit hazır bulunmak Türk askerine **farz**dır.²³⁹ Kur’an’dan Ayet’ler ile de desteklenen bu düşünce “Memleketimizin yükselmesi, milletimizin yüzünün gülmesi için malımızla, canımızla çalışmak, bu uğurda her türlü fedakarlığı göze almak, her birimiz için en birinci ve en mukaddes vazife olmalıdır” sözleriyle anlatılıp, şehitliğin yüceltildiği şu cümlelerle son bulur: “Dünyada refaha, saadete kavuşuruz. Ahirette felah ve necat buluruz. İyi biliniz ki; bu uğurda vereceğimiz her şeyin sarfedeceğimiz bir emeğin on

²³⁸ Özkırımlı, 2008, s. 240.

²³⁹ Akseki, 1945, s.283.

misli, yüz misli ve belki de daha fazla mükafatını görürüz. Emekleriniz asla boşa gitmez. Bundan şüphe etmeyiniz.”²⁴⁰

3.4.3. Bayrakları Bayrak Yapan Üstündeki Kandır: Kız Kardeşimin Gelinliği

Şehidimin Son Örtüsü

Bayrak, Antik Roma, Antik Alman, Arap birliklerinde aslında genel anlamda tüm Ortaçağ boyunca orduların en politik ve en belirgin sembolüydü. 19. ve 20. yüzyıllar içinde özellikle seküler sembollerin, kültlerin ete kemiğe bürünmesinde, belirginleşmesinde ve şekillenmesinde de etkiliydi. Hatta öyle ki, bayrak tek bir hanedan yerine ulusu simgeleyen bir sembol haline geldiğinde rengi ve şekli de çok önemli olmaya başlamıştı.²⁴¹

Türkiye’de olduğu gibi diğer ulus-devletlerde de ulusal bayrağa kutsallık atfedilmiş, ulusal bayrak ve ulusal marş “sivil ve seküler din”in en başta gelen sembolleri olmuştur. David Kertzer bunu “bir bayrak basitçe dekore edilmiş bir kumaş değildir, bir ulusun somut halidir” şeklinde açıklar. Genellikle de ulusun bayrakla tanımlanması, bayrağın ulusla tanımlanmasından daha da önemlidir. Bayrağın önemi birçok anlamı, farklı kutsallıkları tek bir sembol içinde birleştirerek simgeselleşmesinden kaynaklanır. Milliyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri homojen olma iddiası olduğundan, milliyetçilik ideolojisi de meşruiyetini, bölünme, birlik ve beraberliği yitirme, saflığını kaybetme korkuları üzerinden sağlar. Bu bütünlük ve saflık kültürel veya biyolojik olabilir. İşte bu yüzden de ulus-devletlerde bağımsızlığın sembolü sayılan bayrak, bu bütünlüğü ve saflığı, tarihe, geçmişe ve bağımsızlığı kazanmak için ödenen bedellere gönderme yapan, tüm bunları kendi üzerinde birleştiren en önemli simgedir.

²⁴⁰ Akseki, 1945, s.284.

²⁴¹ George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, (Ithaca: Cornell University Press, 1991), s. 43.

Vatanseverliğe yapılan referanslar içinde geçen ölme, öldürme, şanlı tarih, tarihte destan yazan atalar ve etnik kökene yapılan vurgularla kutsallaştırılan bu anlayış, algılama şekli içinde bayrak da vatani, milleti, tarihi, kutsallığı, vatan için canı feda etmeyi, savaşı, birlik ve beraberliği yani milliyetçiliği tanımlayan birçok kavramı sembolize eder. Ulusal bayrakların kutsal bir sembol olarak algılanmasında, belli prosedürlere uyarak gerçekleştirilen, dikkat ve ciddiyetle gerçekleştirilen bayrak törenlerinin büyük katkısı vardır. Bayrak, oluşturulmuş olan bu sivil dinin bir sembol veya ikonuysa, bayrak törenleri de bu sivil dinin ritüelleridir tanımlaması bu yüzden çok rahatlıkla yapılabilir. Mullis ve Fincher'e göre de birçok okulda rutin şekilde uygulanan bayrak törenleri ve sabah tekrarlanan antlar oluşturulmuş yapı ve düzeni sembolize ettikleri için birer ritüeldir.²⁴² Bayrak törenlerinde kimlik ve birliğin sürekli olarak tekrarlanması yoluyla vatandaşların arasında "kurulmuş" kültürel bağ ve siyasi hısımlık hatırlanmakta, törenin bu işlevinin de bir ritüel olduğunun da altını çizmektedir. Aynı andımız okunurken yapılan prosedür bayrak törenlerinde de 'içten verilen bir onayla' yapılıır.

Çocuğun toplumsallaşma sürecinde birleştirici güç olarak kullanılan ulusal sembollerin ve bayrağın önemini anlatan Hess ve Torney, çocuğun ülkeyle olan ilişkisinin büyük ölçüde bayrak gibi ulusal sembollerle erken yaşta kurulduğunu söylemişlerdir.²⁴³ Çocuğun devlet sistemine bağlılığı özellikle bayrak gibi bir sembol ya da başkan gibi kişisel bir figüre bağlılığı ile kazanılır. Sembollerle erken yaşlarda kurulan bu pozitif bakış ve hisler daha sonra sistemin kurulmasında da devam ettirilir.²⁴⁴

²⁴² Fran Mullis, Susanne F. Fincher, *Using Rituals to Define the Social Community, Elementary School Guidance & Counseling*, 30 (4), s. 243-252 (s.246).

²⁴³ Robert D. Hess, Judith V. Torney, *The Development of Political Attitudes in Children*. (New York: Anchor Books, 1968), s. 104.

²⁴⁴ Bayrak ritüelinin çocuk üzerindeki etkileri birçok ulus ve ideoloji tarafından fark edilmiş olup bu ritüelin okul içinde uygulanması sağlanmıştır. Bu konuda birkaç örnek, ABD'nin yoğun yabancı akınına uğradığı bir dönemde

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bayrak ve bayrak ritüelleri önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti, ulus inşası ve beraberinde uyguladığı toplum mühendisliği sırasında ulusa içinde aslında hiçbir bilgi olmayan, tek işlevi ‘öteki’ ile ilişkiyi sınırlamak olan “fazsal” söylemle hitap eder. Bu dili kullanırken de tek mutlak değer saydığı Kemalizm’in donmuş şeklini kullanır. Yani bu fazsal söylem haricinde bir şey ortaya koymadan, imaj, ikon, slogan ve sembollerle konuşur ve ilişkinin sürekliliğini sağlar. Buradaki konsensüs ve Kemalizm’in değerlerini, içselleştirilmesi hedeflenen ilkelerini sürekli tekrarlayan faz, birbiri ile iç içe geçmiş, her gün kendini yeniden üreten iki olgudur. Konsensüsün resmi ifadesi olan Kemalizm, toplum içinde yaşayan, teolojisi olmayan bir din sayıldığı için de portreler, imajlar, simgeler barındıran kutlamalar silsilesi olan ritüeller burada asli bir rol oynar.²⁴⁵

İslami referansın sancak kavramından da beslenen bayrak, “askerin en mukaddes malıdır.”²⁴⁶ Sancak Büyük Türk Milleti tarafından askerin namus ve haysiyetine teslim edilmiş değerli bir emanet ve alayın geçmiş zamanlarındaki kahramanlıklarını hatırlatan büyük ve manevi bir varlıktır. Sancak aynı zamanda lüzumunda askerin altında toplanacağı bir alamettir. Asker sancak altında zafer bulur.”²⁴⁷

Askerin korumasına teslim edilmiş bayrak ve sancağa hürmet, doğrudan doğruya onun temsil ettiği millete hürmettir. Onun uğrunda ölmek, ölümlerin en mukaddesidir. Ölürken bile onu yere düşürmemek en birinci vazifedir.²⁴⁸

milli birliğin oluşturulmasında okullarda uygulanmasına karar verilen bayrak ritüelleri belirlenmiştir. Eric J. Hobsbawm and Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983, s. 266, Ayrıca D. Kertzer, Nasyonal Sosyalist sembollerin öne çıktığı Nazi toplantılarının neredeyse hiç bayrak ve gamalı haç sergilenmeden yapılmadığını belirtir. Kertzer, 1988, s. 164.

²⁴⁵ ²⁴⁵ Etienne Copeaux, “*Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler*”, *Milli Hallerimiz, Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?* İçinde, Yayına hazırlayanlar, Nil Mutluer, Esra Güçlüer, (İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008) s. 51.

²⁴⁶ Akseki, 1945, s.427-427.

²⁴⁷ Akseki, 1945, s.422.

²⁴⁸ Akseki,1945, s.423.

Türkiye cumhuriyeti tarihinde en fazla gözlenen durum milli simgelerin kutsallaştırılması eğilimidir. Bu sembollerin en önemlisi olan Türk bayrağı da içinde barındırdığı kutsiyet atfedilmiş değerlerden ötürü dokunulmazlaştırılmıştır. Ulus-devletin milli karakterini ve sahip olunan değerlerini içinde barındırma ve de koruma misyonu olan türk bayrağının hikayesi de bu yüzden geçmişe referans yapar ve köklerini geçmişten kaynaklanan kahramanlık destanlarıyla, mitlerle ve efsanelerle kutsayıp ölümün yüceltildiği bir ortama ve bu ortamı hazırlayan ideolojik bir altyapıya işaret eder. Bayrak en nihayetinde bir hilali taşıyan bez olarak adlandırılrsa da o hilal, uğruna yüz binlerce güneşler (şehitler) feda edilen kutsal bir hilaldir.²⁴⁹ Mehmet Akif şu beyiti ile buna dikkat çeker:

Yaralanmış temiz alnından uzanmış yatıyor.

*Bir hilal uğruna ya Rab, ne güneşler batıyor.*²⁵⁰

Türk bayrağının sembolik anlamı için pek çok hikaye anlatılır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

- 1- *Türk Bayrağındaki hilal "İslamiyeti"; yıldız ise "Türklüğü" temsil eder. Kırmızı renk ise toprağa karışan "kan"ı temsil etmektedir.*
- 2- *Ay-yıldız Orta Asya'dan gelen "Türklüğü", kırmızı zemin ise "vatani" temsil etmektedir.*
- 3- *Osmanlı devleti bayrağının değiştirilmiş bir versiyonudur.*
- 4- *Yarım ay "yenilenme" yi, yıldız "Türklüğü" temsil etmektedir.*
- 5- *Yarım ay "Allah"ı, yıldız "İslam dininin peygamberini" temsil etmektedir.*
- 6- *Yıldız "demokrasi" eşitlik ve özgürlüğü, hilal ise "İslam"ı simgeler.*²⁵¹

²⁴⁹ Akseki, 1945, s.426.

²⁵⁰ Mehmet Akif Ersoy'dan aktaran, Akseki,1945, s. 426.

²⁵¹ Çetin Varoğlu, **İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı**, 7. Ünite, Bir Ülke Bir Bayrak, s. 127-128.

Ama bunlardan en çok kabul göreni ve milli eğitim müfredatında kullanılanı savaşta ölen askerlerin kanına yansıyan ay ve yıldızın ışığının yansımından oluşan görüntüyü temsil etmekte olmasıdır. Buna göre 1. Kosova Savaşı sonrasında; Türk askerlerin kanının bir çukurda toplanması sonucunda; gökyüzündeki Ay ve Yıldız'ın yan yana gelmesi ve kana aksetmesi sonucu oluştuğu söylenmektedir. Hatta bunu doğrulamak adına astronomik değerlendirmelere de başvurulmuş olup, bu savaş tarihindeki gökyüzü hareketleri neticesinde olabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır. “Yapılan tüm varsayımlar arasında, 1.Kosova Savaşı'nın sebep olması en büyük imkanlardan biridir, lakin bu savaş tarihinin akşamında gökyüzünde Jüpiter ve Ay yan yana nadir anlarından birini yaşamıştır.” yorumu kitaplarda resim altında kullanılır.²⁵²

Milli eğitim tedrisatından geçen bireylerin sahip olduğu düşünce tarzının en belirgin yansıması 2008 yılının Ocak ayında Kırşehir'deki bir grup lise öğrencisinin beyaz bir kumaşı kendi 'kan'larıyla boyayarak oluşturdukları Türk bayrağıdır. On kız, on erkekten oluşan 16-17 yaşlarındaki öğrenciler, iki ay boyunca parmaklarından aldıkları kan ile yavaş yavaş bayrağı tamamlayıp, Genelkurmay başkanına

²⁵² Varoğlu, s. 127-128.

gönderince olay medyaya yansımıştı ve üzerinde yorumlar yapılmıştı. Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın "İşte biz böyle bir milletiz" şeklindeki açıklaması ve kameralar önünde gözyaşı dökmesi ise Türkiye cumhuriyetinin kurucu unsurunun düşünce tarzını ve verilen eğitimin "misyonunu yerine getirdiğinin" en açık örneğini oluşturur. Proje sahibi Mürsel Akyürek'in açıklaması, bayrağın sembolik anlamını ve hikayesini içselleştiren neslin aynası niteliğindedir.

"Atalarımızın kanıyla oluşan Türk bayrağını yeniden yapalım dedim. Arkadaşlarım da kabul etti. Kanımızın her damlasını kumaş emdi. Kanımızdan bu bayrağı yaparken ne gözümüzden yaş geldi, ne de acı duyduk. Biyoloji dersinde kan grubunu ölçmek için toplu iğne ile kan alıyorduk. Bu aklıma geldi."²⁵³

Milliyetçilik ideolojisinin fiziksel ve sembolik dışavurumu olan bu örnek genel olarak kan dökme ve şiddetin yüceltilmesi, ölümün kutsallaştırılmasını ortaya koyar. Çünkü vatan, şehit ve şehitlik kutsaldır. Vatan savunmasında şehit düşenlerin kanından oluşmuş olan bayrak kutsaldır. Milliyetçi duygularla şekillenen bu tür hareketler desteklendikçe, "geleneksel savunmacı" refleksler sunarak bazen de "modern", "akılcı" söylemler altında yeniden üretilebilirler.²⁵⁴

Milli bayramlarda yapılan konuşmalar, bayrağa ithafen yazılan, öğrencilerin coşkuyla söyledikleri, mitolojik geçmişe göndermelerde bulunan kahramanlık şiirleri ve milliyetçi duyguları ön plana çıkaran şarkı ve marşlar, ulusun bütünlüğü, üstünlüğü, ve tarihsel devamlılık duygusunu aşılıyarak, dini mekanlarda da hissettiğimiz organik bir bütünün parçası olma hissini verir.

²⁵³"Kanla Bayrak Yapan Liseliler: Dışarıda Yaptık". *Sabah*. 14 Ocak 2008. (<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/01/14/haber,D5EF5E4296304355A36E7F0AEDE242A5.html>)

²⁵⁴ Kentel, Ahıska, Genç, 2007, s.71.

4.Bölüm: Ritüelin Yeniden İnşası: Bir Siyaset Göstergesi Olarak Şehit Cenazeleri

4.1.Tören Mahalli

Milliyetçiliğin de halk yığınlarından oluşturulan millet içinde kök salabilmesi için ve uyrukluk kavrayışını Tanrı- Kilise-Feodal bey'den ulusal devlete yöneltebilmesi için dinin meşruluk kurucu araçlarından yararlanması kaçınılmazdır.

A. Comte toplumun sürekliliği için bir ruhban kesimine gerek olduğunu, Hıristiyanlığın artık bu manevi gücü temsil etmediğini ve bu yüzden toplumu yönetmek için yeni bir din gerektiğini belirtip sivil din kavramının daha belirgin şekilde altını çizer. Tümüyle laik, aşkınlığı dışlayıcı mahiyeti olan ve tanrısız olan bu dini çağdaş sosyoloji olarak tanımlar ve devletin önceliğini vurgulayarak dinin esasen devletin isteklerini sağlamada kolaylaştırıcı bir yedek güç olduğunu savunur.²⁵⁵

Eric Hobsbawm bu “sivil din” kavramını “icat edilen gelenek” süreci ile ilintilendirir ve gelenek icat etmeyi de yazılı veya yazısız/ sözlü veya sözsüz, çoğunluk tarafından içselleştirilmiş ritüel veya semboller olduğunu²⁵⁶ söyler ve üzerinde durduğu “gelenek” de tabii ki resmi donatılarla ortaya çıkarılmış simgeler, söylemler, törenler ve bunların altyapısını oluşturan ritüelleşmiş pratiklerdir. Rivière'e göre ise ;

Sivil din nosyonu, her halkta tarihsel deneyimini kendisini aşan etik ilkeler ışığında tarihsel deneyimini yorumladığı dinsel boyut olduğunu varsayar. Kilise dininden olduğu kadar siyasetten de ayrı olarak sivil din, siyasal süreçlere aşkın bir amaç yüklediği ölçüde siyasal yaşamın dinsel boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Kendini Tanrı tarafından seçilmiş ulus, insan hakları şampiyonu, ulusal kimliğin ifadesi olarak saygı gösterilen simgeler ve kollektif kutlamalar

²⁵⁵ Nur Vergin, *Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi*, Türkiye Günlüğü, sayı:29: s.5-34.

²⁵⁶ Hobsbawm and Ranger, 1983, s:1-7.

sırasındaki ayinselleştirilmiş davranışlar olarak ifade eder. (...) Eğer böylesi bir din etkin bir konfesyonel dinsel deneyim duygularıyla birlikte varolabiliyorsa, aynı zamanda ileri ölçüde sekülerleşmiş bir toplumda dinsel, siyasala aktarımında, kurucu değerlerin ve yetkenin kutsalı meşrulaştırma arayışına denk düşebilir.²⁵⁷

Bu yüzden sivil din, bu çelişkileri ile birlikte hem cemaatlere bayrak, milli marş, milli simgeler, milli törenler aracılığıyla barındırdıkları içsel çelişkilere rağmen, ulusal kimlik kazandırır. Böylece hem dinin meşruluk kaynaklarını sivil topluma aktarır hem de kapitalist ilişkilerin toplum içinde neden olduğu eşitsizliği perdeleyip gizleyerek milletin, törenler, gelenekler ve semboller yoluyla topluluğun yaşamına, duygularına ve erdemlerine katılmalarını, kendilerini bu değerlere vakfetmelerini sağlar. Devlet tarafından oluşturulan, tamamıyla ulus-devlet süreciyle ve milliyetçilik ideolojisiyle evrilen, aslında mazisi –söylendiği gibi- eskiye gitmeyen semboller ve ritüelleşmiş pratiklere örnek olarak ulusal marşlar, ulusal bayraklar ve törenler verilebilir.

Emile Durkheim, toplumsal dayanışmayı oluşturma ve sürdürmede törenin oynadığı kilit rolün önemini altını çizerek ‘toplumsal dayanışma’ düşüncesini kuramsallaştırmış ve insanların tek başlarına kaldıkları takdirde kendilerini çaresiz hissettiklerinden yola çıkarak bir ‘ideal toplum’ gereksinimi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸

Ancak bu birliktelikle birlikte sergileyecekleri ortak eylemler aracılığıyla bu dayanışma gereksinimini gerçekleştirebileceklerini öne sürmektedir. Durkheim’a göre bu sayede; “Aynı haykırışı tekrarlayarak, aynı sözcüğü söyleyerek, belirli bir nesneye aynı hareketi gerçekleştirerek birleştirebilirler ve birliklerini duyumsayabilirler.”²⁵⁹

²⁵⁷ Özbudun, 1997, s:125.

²⁵⁸ Özbudun, 1997,s. 124-125.

²⁵⁹ Özbudun,1997, s.61.

Ölüm sosyolojisi ve cenaze ritüelleri ile ilgili ilk araştırmaları yapan sosyolog Durkheim'dan sonra diğer sosyologlar da ölüm ve toplumsal etkileri ile yakından ilgilenmişlerdir. Durkheim, sembol ve onun oluşturduğu toplumsal kimliği ele alıp, en önemlisi cenaze ritüellerinin bu konuda merkezi bir yere sahip olduğunun altını çizip, cenaze ritüelleri için“Biri öldüğünde gurup o kişinin kaybını hisseder ve tepki olarak ta bir araya gelir. Kolektif duygu kendini yeniler ve üyelerine bir başka bir araya gelme duygusu aşılar” yorumunu yapmaktadır.

Weber'e göre ise modern dönemlerle birlikte büyüü bozulan dünyada anlam yitimi yaşanmış ve ölüm kendi anlamını önceden kestirilebilirlik, açıklanabilirlik ve hesap edilebilirlikle yitirmektedir. “Bütün düşüncesi, giderek, ölümün anlamlı bir olay olup olmadığı sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Yanıtı da uygar insan için ölümün bir anlam taşımadığı olmuştur. Uygar insanın bireysel yaşamı sonsuz bir ilerlemenin içinde ve kendi içsel anlamı gereği hiç bitmemesi gerekir; çünkü ilerleme çizgisi üzerinde yürüyen kişinin önünde her zaman yeni bir adım vardır. Ölen hiç kimse ilerlemenin doruğuna varmış değildir, çünkü o durak sonsuza yükselir.”²⁶⁰

Durkheim ve Weber için ölüm, bireysel sonluluk olabilir fakat o toplumsal gelişimin atardamarlarını oluşturan inançlar ve ritüellerin de sağlayıcısıdır. Weber'in takipçisi olan sosyolog Simmel de modern ölüm deneyimi ile ilgilenmiştir. Simmel'e göre “Yaşamın her anında bizler ölmek zorunda olanlarız ve eğer bu bizim önceden belirlenmiş durumumuz olmasaydı, her bir an farklı olacaktı. Bizim içimizdeki bir şeyin doğuyor olması yerine, doğum anında biz henüz ne kadar az olarak varsak, yaşamımızın son anında da o kadar az ölürüz.”²⁶¹ Simmel'den devam ederek şu yorumu yapmak mümkündür: Modern ölüm estetik ve felsefik bir problem olarak karşımıza çıkar Ölümün önemi yaşama renk, biçim ve şekil vermesiyle açığa çıkar.

²⁶⁰ Aktaran Jones, 2004, s. 46.

²⁶¹ Jones, 2004, s. 47.

Çünkü Simmel'e göre din ne kadar anlamlı ölüm üretirse, modernlik de o oranda anlamsız ölüm üretir.²⁶² Ölüm yaşamın estetik çerçevesidir. Berger'e göre "Her topluluk en son bireyine kadar, ölümle yüz yüze gelir, ve bizler ölümle oluşan kaos ve anomiyi, sosyal düzeni yeniden sağlayarak aşmaya çalışırız."²⁶³ Çünkü bütün toplumlar

üyelerini günlük olmasa bile, belirli aralıklarla anılarını canlı tuttukları ölümlerden çok yaşayanlar için amaçlanmış toplu anma törenlerini katılmaya zorlar.

Cenaze törenlerinin ve ölünün törenle anılmasının evrensel tarih ve kültürler üstü boyutta olması da işte tam da bu yüzden. Örneğin cenaze

törenleri bireyle toplum arasındaki ritüel birlikteliğin ipuçlarını verir ve ölüye karşı dramatik davranış ve övme eylemi ile insanlar en merkezi inançlarını açığa vurur ve yeniden onaylarlar. Bu bireye toplum üzerinden gündelik hayatını yeniden güvenli kılma imkanı da sağlar ki bu yüzden ölüm için törenler düzenlenmesi kadim ve evrensel bir olaydır. Bundan dolayı cenaze törenleri bir açıdan acıyı bireysel olmaktan çıkarıp toplumsal kılma eylemidir.

Cenazelerin, insan hayatında ritüellere ve sembollere göre düzenlenmiş en önemli törenlerden biri olarak üst sıralarda yer aldığı düşünülürse, askerlerin cenazeleri de bu tür törenlerin belki de en başında gelir.

Ölmüş kahramanların anılarına düzenlenen ayinler, onların adına kutlanan bayramlar, insanların unutulmaya yüz tutmuş değerlerinin hatırlatılmasına, insanların birbirlerine olan bağlılığına ve geleneklerine hizmet etmektedir. Hıristiyanlık döneminde şehitler kutsal sayılan kent-dışı mezarlıklara gömülür, onarılın mezarlarının bulunduğu yerlerin uyandırdığı saygı da daha sonra ülkenin önemli

²⁶² Jones, 2004, s.48.

²⁶³ Jones, 2004, s. 56.

figürlerinin mezarlarını da oralara çekmiştir.²⁶⁴ ABD’de, İç Savaş’ta ölenleri anmak için kutlanan Anma Günü, daha sonra tüm savaşlarda yer almış eski askerlerin onuruna düzenlenen bir bayram, geleneksel bir tören halini almıştır. Şehirlerde eski askerlerin de katılımıyla resmi geçitler düzenlenmekte, mezarlar elden geçirilip, çiçeklerle süslenip, kiliselerde ayin yapılmaktadır.²⁶⁵ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nda ölen askerler, Avrupa’da onlar adına yapılmış büyük mezarlara gömülmüştür. Bu askerleri onurlandırmak için de Amerikan Kongresi, Arlington Ulusal Mezarlığı’nda meçhul asker mezarının bulunduğu bir anıt inşa ettirmeye karar vermiştir. Eski Askerlerin Günü, ulusun özgürlük için savaşma kararlılığını hatırlatır.²⁶⁶ Aynı şekilde Çanakkale’de de Kurtuluş Savaşı’nda ölen askerlerimiz için bir anıt yapılmış ve her sene, orada ölen diğer asker yakınlarının da katılımıyla ulusal bir tören yapılmaktadır. Bütün bu örneklerden görüldüğü gibi ölümler, kültürel değerlerin bir simgesi olmaktadır. Şehit cenazeleri de modern ulus- devletin bekasını korumak adına ölüme anlam vermesi, bu anlamı ritüellerle pekiştirmesi, önceden belirlenmiş tarihsel bağlamların tekrar canlandırılması örneklerini içinde barındırır.

Şehit cenazeleri/ cenaze törenleri vasıtasıyla devlet kendi varlığını gözle görünür kılmak, bunu sürdürmek, ilerletmek ve yerini sağlamlaştırmak için önemli bir araca sahip olmuştur. Devlet bu yolla iki amacının da alt yapısını hazırlar. Biri gerekli iş gücünü (asker desteğini) sağlamak için belirli akademik ve mesleki becerileri içeren araçsal kültürü empoze ederek, toplumu homojenleştirmek bir diğeri ise sistem

²⁶⁴ Bu konuda verilen bir örnek için bkz: Aziz Paulin, oğlunun gövdesinin İspanya’daki Accola şehitlerinin yakınına taşımıştır; “böylece mezarlarının birliği yoluyla şehitlerle birlikte olacaktır ve azizlerin kanlarının yakınında olmak ruhlarımızı saflaştırma gibi bir erdeme sahip olacaktır”. Bir başka 5. Yüzyıl yazarı olan Torinolu Maximus “Bedenlerimizle birlikte yaşayan şehitler bizi koruyacaklardır ve bedenlerimizden ayrıldığımızda da bizi himayelerine alacaklardır. Bizi burada günah yollarına sapmaktan koruyorlar, orada da cehennemin dehşetinden koruyacaklardır. İşte bu nedenden ötürü, atalarımız bedenlerimizi şehitlerin kemikleriyle birleştirme konusunda ısrarlı olmuşlardır” der. Aktaran; Philippe Aries, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara:Gece Kitapları,1991), s. 14-15.

²⁶⁵ Jones,2004, s. 209.

²⁶⁶ Jones, 2004, s. 210.

içindeki gücünün meşruiyetini, sorgulanamazlığını korumak ve toplumsal dayanışmayı sağlamak için belirli kuralları, normları, değerleri oluşturan anlamsal kültürü topluma aşılıyarak, toplumu birbirine kaynaştırmaktır. Sibel Özbudun'un belirttiği gibi eskiden yerine getirilen ayin uygulamalarının yerine ritüel adını verip, ayin ve tören arasındaki farkı burada çok rahat okuyabiliyoruz.²⁶⁷

4.2. Tören Hermeneutiği

Cenazeler hem dini, hem de pratik ve pragmatik amaçlara hizmet ederler.²⁶⁸ Dini amaçlar ölen kişinin hayatını anmak ve geride kalan yakınlarına ölümü kabullenmelerine yardımcı olmaktır. Pratik ve pragmatik amacı ise ölen kişi ile kendinde özdeşlik kurma, onu onurlandırma (kutsama)amacına yönelik olmasıdır. Tören mahallinde kullanılan dil de törenin hem dini hem de pratik ve pragmatik tarafını ortaya çıkarır. Şehit cenazelerinde/ cenaze törenlerinde kullanılan dil de hem bu amaca hizmet etmekte hem de arkasında kurgulu olan Türk-Sünni Müslüman kimliği ifşa etmektedir. Çünkü cenaze töreni özü itibariyle insanların ölümle karşılaştıklarında başvurmak için gerçekleştirdiği bir eylemdir. Kutsal bir yere sahip olan şehit cenazeleri / cenaze törenleri de içinde bulunduğu kültürü, kültürel düşünce sistemini, onun içinden oluşturduğu dili, “dini”, ve ritüellerini geliştirdiği “kültürel bir cenaze” olmaktadır. Varolan dil de bu resim üzerinden karşılıklı olarak geliştirilmektedir.

Türk milliyetçiliğinin en belirgin özelliklerinden birisi de askeri söz dağarcığının geniş ve kitleler içindeki merkezi öneme sahip oluşudur.²⁶⁹ Savaş terminolojisinin yoğun kullanımı milliyetçi duyguların yükseltilmesinde önemli rol teşkil eder. Milli Eğitim

²⁶⁷ Özbudun, 1997, s. 130-131.

²⁶⁸ Jones, 2004, s. 329.

²⁶⁹ Altınay ve Bora, s. 141.

sıralarından başlayarak, ikinci eğitim yeri olarak görülen ordu içinde de önemli bir bölümü oluşturan askeri destanlar, yazılan ve okunan şiirler, sloganlar yine bu törende kullanılan dilin içine sirayet etmiştir. Fakat hakim kılınan makbul Türk-Sünni Müslüman kimliğinin yine bu dil içinde Giddens'in tabiriyle kavramın içinin boşaltılıp, tekrar içinin vaziyete göre doldurulması ve önceden belirttiğimiz gibi, hem militarist sınıfın hem de bu kimliğe sahip kitle tarafından karşılıklı beslenen süreçte, bu sloganlar, yapılan törenlerde söylenen söz ve sloganlar daha net anlaşılacaktır. Okul içindeki törenlerde okunan and'da 'Varlığım Türk varlığına armağan olsun.' cümlesi sonrasında orduda şekil değiştirerek devam eden 'Vatan sana canım feda.' şeklinde hayat bulup kendini idame ettirmektedir. Törende kitleler tarafından edilen dualara eşlik eden²⁷⁰ 'Ya Allah, Bismillah, Allahuekber' tekrarları da Türk ve Müslüman kimliğe referansta bulunmaktadır. Çünkü uygulanan bu tören insanları yaşanan kayıptan ötürü duygularını ifade etme olanağı verir. Yaşanılan matem duygusunun, insanların manevi duygularının biçimsel ve resmi biçimde dile getirilmesine aracı olurlar. Bu duyguyu yaşayan insanlar da törenlerde sevdiklerinin kutsal anısını yad edeceklerine ve kendilerini rahatlatacak olan inançla sahip çıkmaktadırlar. Şehit yakınlarının (özellikle anne ve babalarının) tereddütsüz "Bir oğlum daha olsa, onu da seve seve bu vatan için feda ederdim." ve "Vatan sağolsun." demeleri bu duygu selinin en açık kanıtlarını oluşturur. Kaldı ki bu tören, kullanılan bu dilin oluşumunun arkasındaki bagaj, "kendisi, ailesi ve yurdu" için yaptığı "yüce" ve "kutsal" bir hizmet sonrası, diğer bir "yüceliğe/kutsallığa" ulaşan şehitlik kimliği üzerinden oluşur.

Tören süresince doğal görülen davranış kuralları, kullanılan dil tam da

Goffman'dan referansla kullandığımız "etkileşim ritüellerine" örnek teşkil eder. Çünkü

her hareketin, her kelimenin yani kullanılan dilin içine nüfuz eden bu öğretimsel

²⁷⁰ Çünkü dua Tanrı'nın kendi iradesini açıkladığı kitap kutsal bir metindir; dans, müzik, ilâhi ve kendisiyle tabiat üstü varlıkların yüceltildiği konuşma formu kutsal bir ayindir. Eric, J. Sharp, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Çev. Ahmet Güç, (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), s. 49-50.

işleyiş görünmez özelliklere sahiptir ve bu yolla da cenazeye saygıyı devamında da kutsallaştırılan yönetici otoritelerini ve orduya saygıyı getirir. Çünkü tören dili hiyerarşik yapının, liderlerin ve kutsal sembollerin kutsallığına, aşkınlığına yapılan vurgular, nutuklar, söylemler ve sloganlar içeren etkileşim ritüellerini içinde gizler. Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan devlet törenlerini ve özellikle tüm devlet erkanının hazır bulunduğu şehit cenazelerini ele aldığımızda gerçekleştirilen hareketlerin ve kullanılan kutsal simgelerin, simgesel bir erk göstergesi, hiyerarşinin belletilmesi olduğunu, başından sonuna kadar seçkinci, biçimci ve hiyerarşik olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu özellikleriyle şehit cenazeleri ve şehitlere hazırlanan törenler, İslami cenazelerden ve ritüellerden işlevsel kutsallık kavramının bağlamsal değişikliğe uğramasıyla, kimi değişiklikler de yaşayarak süregelmektedir. Bu törenlerde “Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır / toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır” sözleriyle Kurtuluş Savaşı'nı anımsatarak mitolojik olarak ulusal geçmişe gönderme yapılır, şehitlik yüceltilir, vatan borcu olan askerlik kutsanır.

Sonuç:

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere bu araştırmanın temel amacı, şehit cenazelerinin/ cenaze törenlerinin toplumsal dayanışma duygusuna katkısı, toplumsal düzeni “koruma” işlevleri bunun ötesinde rejime meşruluk kazandırma, ulusal bilinci oluşturma ve yaygınlaştırma yönünde etkileri üzerine düşündürmektir. Ayrıca çalışma konunun arkeolojik kazısının yapılması için birinci basamak olarak milli eğitim süresince kullanılan, daha sonra bunun devamında ordu ve asker eğitiminde ritüellerin uygulanışını / işleyiş şeklini ortaya çıkarmak için birkaç soruya cevap aramak için yapılmıştır. Buradan yola çıkarak da elde edilen değerlendirmelere sırasıyla cevap verilecek ve yorumlar sunulacaktır.

Temel amaca bağlı kalarak çalışmanın cevap aradığı birinci soru; din, devlet, eğitim ve ritüel arasında nasıl bir ilişki olduğudur. Tikel cemaatlerden, ulus-devletlere geçiş sürecinde tikel cemaatlerden, ulus-devlet formuna geçerken yönetimler, iktidarlarını meşrulaştırmak için devlet dini kullanmış, bu sayede iktidar kutsallaştırılmış, yardımcı olması için mitoslar oluşturulmuş ve en temel dayanak dinden beslenmiştir. Çünkü anlaşılabilir bir olgu olan ölüm özellikle ulus-devlet sürecinde, vatan için ölmek söz konusu olduğunda bir takım dini ritüellerin kullanılması, bunların öğrenilmesi zarurieti doğmuştur. Kutsal bilginin koruyucuları da bu sayede eğitimciler olarak belirlenmiştir. Böylece eğitimin ilk temelleri, kutsal mabedler sonrasında devlete geçmiş, bu yolla aktarılmasına başlanmıştır. E. Durkheim'ın dediği gibi Tanrı-kul ilişkisinin laik dünyadaki karşılığının toplum-bire ilişkisi olması gerektiği, bu bağlamda topluma karşılık gelen devletin uzlaşmayı sağlamak adına bireyi aşması gerektiği yönünde adımlar atılmıştır. Dini topluluklarda olduğu gibi ulus-devletler de toplumu yapılandırmada ritüelleri anahtar bir mekanizma olarak görmüşlerdir. Dindar insanı yurttaşa dönüştürmek amacıyla eğitimi önemli bir araç olarak kullanmış ve

vatandaşları devlete bağlamak ve kimliklerini yeniden oluşturmak için eğitim sistemlerini ritüellerle doldurmuşlardır. Dolayısıyla ulus-devlet dini kurumların oluşturduğu eğitim ritüellerini devralmış bu ritüelleri kendi varlığını korumak ve sürdürmek için tam da dini kurumların kullandığı gibi kullanmaktadır. Dini ritüel kalıpları devletin vatandaş yetiştirmede en kuvvetli kurumu olan okullarında sınıf içindeki düzenlemelerde, bayrak törenlerinde, and içme merasimlerinde, davranış şekillerinde hep laiklik şemsiyesi altındadır.

Eğitim ritüellerinin toplumsal dayanışmayı sağlama ve düzeni kutsallaştırıp meşrulaştırmasındaki rolü de önemlidir. Durkheim, dini inancın ilkel biçimlerini ortaya koyarken dini ritüellerin bireyleri bireyüstü bir iradeye bağlamak suretiyle dayanışmayı sağladığını ve bu bireyüstü iradenin kutsallaştırılarak meşrulaştırılması gibi iki temel işlevi yerine getirdiğini söyler. Ulus-devletler de oluşum süreçlerinde eğitim sistemi içine yoğun olarak zerk edilen ritüellerden faydalanır. Eğitim sistemi içinde öğrencilerin devlete bağlılıkları ve dayanışma duyguları uygulanan müfredat yanında, büyük ölçüde törenlerle pekiştirilir. Öğrencileri devletin ve temsil ettiği kutsallıkların karşısında boyun eğmeleri hem törenlerin hiyerarşik yapısı hem andlar ile oluşturulan bilinçaltı ile farkında olmadan hayatlarına girmiş olan semboller ve davranış kurallarıyla Goffman'ın ifadesiyle etkileşim ritüelleri ile sağlanır. Bu yolla dinin insanlar üzerinde uyguladığı bağlılık hissine eşdeğer bir bağlılık hissi oluşturmak için okullardan faydalanmışlardır. Bu yolla çocuk, savunucusu olacağı devletin ideallerinin eşsizliğine ve kutsallığına ikna edilmektedir. Vatani uğruna canını feda etme, varlığını armağan etme isteğinin ve duygularının temeli her gün sistematik olarak yapılan halk oylamasıyla (daily plebisit) ve ritüeller yardımıyla atılmaya başlanmaktadır. Okul içindeki kural koyucu olan otorite figürleri müdür ve öğretmenler olduğu için de dolaylı yolla devlete de kutsallık atfedilir. Her günkü işleyiş haline

geldiği için kendini gizler, görünmez ve eleştirilmez kılar. eğitim ritüellerinde de birleştirici ve ayrıştırıcı olmak üzere iki amaca hizmet etmesi beklenmiştir. Okul ritüelleri bir yandan kurumsal birlik ve dayanışmayı ifade ederken, diğer yandan hiyerarşi, konum, işlev ve güç gibi farklılıkları içinde barındırır. Burada ritüelin vurguyu nereye yaptığı önemlidir.

Cevap aranan ikinci soru ise şehitlik kavramı ve Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıktaki benzerliğinin izlerini sürme üzerinedir. Hıristiyan terminolojisinde önemli bir anlamı olan şehit, Hz. İsa'ya ve onun peygamberliğine tanıklık eden kişilere denmiştir.

Gözün görmediği, aklın almadığı bir şeyi iman gücü ile var kabul edenler o inancın tanığı sayılmıştır. Daha sonraki zamanlarda ise ancak inancın nihai testinden geçenler yani tanıklık uğruna ölümü göze alanlar bu payeye layık görülmüşlerdir.

Hıristiyan felsefesinde şehitteki kanın kutsiyetinin altının çizilmesinin, İslam felsefesinde de aynı paralellikle devam etmesi, islamda, şehit kanı, ahirette şahitlik/tanıklık yaparken, Hıristiyanlıkta da aynı şekilde şahitlik/tanıklık yapacak inancı paralelliği vardır. Müslümanlıkta şehit kavramının kullanılması erken dönemde veba hastalığından, karın ağrısından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalan, malını canını ve namusunu düşman elinden kurtarmaya çalışırken ölenlerle tanımlansa da devlet düzenine geçişle, kutsallık atfedilen vatan için şehitlik yüceltilmiştir. Onurlu bir hayatın devam etmesi, saygın değerlerin ve gelecek nesillerin güven içerisinde yaşaması için can vermek, candan vazgeçmenin kaçınılmaz olduğu ortamda korkunun, korkana hiçbir fayda vermeyeceği, canını kurtarmaya yetmeyeceği ve hatta bunun toplu ölümlere, yok oluşlara sebebiyet vereceği durumlarda önce vatani ve milleti düşünmek gerektiği öğütlenmektedir. Bunun için yönetici sınıfın, güç kullanma yetkisi olan şekillendirici iktidarın terbiyesinden geçmek elzem gösterilmektedir. Çünkü savaşta esas gaye direk şehit olmak değil, asıl maksat talim

terbiyeden sonra düşman karşısına çıkmak ve zafere ulaşmaya çalışmak demektir.

Devlet formuna geçiş Heller'in altını çizdiği gibi kavramın içinin boşaltılıp,

gerekliliklere göre yeniden doldurulmasını gerektirmiştir.

Çalışmanın cevap aradığı üçüncü soru ise ulus-devlet ile şehitlik kavramının yeniden icadı üzerinedir. Türkiye'de ulus devlet Cumhuriyetle birlikte de orduya yüklenen eğitim misyonu ve eğitime yüklenen militarist misyon daha da kendini gösterir hal almasıyla vatandaşlık vazifesi olarak tanımlanmaya başlayan askerlik bunu "kendisi, ailesi, yurdu ve kutsal değerleri" uğruna yaptığı "yüce" bir hizmet olarak tanımlanmaya yani şehitlik kavramının tekrar içi doldurulmaya başlanmıştır. Bu sayede ulus-devletlerin kuruluş ve kurumsallaşma süreçleri, önceki yapının temel ideolojisi olan dinin toplumsal bilinç üzerindeki gücünü ve etkilerini yok ederek yerini ulusal kimliğe ikame olacak sivil dine bırakmıştır. Böylece belirli siyasal ve sosyal düzenlemelere kutsallık atfedilmiştir. "Cihat" ve "şehitlik" kutsallığı; ritüeller, semboller ve söylemler içinden "vatan müdafaasına", "milli istiklal" hedefine inhisar edilmiş, milliyetçi ideoloji içinden anlamlandırılabilir kolektif coşku, heyecan, yas pratikleri ve ritüelleri buradan hareketle kutsal kılınmıştır. Cumhuriyetle birlikte de orduya yüklenen eğitim misyonu ve eğitime yüklenen militarist misyon daha da kendini gösterir hal almasıyla vatandaşlık vazifesi olarak tanımlanmaya başlayan askerlik bunu "kendisi, ailesi, yurdu ve kutsal değerleri" uğruna yaptığı "yüce" bir hizmet olarak tanımlanmaya başlanacaktır ve burada da eğitim ritüellerinden yararlanılacaktır.

Üzerinde düşünülen dördüncü soru ise bu konuda ritüellerden ne şekilde yararlanıldığı yönündedir. Türk eğitim sisteminde andlar en belirgin ritüeldir. Bu and ile öğrencilere devletin menfaatlerini her menfaatin önünde tutmaları gerektiği telkin edilmektedir. ortak menfaatler için çalışma yoluyla fertler birbirine bağlanır, aynı

amacı taşımayanlar düşman olarak addedilip toplumun karşısına koyulur. Çocuklar da her sabah içtikleri andla sivil vatandaş idealinden uzaklaşıp asker vatandaş tiplemesine girmeye başlamaktadır. Hakim dil içinde kutsanan ve tabular üzerinden kendini inşa etmiş diğer bir kavram ise vatandır. Özellikle ikinci eğitim yuvası ve dini dilden beslenerek peygamber ocağı adını alan ordu yoluyla da vatan ikinci kez kutsanmış erkeğin koruculuğuna bırakılmıştır. Bayrak da rengi ve motifleri itibariyle kendisine kutsallık atfedilirken Türkiye Cumhuriyeti'nin de en önemli diğer bir sembolü olmuştur. Sembollere karşı erken yaşarda oluşturulan pozitif hisler, daha sonra ordu içine de ya da sistemin diğer kurumlarına da transfer edilmiştir.

Son olarak bu çalışmada tüm bu ritüellerin, tabuların ve kutsalları şehit cenazelerinde nasıl kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Şehit cenazeleri /cenaze törenleri ritüellere ve sembollere göre düzenlenmiş en önemli törendir. Bu tören yoluyla devlet kendi varlığını gözle görünür kılar, bunu sürdürmek, ilerletmek ve yerini sağlamlaştırmak için önemli bir araca sahip olur. Devlet bu yolla iki amacının da alt yapısını hazırlar. Biri gerekli iş gücünü (asker desteğini) sağlamak için belirli akademik ve mesleki becerileri içeren araçsal kültürü empoze ederek, toplumu homojenleştirmek bir diğeri ise sistem içindeki gücünün meşruiyetini, sorgulanamazlığını korumak ve toplumsal dayanışmayı sağlamak için belirli kuralları, normları, değerleri oluşturan anlamsal kültürü topluma aşılıyarak, toplumu birbirine kaynaştırır, homojenlik vurgusunun da altını çizer. Dini alt yapısı da güçlü olan şehitlik kavramını içeren cenaze törenleri içinde bulunduğu kültürü, kültürel düşünce sistemini, onun içinden oluşturduğu dili, "dini", ve ritüellerini geliştirdiği "kültürel bir cenaze" olur. Varolan dil de bu resim üzerinden karşılıklı olarak geliştirilmektedir.

Bu duyguyu yaşayan insanlar da törenlerde sevdiklerinin kutsal anısını yadedeceklerine ve kendilerini rahatlatacak olan inançla sahip çıkmaktadırlar. Öyle ki

yemin törenine başörtülü olarak alınmayan, ordunun hiçbir kamusal alana belirli kıyafet harici giremeyen annelerin veya aynı zihniyete sahip babaların ve diğer şehit yakınlarının “Vatan sağolsun” demeleri bu törenlerin öneminin en açık göstergeleridir. Çünkü bu tören dilin oluşumunun arkasındaki bagajı, “kendisi, ailesi ve yurdu” için yaptığı “yüce” ve “kutsal” bir hizmet sonrası, diğer bir “yüceliğe/kutsallığa” ulaşan “şehit” kimliği oluşturur. böylece törenlerde “sembolik bir sermaye” kullanılır. Bu törenlere baktığımızda ilk düşünülen ise “zorla kültürlendirilecek olanlara” karşı yapıldığı yani “zorunu olanı arzu edilene dönüştüren bir mekanizma” görevi gördüğü bu mekanizmanın da görünmez olmasıdır.

1980’ler sonrası ile başlayan süreçle birlikte Kürt sorununun artık görünür olması sonucu şehit cenazeleri yeni bir ritüel biçimi olarak okunabilir. Hem devlet hem de milliyetçi-ulusalcı tepki grupları özellikle asker cenazelerinde siyasi bir duruş sergilemektedirler. Hiç kuşkusuz bu törenlerden arta kalan sadece ulusal bilinci tahkim etmekle sınırlı değildir. Bir gözdağı, dayanışma ve cesaret buluşması olarak değerlendirilebilecek törenlerde sloganlar, dini vurgular, üniformal sunumlar vs gibi gelenekteki ritüel uygulamaları da pek fazla rastlanmayan yeni birtakım unsurlar dikkat çekmektedir. Devletin üst düzeydeki katılımıyla devlet-millet kaynaşması ve bütünleşmesi olarak şekillenen tören, bir yandan da öngörülmuş-planlanmış bir direnç havası yaratmaktadır. Gelenekte daha çok sükûnet içinde gerçekleşen cenaze törenlerinin aksine şehit cenazeleri devletle toplumun siyasi beklentilerinin açığa çıktığı bir üslup kazanmaktadır.

Kürtlerle devlet güçleri arasındaki çatışma her iki tarafa binlerce kayba mal olmuştur. Çalışmanın siyaseten ortaya çıkardığı maliyetler ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, gerilimin tarafları her seferinde başta milliyetçi temalar olmak üzere pek çok alanda verili algılama düzenlerini sık sık değiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Sorunun

maliyetleri arasında başta ciddi bir can kaybına yol açan trajediler yer almaktadır. Savaşın karmaşık boyutları bugün her hanede göz ardı edilemeyecek sorunlar yaratmaktadır.

1984 yılları sonrası Kürt Sorunu ile başlayan Türk ordusu ve PKK arasındaki çatışma ile akıllara şehitlik kavramının ya da rütbesinin ordu tarafından mı verildiği sorusunu getirmektedir. Fakat bu konu başka bir tezin konusudur.

Kaynakça

- Adanır, Oğuz. *Ahlak Eğitimi*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004.
- Afetinan, A. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1981.
- Ahmet, Yusuf. *Elifbamız*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Askere Din Kitabı*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1945.
- Alkan, Mehmet Ö. *İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Altınay, Ayşe Gül. "Militarizmi Görünür Kılmak" *Milli Hallerimiz, Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?* içinde, Yayına hazırlayanlar, Nil Mutluer, Esra Güçlüer, İstanbul:Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008.
- Altınay, Ayşe Gül, Tanıl Bora. "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, Cilt 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Anderson,Benedict. *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları,1995.
- Aries, Philippe. *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Kitapları,1991.
- Avcioğlu, Doğan. *Türklerin Tarihi 1*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999.
- Ayoub, Mahmoud M. *Martyrdom in Christianity and Islam*,ed: R. Tantoun& M. E. Hegland, New York: Religious Resources, 1987.
- Bayraktutan, Yusuf. *Türk Ocakları: Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk (1912-1931)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- Bell, Catherine. *Ritual Theory, Ritual Practice*, New York: Harper&Row, 1992.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978.

Bernstein ,B., Elvin. H., Peters. R. Rituel in Education, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 1996, 25(772), 429-436.

Bröckling, Ulrich. *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,2001.

Bulaç, Ali. *Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2009.

Copeaux, Etienne. “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler”, *Milli Hallerimiz, Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?* içinde, Yayına hazırlayanlar, NilMutluer, Esra Güçlüer. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008.

Çotuksöken, Yusuf. *Atatürk Antolojisi*, İstanbul:İnkılap Kitabevi,1982.

De Certeau, Micheal. *The Practice of Everyday Life*. ed.Steven Rendall, Berkeley: University of California Press, 1984.

Dictionary of Antroplogy, ed. Thomas Barfield. London: Blackwell Publishers, 1997

Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. çev. O. Adanır İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004.

Durkheim, Emile. *Sosyoloji Dersleri*. çev. A. Berktay. İstanbul: iletişim yayınları,2006.

Durkheim, Emile. *The Elemantary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*, Trans.:Joseph Ward Swain, London: Phototype Limited,1926.

Durkheim, Emile. *Terbiye ve Sosyoloji*. çev. İ.M. Seydol. İstanbul: Sinan Matbaası,1950.

Edis, A.Bedri (Der.)(1938) *Mekatibi Hususiye Talimatnamesi, Kültür Düsturu*. İstanbul:Kültür Bakanlığı, 1938, s. 563-579.

Edis, A.Bedri(Der.)(1947).Talebenin her gün tekrar edeceği ibare hakkında 18 Mayıs 1933 tarih ve 1749/42 sayılı bakanlık genelgesi. *Milli Eğitim Düsturu, İlköğretim Bölümü, 7. Cilt*, (s.363-364). İstanbul: Milli Eğitim BakanlığıYayınları.

Eliade, Mircae. *The Sacred and the Profane : The Nature of Religion*, Trans: Willard R. Trask. New York:Harcourt Brace Jovanovich, 1959.

- Elias, Norbert. *The Germans: Power Struggles and the Development of the Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, der.M. Schröter. UK: Polity Press, 1996
- Encyclopaedia Britannica*, XIX, 351.
- Erginer, Gürbüz. *Kurban- Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, 1. Baskı, İstanbul:YKY, 1997.
- Ersanlı Behar, Büşra. *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1992.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes. İstanbul: Yükselen Matbaacılık, 1971.
- Goffman, Erving. *Interaction Ritual: Essay on Face to Face Behaviour*, London: Penguin Books Ltd.,1967.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 1995
- Girard, Rene. *Şiddet ve Kutsal*, çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Kanat Yayınları, 2003.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Ed. Mehmet Kaplan. İstanbul: Dergah Yayınları, 1970.
- Gümüşevi, Ahmed Z. *Ramüz-ul Ehadis- 7101 Hadis*. çev. Arif Pamuk. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Halman, Talat. *Çocuk Cumhuriyeti, Cumhuriyet ve Çocuk, II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1999.
- Hess, Robert D. , Torney, Judith V. *The Development of Political Attitudes in Children*. New York: Anchor Books, 1968.
- Hitler, Adolf. *Kavgam*. çev.H. C.Yalçın .İstanbul: Manifesto Yayınları, 2005.
- Hobsbawm, Eric J. . *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

- Hobsbawm, Eric J. and Ranger, Terence. (ed.), *The Invention of Tradition*, Polity Press, Cambridge, 1983.
- Jones, Constance. *Huzur İçinde Yatsın, Ölüme Dair Her Şey*. çev. Mehmet Gürsel, 1. Baskı. İstanbul:Dharma Yayınları, 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980.
- Kaplan, İsmail. *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.
- Karakaş, Selim. *İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kentel, Ferhat., Ahıska, Meltem ., Genç, Fırat. *Milletin Bölünmez Bütünlüğü, Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilikler*. İstanbul:Tesev Yayınları, 2007.
- Kertzer, David . *Ritual, Politics and power*. New Haven: Yale University Press, 1988
- Laclau, Ernesto., Mouffe, Chantal. *Hegemony and Socialist Strategy*. New York: Verso, 1985.
- Laclau, Ernesto. *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. İstanbul, Birikim Yayınları, 1996.
- Lewis , Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- L. Mosse, George. *The Nationalization of the Masses*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Mardin, Şerif. *Bütün Eserleri 5. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

McLaren, Peter L. *Schooling as a Ritual Performance: Towards a Political Economy of Educational Symbols and Gestures*. London:Routledge, 1986.

Milli Güvenlik Bilgileri 1, 1965. İstanbul: Okat Yayınevi.

Mullis, Fran., Fincher, Susanne F. *Using Rituals to Define the Social Community*, *Elementary School Guidance & Counseling*, 30 (4), s. 243-252.

Öğün, Süleyman Seyfi. *Politik Kültür Yazıları Süreçler-Kişiler*. Bursa:Asa Kitabevi,1997.

Özbudun, Sibel. *Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*. Anahtar Kitaplar, 1997.

Özel, Sabahattin. *Büyük Milletin Evladı, Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul:Der Yayınları.

Özkırmımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

Özkırmımlı, Umut. "Türkiye'de Gayri Resmi ve Popüler Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Asrı Saadet Şehitleri*. İstanbul:Yeni Boyut Yayınları,1997.

Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Pocock, David. *Understanding Social Anthropology*. Londra:Teach Yourself Books, Hodder& Stoughton, 1976.

Sharp, Eric, J., *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. Çev. Ahmet Güç. Bursa: Arasta Yayınları,2000.

Smith, Anthony D. "The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations", *Ethnic and Racial Studies*, vol.2, 1988.

Sütçü, Tefik. *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Vatan Temi (Başlangıçtan 1918'e Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Şeriatî, Ali. *Dinler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1999.

Şevkli, Selma. *Resmî Söylemden Kültürel Kimliğe Türkiye'de Seküler Milliyetçilik* İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programına verilmiş Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Şimşek, Ümit. *Cevşen Meali*. İstanbul:Risale-i Nur Külliyyatı, 1992.

Tilly, Charles. *European Revolutions, 1492-1992*. USA : Blackwell,1995.

Topçu, Nurettin. *Şehit*. İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı:9, 1959.

Turner, Victor Witter. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press,1967.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II.

Varoğlu, Çetin. *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı*, 7. Ünite, Bir Ülke Bir Bayrak .

Viroli, Maurizio. *Vatan Aşkı Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. çev.

Abdullah Yılmaz. İstanbul:Ayrıntı Yayınları,1997.

W. Sumner, Graham. *Folkways and Mores*. New York:Shocken Books, 1979.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 1 (1839-1865) Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün- Birol Emil. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974.

Sürelî Yayınlar

Altınay, Ayşe Gül. "Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine: Askerlik ve Eğitim". *Birikim*, sayı: 125-126, 1999.

Brown, A.R Radcliffe. "Din ve Toplum", Çev. Ünsal Oskay, SBF DERG. XXIII. C. 4. Sayı: 1969, 301-329.

Duman, M. Zeki. "Şehidlik ve Faziletleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, 1994, s.429-441.

Güven, Özbay. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gençlik ve Spor Bayramları”. *Toplumsal Tarih*, Mayıs: 33-38.

Kahraman, Hasan Bülent. “İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm”. *Doğu Batı*, sayı: 20, Ağustos, Eylül, Ekim, 2002.

Kahraman, Hasan Bülent. “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”. *Doğu Batı*, sayı: 21, 1998.

Kentel, Ferhat. “Murat Belge; Özne Aydın” *Doğu Batı*, sayı:16, yıl:4, 2001.

Kesler, Fatih. “Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde Şehit Kavramı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yaz: 2004, No:20, s. 89-110.

“Resmi Gazete”, 29 Ağustos 1972, sayı: 14291.

Toprak, Binnaz. “Türkiye’de Dinin Denetim işlevi”, *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXIII, 1-2:173-185.

Vergin, Nur. “Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi”, *Türkiye Günlüğü*, sayı:29.

Elektronik Kaynaklar

Tunçay, Mete, “Aydınlanma, Etik ve Ahlak”. Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, 2008.

http://www.obarsiv.com/pdf/MeteTuncay_NB.pdf

Ersoy, Mehmet Akif, Çanakkale Şehitlerine Şiiri.

http://www.antoloji.com/siir/siir/siir_SQL.asp?siir_id=4812

“Genelkurmay’ın Türkiye’yi Biçimlendirme Planı” Taraf, 20 Haziran 2008.

<http://www.taraf.com.tr/haber/10772.htm>

“İstiklal Marşı”.

<http://www.ataturktoday.com/IstiklalMarsi.htm>

“Kara Kuvvetleri Komutanlığı Brövesi”.

<http://image.haber7.com/haber/haber7/photos/750520080804121922855.jpg>

“Kanla Bayrak Yapan Liseliler: Dışarıda Yaptık.” *Sabah*. 14 Ocak 2008.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/01/14/haber,D5EF5E4296304355A36E7F0AEDE242A5.html>